

“

İNSAN VE TOPLUM

ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

Aralık 2024

EDİTÖR

DOÇ. DR. AZİZ ÖREN

”

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2024

ISBN • 978-625-5955-51-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruenyayinevi.com

e-mail: seruenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

İNSAN VE TOPLUM

Bilimlerinde Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler

ARALIK 2024

EDİTÖR

DOÇ. DR. AZİZ ÖREN

İÇİNDEKİLER

BERGSON'DA BİR BİLME YOLU OLARAK METAFİZİK VE SEZGİ

Mehmet Ali SARI 1

MÜZAKERECİ DEMOKRASİNİN REFERANSI OLARAK IMMANUEL KANT'TA HUKUK VE EBEDİ BARIŞ

Murat SATICI 21

EBEVEYN TUTUMLARININ MADDE KULLANIMI ÜZERİNE ETKİSİ

Şevval GÜMÜŞAY ÖNCEL 35

Zeynep TEZEL 35

TIP EĞİTİMİ VE SAĞLIK ANKSİYETESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Enise Kübra KORKMAZ 57

Elif ÜNAL 57

ÇOCUKLUK DÖNEMİ TRAVMALARININ YETİŞKİNLİK DÖNEMİ PSİKOLOJİSİNE ETKİSİ

Hayrettin BACANLI 69

BÖLÜM 1

BERGSON'DA BİR BİLME YOLU OLARAK METAFİZİK VE SEZGİ

Mehmet Ali SARI¹

¹ Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, masari@pau.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7523-3090.

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan Henri-Luis Bergson (1859-1944), ileri sürdüğü düşünceler itibariyle Pozitivizm, Rölativizm, Entelektüalizm (intellectualisme) ve Evrimcilik (Darwinizm) gibi zamanın egemen düşünme biçimlerine karşı yeni bir felsefe ileri sürer. Tüm bu felsefelere karşı 'süre', 'sezgi', 'yaşam atılımı' ve 'yaratıcı evrim' gibi kavramları öne çıkararak gözden düşen metafiziğe yeni bir konum kazandırmaya çalışır. Yeni bir metafizik kurma çabası içinde olan Bergson, maddeden ruha, bitkiden insana, bilimden metafiziğe, durağanlıktan değişime, zamandan süreye, içgüdüden zekaya, zekadan sezgiye, biyolojiden psikolojiye kadar pek çok kavramı yeniden ele alıp açıklar. Tüm bu kavramların yeniden kurgulandığı yeni metafizik içinde en temelde değişime ve akışa önem verilmesi ve tüm bunların yaşamın ne olduğunun açıklanmasında varsayılması aynı zamanda Bergson felsefesinin bir 'yaşam ve süre felsefesi' olarak da adlandırılmasına neden olmuştur.

1.1. METAFİZİK ve BİLİM AYRIMI

Bergson felsefesi genel itibariyle düşünülürken 'bilimci', 'pozitivist', 'görelilikçi' ve 'zihin/zeka' temelli özellikler taşıyan düşünüş biçimine bir karşı çıkışı gösterir. Çünkü Bergson'a göre söz konusu olan tüm bu felsefelerin bilgidir ve bilgi ortaya konulurken kullanılan tek ve güvenilir aracın da 'zeka' olduğu kabul edilir. Bilginin ne olduğunun belirlenmesinde tek ölçütün "bilimsel bilgi" olduğunu kabul eden olguculuk ve bilimciliğin düşüncede ağırlık kazanması metafizik hakkında birtakım kuşku-ları ortaya çıkararak metafiziğin temelden sarsılmasına ve böylelikle de gözden düşmesine neden olmuştur. Bu nedenle Bergson, bilgi ortaya koymada tek araç olarak zekayı gören 'bilimci' anlayışa karşı gözden düşen metafiziğe yeniden sağlam bir yer kazandırmayı amaçlar (İyi 1999: 68). Yeni bir metafizik kurma amacı bir anlamda bilginin yalnızca bilimsel bilgidir ibaret olmadığını, düşünmenin yalnızca kavramlarla düşünmek olmadığını ve bilginin aracının da tek başına zeka ve onun türevleri olmadığını göstermektir. Öyle ki metafizik, bilimden ayrı olarak birtakım bilgiler ortaya koyabildiği gibi bilimin de temelini oluşturabilir.

Yeni bir metafizik geliştirme çabası içinde olan Bergson'a göre felsefenin ya da metafiziğin temel sorunlarından biri 'yöntem' sorunudur. Ortaya çıktığı günden beri metafizik olduğu iddia edilen sorunlar, aslında metafiziğin özünden değil tamamen yönteminden kaynaklanmaktadır. Metafizik olarak adlandırılan başı sonu olmayan sorular, gerçekte yanlış sorulmuş sorulardır ve bu nedenle de soruşturulmak istenen asıl konu, sorulardaki yanlışlık yüzünden tamamıyla ilgili olduğu alandan kopartılarak incelenmiştir (Bergson 1986: 12). Bergson, geçmişten günümüze kadar söz konusu edile gelen bu yanlış anlamının basit bir yanlışlıktan çok insan yapısından kaynaklanan bir eğilimden meydana geldiği görüşündedir (İyi 1999: 68-69). İnsan yapısından

kaynaklanan bu doğal eğilimin kökeninde ise 'zeka' (intelligence) vardır. Bir takım sorulara yanıt vermek için metafizik, zeka ve zeka temelli düşünüş biçimini kullandığından bu soruların içinden çıkamamıştır. Zeka sınırlı bir bilme yetisidir ve bu nedenle de zeka aracılığıyla metafiziği oluşturmak ve metafizik bir bilgi ortaya koymak mümkün değildir. Çünkü felsefe yapmak zekanın gücünün ve sınırlarının ötesine geçmektir, zekanın yapamadığını yapacak bir yol ancak felsefe yapabilmenin koşuludur.

Mevcut olan metafiziği yanlış sorular soran ve bu nedenle de bu sorulara çözüm üretemeyen bir etkinlik olarak belirleyen Bergson, 'klasik metafizik' olarak da adlandırdığı bu metafiziğin Elea'lı Zenon'un 'hareket'le ilgili olarak ileri sürdüğü paradokslarla başladığını iddia eder (Bergson 1986: 12-13). İlk olarak düşünce, Zenon aracılığıyla hareketi ve değişimi kavramsal olarak ele alıp analiz etmeye çalıştığında ister istemez bir takım 'paradokslara' düşmüştür. Böylelikle metafizik, tüm gerçekliğin temelini oluşturan hareketi ve değişimi zamanın dışında zamandan kopartarak aramak zorunda kalmıştır. Böylesi bir metafizik anlayışını paylaşılanlar, tüm gerçekliği kurgusal sistemlerle veya kavramsal dizgelerle açıklayarak tüm oluşun arkasında değişmeyen, durağan, değişime direnen kendisiyle aynı kalan bir 'öz' tasarlamışlardır. Oluş yerine 'varlık' ya da 'töz' 'mutlak' olarak kabul edilmiştir ve oluşun varlıktan türetilebileceği düşünülmüştür. Varolanların hepsi bu mutlak varlıkta bütünleştiklerinden, onların çeşitliliği, gerçek olarak değil de sonradan onlara eklenmiş birer görünüm olarak ele alınmıştır. Çeşitli filozoflarda ayrı ayrı isimlendirilen bu mutlak varlık -Platon'da idea, Hegel'de ide, Spinoza'da töz, Schopenhauer'da irade vb. olarak- temelde tek tek varolanların ötesinde onları belirleyen, düzenleyen, içinde eriten kuşatıcı bir anlam taşır (Bergson 1986: 62). Bergson'a göre kavram temelli, genelleştirici ve soyutlayıcı düşünüş ve bilme tarzı demeye de gelen bu düşünme biçimi bugüne kadar bilimlerin temeli olagelmıştır. Böyle bir düşünüş tarzı bize gerçekliği vermektен çok onun sadece sembollerle ifade edilmiş, soyutlanmış bir tasvirini sunar. Bilimlerin zeminini oluşturan bu düşünme biçimi duyuşal gözlem, zihinsel soyutlama ve genelleme aşamalarından meydana gelir. Bu türden bir inceleme biçimini alışkanlık haline getirmiş olan 'pozitif bilimlerin' üzerinde çalıştığı konu da maddedir. Zeka ve analiz temelli çalışma şemasına sahip olan böylesi bir bilim tasarımı amacını en temelde bizi maddeye egemen kılmaktır. Böylelikle de bilim, pozitif bilim olarak gelişmiş ve bu yönde bir etkinlik olarak kendini göstermiştir (İyi 1999: 89). Ancak Bergson maddeyi kavrama şeması olan soyutlama ve genelleme yönteminin bilim tarafından canlılık ve yaşam dünyasını açıklamak için uygulandığında bütünlüklü bir kavrayıştan ve derinlikli bir bilgi ortaya koymaktan uzak olduğunu söyler. Madde üzerinde çalışmaya pek yatkın olan 'pozitif bilimlerin' canlılar dünyasına yöneldiğinde sadece canlıların görünür biçimleriyle, uzuvlarıyla, anatomik unsurlarıyla ilgilenir, onları birbiriyle karşılaştırır, en karışık olanı en yalına indirir (Bergson 1998: 8-9). Tüm olan biten elden geldiğince

genelleştirilir, simgeleştirilir, sembolleştirilir. Bilimsel olarak da adlandırılan bu düşünme biçimi olgulardan kavramlara doğru değil tam tersine simgelerden, sembollerden, kavramlardan olgulara doğrudur.

Soyutlayıcı metafizikten ayrı olarak Bergson, kendi metafizik anlayışını, her türlü kavramdan, sembolden ve simgeden arınmak ve sıyrılmak anlamında düşünceyi tersine çevirmek olarak ifade eder (Bergson 1998: 9-10). Bu noktada metafizik, düşüncenin alışagelmış olan düzenini tersine çevirmektir. Metafizik, simgelerden vazgeçme ve kavramları aşma iddiasında olan bir bilimdir (Bergson 1998: 16). Bu bakıma metafizik, gerçekliği simge ve sembollerle açıklamak değil, gerçekliğin kendini tanımak, gerçeklikle bir olmak ve onun içine nüfuz edebilmektir. Her türlü genelleyici, soyutlayıcı, sabitleştirici, sınırlandırıcı olandan uzaklaşmak yeni metafiziğin temelidir. Elbette bu metafizikte de kavramlar söz konusudur ancak buradaki kavramlar, kendisiyle hep aynı kalan, değişmeyen, sabit kavramlar olmaktan çok değişebilen, hareket ve akış halinde olan kavramlardır ve burada kavramlar tamamen gerçekliğe dayanırlar (Bergson 1998: 17). Hazır kalıplardan, verilmiş kavramlardan sıyrılmış olan gerçek metafizik, gerçekliğin deneyimine açıktır. Gerçek metafizikte düşünce olguları genellemeler altında ifade etmeyip aksine olgulardan gerçek kavramlara doğru hareket eder. Gerçek metafizik, sembollerin ve sistemlerin ötesine geçmeyi hedefler ve bu nedenle de olguları genelleyen kavram sistemleriyle ilgisi yoktur.

Öyleyse Bergson'a göre metafizik, temelinde zeka olan simgeler, semboller ve kavramlar aracılığıyla düşünmenin aksine gerçekliği mutlak anlamda bilme etkinliğidir ve bu anlamda konusu da 'mutlak'tır. Zeka, sınırlı olan maddeyi bilme yolu, daha doğrusu bilimsel düşünme tarzının yegane yöntemiymken metafiziğin ve 'mutlak' olanın bilgisini verecek olan yöntem ise 'sezgi'dir. Böylelikle Bergson'da gerçekliği sistemlerle, kavramsal dizgelerle, simgeleştirme ve sembollerle açıklamaya çalışan felsefeler 'sözde metafizik'lerdir. Gerçek metafizik ise gerçekliği deneyim aracılığıyla ortaya koyan, genelleyici, soyutlayıcı ve tözcü olmaktan uzak duran, gerçekliğin yapısını olduğu gibi görüp kavramımızı ve bilmemizi sağlayan sezgiye dayalı etkinliğin adıdır.

1.2. ANALİZ ve GÖRELİ BİLGİ

Gerçekliği, simgeler ve sembollerle kavramaya çalışan geleneksel bilme yollarından ayrı bir kavrama etkinliği olarak metafizik, Bergson tarafından daha çok bilgiyle ve bilmekle ilgisinde ele alınır. Bu anlamda metafizik, bilme yollarından biridir (İyi 1999: 73). Bergson "Metafiziğe Giriş" adlı eserinde, bir şeyi bilmenin birbirinden farklı iki yolu olduğunu ve insanın bilgi alanının başlıca iki türe ayrıldığını söyler (Bergson 1998: 5). Bu bilgi alanları zekaya bağlı olan bilim ve mekanik ile sezgiye başvuran metafiziktir. Bilme yollarından biri 'çözümleme' (analyse) diğeri ise 'sezgi'dir. Çözümleme aracılığıyla elde edilen bilgi 'görelî', sezginin verdiği bilgi ise 'mutlak'tır. Her ne kadar Bergson

mutlak olana ulaşmanın olanaklı olduğunu göstermeyi yeğlese de bilim ve bilimsel bilgiye karşılık gelen görelî bilgiyi yadsımaz. Yapılan, görelî bilginin ilgili olduğu alan ile mutlak olanın alanını ve aynı zamanda her birinin yerini belirlemektir. Buna göre görelî bilgi, ‘pozitif bilim’in alanına girerken bilimin konusu da maddî dünyadır (İyi 1999: 88).

Zeka ve analizin bir yöntem olarak kullanıldığı bilme ediminde özne, Bergson’a göre, nesnenin etrafında dönerek, onu dışarıdan ve durağan olarak bilmeye çalışır. Böyle bir bilme ediminde bilgi, “bulduğumuz noktanın bakış açısı ile kendimizi dile getirdiğimiz simgelere dayanır” (Bergson 1998: 5-6). Burada nesne, öznenin konumuna göre bir belirlenime sahiptir ve bu nedenle de öznenin konumlanmasına göre bir değişiklik ve farklılık gösterir. Özne gözleme işinde, gözlem nesnesini farklı mekanlardan ve farklı durumlar (hareketli olup olmama) içinde gözlemleyerek bilmeye çalışır. Bergson’a göre bu bilme edimi, her zaman mekan merkezlidir. Özne, nesneye her yönelişinde, her defasında ayrı bir konum içindedir ve her konumda bir önceki konumunu yitirir. Nesneyi tüm konumların birbiriyle olan ilişkisi içinde kavramaya çalışır. Ancak nesnenin bir konum dizgesi içinde bilinebilmesi her defasında başka bir konumda olmak bakımından nesneyi bütünlüğünde kavrama olanağı vermez, yani böylesi bir durumda nesneyi tüketmek asla mümkün değildir. Hiçbir durumda tam olarak nesnenin içine girmek olanaklı olmamakla birlikte yalnızca nesnenin yöresinde dönülür ve bu nedenle betimleyici olmaktan öteye gidilemez. Bergson, bu yoldan elde edilen bilginin her bir gözlemciye ve içinde bulunduğu duruma göre farklılık göstereceğini ve böylelikle de gözlemciye göreli olacağını iddia eder. Nesnenin etrafında dolanarak gözlem aracılığıyla ortaya konulan bu bilgi aynı zamanda sembollerle ifade edilen bir bilgidir. Bu sembolleştirme işinde hakkında olunan nesne her zaman başka nesnelere ilişkisinde düşünülür ve gösterilir. Böyle bir durumda kendi başına özgün bir nesneden söz etmek hiçbir biçimde mümkün değildir, nesne hep başka nesneye göre belirlenir. Bergson, görece bilmeye ilgili şu hareket örneğini verir: “Bir nesnenin mekandaki hareketini düşünün. Hareketi algılayışım, nesneyi gözlemlediğim noktaya, hareketin ya da durağanlığın bakış açısı oluşuna göre değişecektir. Onu dile getirişimse, onu ilişkilendirdiğim koordinat sistemlerine ya da bir başka deyişle belirleme noktalarına göre, yani onu çevirdiğim simgelere göre değişecektir” (Bergson 1998: 5-6). Bergson’a göre böylesi bir hareket görece bir hareket olmakla birlikte hem hareketi algılama hem de onu ifade etmede her zaman nesnenin kendisinin dışında bulunuruz. O halde nesneyi belirli bir konumda ve başka nesnelere ilişki içinde bilme neticesinde ortaya çıkan bu bilgi özneye göre değiştiğinden ve kendi dışında olanlara göre belirlendiğinden dolayı “görelî” bir bilgidir ve sembollerle ifade edildiğinden dolayı da ‘sembolik bilgi’dir.

Çözümleme aracılığıyla bilme, nesnenin içine girmeyip sadece etrafında dönerek onu yalnızca dıştan ve durağan bir biçimde ve nesneyi, önceden bili-

nen başka nesnelere sahip olduğu ortak özelliklere indirgeyerek kavramadır. Çözümlemek, bir nesneyi kendisi olarak değil, bir şeyin işlevi olarak dile getirmektir. Bu nedenle çözümleme, “bir çeviri, bir simge geliştirme ve üzerinde çalıştığımız yeni nesne ile zaten bildiğimize inandığımız diğerleri arasında olabildiğince çok benzerliği çıkardığımız birbirini izleyen bakış açılarına göre yapılmış bir temsil etmedir” (Bergson 1998: 9). Bergson, çözümlemenin nesnenin içine nüfuz edemeyip her zaman etrafında döndüğü için hiçbir zaman tamamlanamayan bir temsil içinde olduğunu iddia eder. Söz gelimi, “bir kasabanın olanaklı bütün bakış açılarından çekilmiş, sonsuza doğru birbirlerini tamamlayan bütün fotoğrafları hiçbir zaman içinde yürüdüğümüz gerçek kasabanın eş değeri olamaz” (Bergson 1998: 7). Benzer bir biçimde bir şiir çok çeşitli anlam içeriklerini verebilmek adına olanaklı pek çok dile çevrilse bile tüm bu çevirilerin şiirin özgün dilinde sahip olduğu anlamı vermesi hiçbir zaman mümkün değildir. Hem kasaba hem de şiir örneğinde olduğu gibi söz konusu simgeler, bizi her zaman bir nesnenin, anlamın ve deneyimin dışında bırakarak, onun bizzat kendisine ait olanı değil başkalarıyla ortak olan yanlarını verir. Dolayısıyla belli bir bakış açısına göre kurulmuş olan bir temsil, belli simgeler aracılığıyla yapılmış bir çeviri, hiçbir biçimde nesnenin kendisi olmak bakımından kusursuz değildir. Betimleme, temsil ve simgeleştirmeyi içeren çözümleme aracılığıyla kavrayış, nesnenin temsilini tamamlamak için bakış açılarını sonsuzca çoğalttığı gibi onun her zaman eksik kalan çevirisini tamamlamak için de simgeleri durmadan değiştirir ve çoğaltır. Böylelikle çözümleme işlemi, hiçbir zaman bozdurma işlemi tamamlanamayan altın bir sikke gibi sonsuza kadar sürer (Bergson 1998: 8-9).

O halde çözümleme aracılığıyla bir şeyi içerden ve tam olarak bilme söz konusu değildir, yapılan ancak onun etrafında dönmek, onu sonsuz bir düzlem içinde yer alan mekanlarda belirlemek ya da bu mekanları simgeleştirerek sonsuz bir simgeler dizisi oluşturmaktır. Bergson'a göre ‘pozitif bilimler’ çözümleme yöntemiyle iş görürler ve bu nedenle de ortaya koydukları bilgiler görelî ve simgesel bir bilgi olmaktan öteye gidemez (Bergson 1998: 9). Simgeleştirmeye çalışan doğa bilimlerinin en somut olanı sayılabilecek olan yaşam bilimleri bile, kendilerini, canlıların görünür biçimleriyle, onların organlarıyla ve anatomik öğeleriyle sınırlamışlardır. Bu sınırlama içinde yaptıkları, bu biçimler ve organlar arasında karşılaştırmalar yapmak, karmaşık olanı yalın olana indirgemek, kısaca yaşamın sadece görünür biçimlerini inceleyerek simgeleştirmektir. Doğa bilimleri hep görünür olanın peşinden gittiği ve bu görünür olanları da birbirine göre belirlediği için gerçeğe ulaşmak bakımından hep bir sınırlılık içindedirler.

1.3. ZEKA ve İÇGÜDÜ

Gerçekliğe görelî ve kavramsal bir bilgiyle, temsil ve simgelerle ulaşmaya çalışan bilimlerin konusu, kavramlarla ifade edilebilen ve matematiksel olarak sembolleştirilebilen madde ve onun meydana getirdiği maddî dünyadır.

Bergson'a göre maddi dünyayı kavrama ve bilme yetisi ise konusu cansız katı şeyler olan 'zeka'dır. Çünkü "insan zekası hareketsiz şeyler ve hele katı cisimler arasında bırakıldığı sürece kendini evinde hissederek" (Bergson 1986a: 3). Zeka, madde ile aynı doğadan olduğundan, onu algılayışta herhangi bir güçlük çekmez. Varlığın ikili yapısından biri olan madde durağandır ve zeka da madde türünden olduğu için ancak durağan olanı kavrar. Maddenin bütünü içerisinde dağınık bir biçimde bulunan yaşamın evrimi ve hareketi neticesinde insanda ortaya çıkan zekanın temel işlevi vücudumuzu çevresine uydurmak, dış şeyler arasında ilişkiler keşfetmek ve neticede maddeyi düşünmektir (Bergson 1986a: 3). Bu nedenle zekanın en iyi iş gördüğü bilgi alanı maddeyi çözümleme aracılığıyla inceleyen bilimdir. Durağan olan madde ile aynı doğadan olan zeka, hareketin değil ancak durağanlığın, hareketsizliğin peşindedir (Bergson 1986b: 205). Söz gelimi zeka asıl gerçekliğin hareket değil hareketsizlik olduğunu iddia ederek hareket yerine bir sıra hareketsizlikler koyar (Bergson 1986b: 204-205). Duran noktaları veya mekan parçalarını bir araya getirerek hareketi yapılandırmaya çalışır. Zeka böyle bir hareketi, daha doğrusu hareketsizliği tasarımlarken altta duran bir dayanak olarak bir yapılı, boş, sonsuz derecede parçalanabilir bir mekan varsayar. Aslında Bergson'a göre bu mekan gerçek bir mekan olmayıp, tamamen matematik ve geometrik sembollerle ifade edilebilen ölçülebilir mekandan başka da bir şey değildir. Böylesi bir mekan bölünebilen, parçalanabilen ve yeniden bir araya getirilmesi bakımından zekanın işlevlerinin bir taslağıdır (Bergson 1986b: 206).

Bergson, zekanın yaşamın evrim süreci içinde en yüksek seviyesine insanda ulaştığını belirterek, onu insanın 'düşünme biçimi' olarak nitelendirir. Nasıl ki balarısına iç güdü verilmişse aynı biçimde insan da zekayı kullanarak düşünür. Doğa, "yaşamın evriminde" bize, dış dünyaya uyum sağlayabilmek ve maddeyi kullanmak için bu türden bir araç vermiştir.

Zekanın gelişimi ve evrimi, insanın maddi aletler üretmesinden bilim ve teknolojinin gelişmesine doğru gerçekleşmiştir ve böylelikle insanın dış dünyaya uyumunu sağlamıştır (Bergson 1986a: 3). Bu nedenle zeka, evrim süreci düşünüldüğünde insan için faydalı bir araç ve bilme yetisidir. Çünkü zekanın temel işlevi herhangi bir sorun ve durum karşısında sorunu en iyi biçimde çözecek olan yolları ve araçları bulmak veya bilinen durumlardan karşılaşılan durum ve durumlara ilişkin sonuç ve sonuçlar çıkarmaktır (Bergson 1986b: 198-199). Zeka, incelediği her türlü konuyu alabildiğine parçalara ayırmak ve bunları herhangi bir sistemde yeniden bir araya getirme gücü ile ayırır.

Bergson'a göre zeka, yaşamı ne türlü düşünürse düşünsün her defasında onu cansız şeylere çevirir. Doğal yönünü tamamen değiştirmeden ve kendi üzerine katlanmadan hakiki hareketi, karşılıklı ilişkiyi ve bunların hepsini birden ifade eden ve yaratıcı bir tekâmül olan yaşamı anlayamaz (Bergson 1986b: 212). Zeka her türden konuyu soyutlar, ayırır ve incelediği şeyin yerine eşdeğerini koyar. Zekanın aradığı ve bulduğu nedensellik, aynı sonucu almak için

aynı hareketleri tekrarlamaktan ibaret olan bir mekanikliği ifade eder. Zeka için başlıca amaç, önceden bilinen bir örneğe göre çalışmak, yapılacak olanları eskiden olmuş olanlara göre yapmaktır. Zeka, her defasında yeniyi ve önceden keşfedilmemiş olanı açıklamak için mutlaka başka bir düzen içinde dizilmiş olanlara dayanır. Eğer zeka doğru yerde, bir başka ifadeyle madde dünyasını açıklamada kullanılırsa yararlıdır, ancak öte yandan yaşam ve ruh gibi maddi olmayan şeyleri açıklamaya çalışıldığında ise bir yanılgıya düşer. Onların neden ibaret olduğunu, yani özünü anlamada yetersiz kalır (Bergson 1986b: 207). Bergson cansız ve katı olan şeyler arasında dolaşırken kendisinden son derece emin olan zekanın yaşamın özünü kavramada ise yetersiz olduğunu ifade eder. Çünkü zeka yaşam, yaratma, ruh, oluş ve süreyi kavramak için tasarlanmamıştır.

Zeka, yaratmayı parçalara ayıramadığı için onu ne parçalanamaz olan fiş-kırışında, ne de yayılışında kavrayamaz. Benzer bir biçimde zeka, yaşamdaki akışla ilgili olan zamanı, eş deyişle süreyi birbiri ardına gelen aynı türden olan birimlerden ibaret saymakta daha doğrusu onu bir mekana bağlı kılarak tasarlamak ile gerçek zaman demek olan akışı, sürekliliği, yeniden olmayı gösteren süreyi atlamış olur. Bu nedenle zeka her ne zaman yaşam, yaratma, ruh, oluş ve süreyi kavramaya çalışsa, onları kendi doğal yapıları ve mahiyetleri içinde kavramaktan ziyade onları kendi anlayabileceği 'birlik', 'çokluk', 'mekanik nedensellik' gibi kategoriler ve kalıplar içinde açıklamaya çalışır. Bu türden kategoriler 'bireyleşmenin nerede başlayıp nerede bittiği', 'canlı varlığın bir ya da çok' olması gibi canlılıkla ilgili sorular karşısında hiçbir biçimde açıklayıcı durumda değildirler.

Dolayısıyla Bergson açısından zeka, insan zihninin belirli bir yönde işleyiş biçimidir ve bu işleyiş biçimi içinde yaptığı, gerçeğin akışında düzen ve dengeyi bulup çıkarmaktır. Zeka, bu akış içinde akmayanı bulabilmek için 'algılama', 'tasarımlama' ve 'anlama' edimlerinin hepsini yerine getirir (İyi 1999: 71). Maddeden gelen etkileri algılayarak onları genelleyip tasarımlara dönüştürür. Sonra söz konusu ettiği birbirinden bağımsız olgular arasında ilişkiler kurarak bunlar arasında birtakım yasalar ortaya koyar. Böylelikle bu bilme ediminin tamlığı, kurulan ilişkinin açıklığına ve matematiksel olarak ifade edilebilmesine bağlıdır. Şu durumda zekanın temel işi kavramlar ve çözümlemeler yapmaktır. Ancak meydana getirilen tüm bu kavramlar birbirlerinden mekandaki nesnelere gibi ayırdırlar ve bir mekana sahip olmak bakımından sabittirler. Organik olmayan katılar dünyasına benzeyen kavramlar bir araya gelince akıl dünyasını meydana getirirler. Gerçekliğin bütününden kopartılmış kavramlar sadece nesnelere sembolleridir. Tüm bu işleyiş ve bu işleyişi meydana getiren öğelerin toplamı zekadır (Bergson 1986a: 128).

Bergson, içgüdü ile zekanın yaşam evreninde başlangıçta yan yana bulunduğu ancak yaşam atılımının ileriye doğru yol alışında ikiye bölünerek ayrı yollarda geliştiklerini söyler. Ancak zeka ve içgüdü arasındaki fark, şiddet ve

derece farkı değil daha çok öz farkıdır. İçgüdü, canlıyı çevreye en iyi biçimde uyum sağlamak ve canlının çevreden faydalanmasını sağlamak için, doğa tarafından kendisine verilen bir yetidir. Canlının çevresine uyumunu sağlayan içgüdü bu amacı gerçekleştirmek için zeka gibi alet yapar. Zeka cansız maddeye, içgüdü yaşama dönmüş olmak bakımından birbirlerine karşıttırlar (Bergson 1986b: 231). Öyle ki içgüdü'nün alet yapıcılığı zekanınkinden tamamen farklıdır ve olgunlaşmış bir içgüdü, organlaşmış aletler kullanma ve hatta yapma yetisidir. İçgüdü, ihtiyaca göre hazırlanmış bir aleti eli altında hazır bulur. İçgüdü, zorunlu olarak uzmanlaşmış, yani belli bir şey için kullanılan belli bir alet olmuştur. Öte yandan olgunlaşmış bir zeka ise cansız aletler yapma ve kullanma yetisidir (Bergson 1986b: 186). İçgüdü yaşamın şekline göre yoğunlaşarak organik bir hareket içindeyken zeka ise her şeye karşı mekanik olarak hareket eder. Bu nedenle ikisinin sağladığı bilgiler tamamen farklı türden bilgilerdir. Öte yandan Bergson'a göre içgüdü'nün yapısı zekadan farklı olsa da onun sıradan bir refleks olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Öyle ki içgüdü bir sempatidir. Eğer bu sempati, konusunu darlıktan kurtararak genişletebilse ve kendi üzerine katlanarak düşünebilseydi, gelişmiş ve kendine sahip olmuş zekanın maddeye nüfuz etmesi gibi o da yaşama nüfuz edebilirdi. Ne var ki Bergson'a göre içgüdü'nün içgüdü olarak kaldıkça yaşama nüfuz etmesi mümkün değildir (Bergson 1986b: 231).

2.1. SEZGİ VE SEZGİYE DAYALI BİLGİ

Yaşamı, oluşu, değişimi ve hareketi zekanın hakikat olarak ortaya koyamaması ve içgüdü'nün de çevresiyle sınırlı olması ve kendi üzerine düşünmemesi hem zekanın hem de içgüdü'nün mutlak olanı kavramada yetersiz ve eksik olduklarını göstermektedir. Yaşamı, oluşu, hareketi ve akışı tam manasıyla gerçekliği ortaya koyacak olan yol ve yöntem ise 'sezgi'dir. Sezgi, Bergson felsefesinde "temel kavramlar olan "Süre", "Bellek" ve "Yaşam Atılımı" arasındaki ilişkileri belirgin hale getiren bir edim olmakla birlikte felsefeyi -metafiziki- mutlak olarak "kesin" bir disiplin haline getirmek, bilimin kendi alanında sahip olduğu kesinliği ona kendi alanında kazandırmak, onun bilim kadar ilerletilebilir ve aktarılabilir olmasını sağlamak için kullanılan bir bilme yolu ve yöntemidir" (Deleuze 2005: 53-54). Zeka ve içgüdü'nün sınırlılığı ve yaşama tam olarak nüfuz edememeleri noktasında sezgi, insanı yaşamın içine götürecek olan kendi kendisinin bilincine varmış, konusunu düşünebilecek ve sınırsızca genişletebilecek bir hale gelmiş içgüdüdür (Bergson 1986b: 231). Zeka ile kıyaslandığında zekanın maddeye yöneldiği yerde sezgi ise zekanın sınırının ötesine, yaşam dünyasına yönelir. Her ne kadar sezgi, zekayı aşıyorsa da onun bu hareketine bir itme yine zekadan gelir. Çünkü zeka olmadan sezgi, kendisini pratik bakımdan ilgilendiren nesneye perçinlenmiş bir içgüdü halinde kalacaktır (Bergson 1986b: 231-232). Her ne kadar sezgi ile zeka arasında tamamlayıcı bir ilişki varsa bile her ikisi de bilinçli çalışmanın birbirlerine zıt iki yönünü gösterir. Sezgi, yaşam istikametinde giderken zeka ise özü gere-

ği maddenin hareketlerine göredir. Öyle ki Bergson'a göre bilgi sadece bilimsel bilgiden ibaret olmamakla birlikte bilginin yegâne aracı da zeka değildir. Bilimsel bilgiden ayrı olarak metafizik bilgi ve zihnin maddeye yönelmeyip kendi üzerine döndüğündeki durumu dikkate alındığındaki bilme edimi de 'sezgi'dir. Söz gelimi, bir an için dış şeylere yönelmeyi bırakıp kendimize döner ve içimize doğru ilerlersek, son derece derin ve güçlü bir itimle karşılaşırız. İşte kendimize, kendi derinliğimize olan bu temasın adı 'felsefi sezgi'dir (Bergson 1986a: 167).

Bergson, zihnimizde zeka diye söyleyebileceğimiz doğal yönelimden dolayı araştırmalarda genellikle 'sezgi'yi kullanmadığımızı bunun yerine daha çok takip edilen yolun ayrıştırma olduğunu ileri sürer. Ayrıştırmada yapılan ise nesnede daha önceden bilinen, başka deyişle inceleme konusu olan nesne ile diğer nesnelere arasındaki ortak unsurları bulma işlemi olduğundan, bu yolla elde edilen bilgi de daima görelidir. Zeka ve onun bir edimi olan çözümlemeyle ilgisinde, zeka ve çözümlemenin başaramadığını yapan düşünme edimi olarak kendini gösteren sezgi, "mutlak" olana ulaşan, onu ele geçiren bir bilme edimidir. Şu halde zihnin maddeye yönelmesindeki durumu "zeka" ve yöntemi "çözümleme", ortaya koyduğu bilgi "görelî", böyle bir bilgiyle çalışan ve işleyen bilgi dalı ise pozitif bilimlerde olurken bu bilme şemasının karşısında ise zihnin kendi üzerine düşünmesi "sezgi", yöneldiği gerçeklik yaşam, oluş, süre olurken ortaya çıkan bilgi "mutlak", mutlak hakkındaki bilgi dalı da metafiziktir.

Metafiziğin yöntemi olarak sezgi, görece bilmenin karşısında herhangi bir bakış açısına veya konuma ve bir sembole bel bağlamadan nesnenin etrafında dönerek değil de içine nüfuz ederek bilme yoludur. Bu durumda sezgi, zekanın işleyiş biçiminden farklı yönde, hatta ona aksi yönde işleyen bir yetidir. Sezgi aracılığıyla nesnede biricik olan ve kavramsallaştırılmayan o şey elde edilir, diğer bir deyişle "mutlak" elde edilir (Bergson 1998: 5). Bergson, sezgi aracılığıyla bilme yolunu ve konusu olan 'mutlak'ın ne olduğunu anlatan pek çok örnek ortaya koyar. Bunlardan birinde mutlak 'hareket'in sezgi aracılığıyla bilinmesi analiz yoluyla bilinmesiyle karşılaştırılarak betimlenir. Söz gelimi, "elimi Adan B'ye götürdüğüm zaman bu hareketi iki yüzden görebilirim. İçerden duyduğum parçalanamaz ve basit bir hareket olurken dışardan duyduğum ise AB eğrisinin katedilmesidir. Bu çizgide istediğim kadar noktalar belirleyebilirim, çizginin kendisi de bu noktaların birbirleri arasındaki bir düzenleştirme olarak tanımlanabilir" (Bergson 1986b: 127; Bergson 1998: 8). Örnekten de anlaşılacağı üzere sezgi ile bilmede hareketin kendisiyle bir olmamız, ona bir takım zihin durumları yüklemek aracılığıyla onunla zihinsel duygudaşlık (intellectual sympathy) kurmamız ve böylelikle de deneyimlediğimiz şeyin nesnenin dışında olmamasından dolayı nesneyi belirli konumlardan değil tamamen kendi içinden kavramamız söz konusudur (Bergson 1998: 6-8). Nesnenin kendisiyle bir olmak bakımından sezgi, bir tür "zihinsel duygudaşlık"tır. Zihinsel duygudaşlık olarak sezgi, bir nesnede, sadece ona özgü ve ifade edile-

mez olan şeyle bütünleşmek için o nesnenin içine girmek ona nüfuz etmektir. Bu anlamda sezgide, bilen ile bilinen hiçbir biçimde birbirinden ayrı değildir, bu nedenle de onu nesnesinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Örneğin bir romanda bir kahramanın başından geçen tüm olaylar ve gerçekleştiği eylemler yazar tarafından pek çok kere kavram ve sembollerle anlatılsa da tüm bu anlatımların hiçbiri hiçbir zaman bizim bir an için roman kahramanı olan kişiyle kendimizi özdeşleştirdiğimizde deneyimlenebilecek olan duygu durumunun yerine geçemez. Benzer bir biçimde bir kasabanın olanaklı tüm bakış açılarından çekilmiş olan tüm fotoğraflar hiçbir zaman içinde yaşadığımız, deneyimleyerek hissettiğimiz, yaşadığımız kasabanın yerini tutamaz. Aynı biçimde bir dilden olanaklı tüm farklı dillere çevrilmiş olan bir şiir, okunduğunda hiçbir durumda kendi yazıldığı dildeki duygu halini veremez (Bergson 1998: 7-8).

Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere sezgi, zeka aracılığıyla bilmeden farklı olarak bilen ile bilinenin türdeşliğini ifade etmektedir. Bu nedenle sezgi ediminde zihnin yönelimi kendi dışına maddeye değil kendine yönelen bir düşünmedir. Yeniden hareket örneği göz önüne alındığında, "... Elimizin hareketini tek bir basit edim olarak tamamen içerden kavrarız. Ne ki, aynı edimin dışardan bakılarak yapılan tasviri zorunlu olarak eksik kalacak, hareket ancak belirli konum dizgelerine göre belirlenecektir" (Bergson 1998: 8). O halde sezgi aracılığıyla elde edilen bilgi, gerçek dediğimiz şeyi tam olarak elde eden, deneyimleyen bir bilgidir. Çünkü Bergson'a göre kavram, sembol ve simge ile gerçeklik arasında bir kopukluk ve yarık söz konusudur, bu nedenle bu türden bilme ürünlerinin gerçekliği tam olarak ele geçirmesi asla mümkün değildir. Dilin tüm imkanları ne kadar kullanılırsa kullanılsın, hangi noktalara taşınırsa taşınırsın, hiçbir biçimde gerçeklikle olan yarık kapatılamaz. Zira bir olayı, bir kişiyi, bir yaşantıyı bilmenin emin yolu o olayın, o kişinin, o yaşantının ayrılmaz bir parçası olmaktır. Başka bir ifadeyle sezgi aracılığıyla bilme, nesnenin benim karşımdaki durumunu, konumunu bilme değil, nesnenin kendisiyle bir olma durumudur. Nesneyle bir olma deneyiminde ise nesnenin, deneyimde bulunanın dışında olması mümkün değildir. Böylelikle Bergson açısından sezgi yoluyla bilme ediminde, klasik bilgi anlayışında söz konusu olan özne nesne ikileminin olmadığı aksine bunların bir birlik arz ettiği söylenebilir.

Bergson'a göre bilen ile bilinenin birbirinden ayrı olmadığı bir bilme durumunu gösteren sezginin en açık biçimde gerçekleştiği yer veya sezgi ile dolaysız bir biçimde bildiğimiz gerçeklik, yaşamın veya gerçeğin kendisidir. Bu gerçeklik, hiçbir kayda ve koşula bağlı olmayan bir yaşantı durumu olarak sadece bende olan, bende olup biten ya da oluşmakta olan, sırf ben'in deneyimlediği bir gerçeklik alanıdır. Sezgi ile kavrayabildiğimiz yegâne gerçeklik, sadece bende olan bir yaşantı durumu olarak kendi benliğimizdir: "Çözümlemeyle değil de sezgi yoluyla, içeriden kavradığımız tek bir gerçeklik vardır", bu da "olagelen benliğimiz, zamandaki akışında kendi kişiliğimizdir" (Bergson 1998:

10). Sezgi konusu olan bu gerçeklik, bilincimizin iç içe geçmiş, birbirine girmiş yaşantıları ya da deneyimleridir. İçten ve derinden dolaysız olarak deneyimlediğimiz bu gerçeklik, bizim dışımızda olan bir şey değil tamamen bilincimizde, kendi içimizde, bilinç durumlarımızda olup biten bir şeydir. Öyleyse sezgi aracılığıyla bildiğimiz ve böylelikle kendisinden en emin olduğumuz şey tamamen kendi varlığımız olurken benliğimiz dışındaki tüm şeyler ise dolaylı, görelî, dıştan ve sınırlı bir biçimde bilinmektedir (Bergson 1986b: 12-13). Buna göre “mutlak” olanı ele geçirme yolu olarak sezginin nesnesi, konusu yalnızca “kendi benliğimiz” olmaktadır.

Şimdi dikkatimizi kendi benliğimize yönelttiğimizde ilkin yüzeyde katılmış bir dış tabaka olarak maddî dünyadan gelen açık, seçik, yan yana ve nesnelere göre ayrılabilen ‘algılar’ vardır (Bergson 1986b: 10). Algılardan sonra ise bu algılara sarılmış olan ve onları yorumlamayı sağlayan ‘anılar’ söz konusudur. “Bu anılar, olduğu gibi, kişiliğimin derinliklerinden kopmuş, onlara benzeyen algılarda da yüzeye çekilmiştir; bunlar ben olmadan zihnimin yüzeyinde dururlar” (Bergson 1986b: 10). Algılar ve anılardan farklı bir biçimde son olarak bulunan ise eğilimlerle kemikleşmiş “alışkanlıklar”dır. Tüm bunlar benliğimizin dış dünya ile alakalı kısmında benliğimizin dış kısmını oluşturan dış dünyadan gelen etkilerden, tasavvurlardan ve bunlarla ilgili kurduğumuz bağlantılardan meydana gelen bir tabakayı göstermektedir. Birbirlerinden ayrı olan bu öğelerin tümü, bizim gerçek benliğimizi oluşturmadıkları gibi aynı zamanda bizi bizden saklayan öğelerdir. Bu nedenle biz, benliğimize asla onlar aracılığıyla ulaşamayız, çünkü dış dünyayla temasa dayalı olan bu katmanlar her zaman içeriden dışarıya yayılma hareketi içinde dış dünyada kaybolma eğilimi taşırlar. Ne ki benliğimizi bizden saklayan bu öğelerin, maddeye bağlı olan ve onun gibi donmuş tabakanın gerisinde ise hiçbir akışla karşılaştırılamayan “sürekli ve kesintisiz bir akış” vardır. İşte sezginin yöneldiği şey, benliğimizdeki bu “kesintisiz akış”tır (Bergson 1986b: 10-13). Bu sürekli akışta ise her birinin kendinden önce geleni izleyip içerdiğini gösteren peş peşe durumlar vardır. Böylesi bir akışta bir olayın yinelenmesi, geçmişte olanın yeniden yaşanması söz konusu değildir, çünkü gerçekte akış içinde olanların ne bir başı ne de bir sonu vardır, varolan tek şey hepsinin birbiri içine girmiş olmasıdır.

Öyleyse zekadan farklı olarak sezginin her şeyden önce dolaysız bir bilme edimi olduğu söylenebilir. Sezgi ile bütün olarak, bir olarak ve içine girerek kavrayabileceğimiz tek şey “kendi benliğimiz”dir. Dolaysız bir edim olması bakımından sezginin yöneldiği yegâne gerçeklik kendi benliğimizdir. Bu bakımından sezgi, bir tür “zihinsel duygudaşlık” ya da “zihnin kendi üzerine eğilmesi”ni gösteren düşünme biçimidir. Böylece sezgi, zihnin diğer bir edimi olan zekadan farklı olarak nesneyi dışsal olarak ya da çözümleyerek bilmeyi değil onunla bir olmayı, içine girmeyi temsil eder. Bu noktada sezginin sezeceği şeyin daima bütünlüğü söz konusudur. Tüm bunlara göre sezgi, zihnin dışa

yönelen eğiliminin dışında, kendine dönen, kendini kavrayan ve kendinde derinleşen edimidir (İyi 1999: 78).

2.2. SEZGİ ve ZAMAN/SÜRE İLİŞKİSİ

Bergson felsefesinin en temel konularından birini de ‘süre’ anlayışı oluşturur. Öyle ki metafiziğin ne olduğunun ve alanının belirlenmesinde ‘mutlak olana’ ulaşma yolu olan sezginin yegâne konusu ‘süre’dir. Metafiziğin bir yönü olarak sezgi yalnızca süreye yönelir. Bu anlamda sezgi, sürenin sezgisidir. Sezgiyi, metafiziğin yöntemi yapan da onun bu özelliğidir. Bu nedenle sezgi süreyi gerektirir, sürenin terimleriyle düşünmeye dayanır. Kısaca, süre içinde düşünmek sezgidir. Ancak Bergson için sezginin kendisi süre değildir, sezgi daha çok, kendi süremizin dışına çıkmayı, bizden aşağıda ya da yukarıda olan başka sürelerin varoluşunu dolaysızca olumlamak için kendi süremizden yararlanmamızı sağlayan harekettir (Deleuze 2005: 72). Bu bağlamda süre ile karşılaşabileceğimiz tek yer ise “kendi benliğimizdeki akış”tır.

Bergson süre kavramını, mekanik bilimlerin zaman anlayışıyla olan farklarını ortaya koyarak temellendirmeye çalışır. Süre, yaşantı/deneyim ve yaşamdaki canlılıkla ilgisinde ele alınır ve bu bağlamda süre, ‘somut süre’ olarak ‘soyut zaman’dan ayrılır. Bilimlerin varsaydığı zaman, mekana bağlı olmakla birlikte hiçbir biçimde hareket, değişme ve oluşu hesaba katmayan, sadece kavramlarla ifade edilebilen içi boş zamandan başka bir şey değildir. İşte Bergson’a göre tüm felsefe tarihi boyunca zaman ve mekan türdeş olarak düşünülmüş ve öncelikle de mekanın içeriği ve özellikleri belirlenmiş buradan hareketle zaman tasarımı oluşturulmuştur (Bergson 1986a: 8). Böylesi bir zaman ölçülebilen zamandır, mekan da zamanı ölçen birimdir. Mekan merkezli bu zaman anlayışında bir zaman t gibi bir ifadeyle sembolleştirilebilen ve saat gibi ölçüm aletleriyle ölçülebilen matematiksel bir zamandır. Nesnel olduğu söylenen birimler (saniyeler, saatler, yıllar) olarak ortaya konan matematiksel zaman, her daim mekansal ve homojen sayılabilecek ortamla birlikte tasarımlanır (Bayraktar-Taşdelen 2004: 305). Matematik zaman, gerçekte bir mekan birimidir. Pek çok insanın günlük yaşam içindeki eylemlerini bu bölünmüş birimler yönetir. Böyle bir zaman anlayışı bir yüzey üzerine çizilmiş bir çizgiden farksız olmamakla birlikte bir cinsten olan ölçülür bir mekandan oluşmaktadır (Bergson 1986a: 5).

Geleneksel felsefe ve bilim anlayışının varsaydığı ve kabul ettiği ölçülebilir zaman anlayışından farklı olarak Bergson’un ‘somut süre’ olarak adlandırdığı gerçek zaman tasarımı ise, bizim yalın olarak deneyimlediğimiz, yaşadığımız zamana karşılık gelir. Gerçek süre, varlıkları dışleyen ve üzerinde dışlerinin izini bırakan bir zamandır. Bu anlamda gerçek zaman, tamamen bilincine varılan daha doğrusu yaşanan zamandır. Somut süre olarak gerçek zaman, boş ve soyut bir zaman olmamakla beraber her anı farklı oluşlarla belirlenen sürekli bir değişme, durmayan bir oluşturmaktır. Süre, ‘an’lardan hiçbirinin diğer bir ‘an’a göre

ayrıcalıklı ve temsilkar olmadığı ve bu nedenle de tabii bir bölünmenin olmadığı bir akıştır (Bergson 1986b: 424). Gerçek zaman olarak süre, özü hareket olan yaşamla ilgilidir. Söz konusu akış, değişme ve hareket içinde olanı temsil eden süre ile karşılaşılabilecek ve araştırılabilecek tek yer ise 'iç yaşam'dır. Çünkü gerçekliğin kendisi değişimdir ve bunun yansıma alanı ise insan bilincidir. Yaşanan ya da deneyimlenen bu zaman, bölünemez bir süreç oluşturmak için birbirinin içinde eriyen bilinç durumlarının geri döndürülemez sürekliliği ve akışıdır. Bilincimizde sürekli bir akış ve hareket söz konusudur (Bergson 1986b: 13). Varolan bu devamlılık ne birlik ne de çokluk olarak hiçbir çerçeve içine sığdırılmaz ve bu nedenle ölçülemez. Dolayısıyla süre Bergson'a göre ölçülebilen bir şey değil ancak görülebilecek, yaşanabilecek ve deneyimlenebilecek bir şeydir. Bu nedenle Bergson, süreyi özellikle uykudayken yaşadığımızı, hissettiğimizi belirtir. Uyurken bilincimiz süreyi ölçmez, yalnızca onu hisseder. Süre bilinç hallerimizin ardı sıra birbirini takip etmesi, bir yumağın açılması ya da kapanması gibidir (Bergson 1998: 11).

O halde, gerçeklik demeye gelen süre, iç yaşamı gösteren bilinç hallerinin kesintisiz akışıdır. Eğer bilinç halleri göz önüne alınmazsa, zaman kavramı mekana, maddeye ait bir zaman tasarımından daha öteye gidemez. Ancak iç yaşamdaki kesintisiz akışı gösteren süre, hiçbir biçimde bir an'ın yerine başka bir an'ın geçmesi değildir (Bergson 1986b: 16). Çünkü Bergson'a göre aynı bilinçli varlığın yaşamında iki özdeş an söz konusu değildir, yani bir duyuma eşlik edecek olan bir bilinç, birbirini izleyen iki anda kendisiyle özdeş kalmaz. Kısaca aynı anda bir bilincin iki deneyimi yoktur. Şayet bir bilincin iki özdeş anı deneyimlediği varsayılırsa, bu durum, geçmiş an'ların her zaman göz ardı edilmesi sonucunu ve böylelikle de belleksiz bir bilincin varlığını ortaya çıkarır. Bergson'a göreysen belleksiz bir bilinç olamaz, bilinç varsa bellek de vardır. Her zaman ikinci an birincinin üzerinde ve ötesinde, birincinin ona bıraktığı anı belleğinde taşır. Dolayısıyla geçmiş sürekli bir biçimde şimdi içine akmakta, izlediği yol boyunca topladığı şimdiyle kabarmaktadır (Bergson 1998: 11). Geçmiş hiç durmadan büyüdükçe kendisini de hiç durmadan yineler. Bu durumda akışı ve sürekliliği sağlayan bellek ve dolayısıyla da bilinç olmaktadır. Bizim için ansal olup biten bir şey söz konusu değildir, tek bir an içerisinde bile belleğimiz ve dolayısıyla bilincimiz devrededir. Öyleyse içsel süre, belleğin geçmişi şimdide taşıyıp devam eden yaşamıdır. İçinde geçmişin sürekli büyüyen imgesini taşıyan ve geçmişin sürekli değişimiyle arkamızdan sürüklediğimiz büyüyen şimdidir. Kısaca içsel süre, geçmişin şimdide uzaması, şimdiye taşmasıdır. İşte Bergson'a göre geçmiş şimdide yaşamayı sürdürüyor olmasaydı, yani bellek olmasaydı süre olmaz sadece anlık oluşlar olurdu ve böylelikle de evrim ve somut süre de asla olmazdı (Bergson 1998: 30). Öyle ki süre, geleceği kemiren ve ilerledikçe büyüyen geçmişin sürekli ilerlemesidir (Bergson 1986b: 16). O halde Bergson'un gerçek zaman olarak addettiği zaman, mekanla daha doğrusu onu dolduran maddeyle birlikte düşünilemeyen

bu nedenle de durağan ve soyut olmayan bir zaman olmakla birlikte geçmişten beri akmakta, süregelmekte ve değişmekte olan dolaysız bir yaşantının kendisi olup tamamen somuttur. Zaman bir nitelikler yumağıdır, bu nedenle ölçülebilir değildir. Niteliklerden oluştuğu için hem birliği hem de çokluğu gösterir. Gerçek zaman ya da süre, bilinç yaşantıları ve bu yaşantıların kesintisiz akışıdır. Yaşantıyı gösteren değişim ve hareket halindeki zaman, her zaman yeniden yaşamayı göstermesi bakımından kendi boyuna bir yaratmayı da gösterir.

2.3. SEZGİ VE BELLEK İLİŞKİSİ

Somut zaman olarak sürenin sezgi aracılığıyla bir bilinç tarafından sezilmesinde ruhun en önemli yetilerinden biri ise 'bellek'tir. Bellek, ben'in kendi hakkındaki farkındalığın koşullarından biridir. Yaşantılar ve deneyimler şayet bir benliği oluşturuyorsa bunu sağlayan bellektir. Bergson'a göre bellek geçmiş anıların biriktirildiği, yığıldığı bir depo olmaktan çok daha fazlasıdır. Bellek bilincin, benliğin ve bunları kuşatan ve kapsayan ruhun en temel katmanıdır (Bergson 1998: 16-17). Bilinç yaşantıları ve onların anıları, bir yandan belleği oluştururken diğer taraftan da benliği yapılandırmaktadır (Bayraktar-Taşdelen 2004: 308-309). Bilinç yaşantılarındaki akış demeye gelen süre, kendini bellekte ortaya koyar. Buna göre bellek, geçmişin şimdi içinde varolduğu yerdir.

Bergson'a göre bilincin biri kabuk, bir de iç taraf olan iki katmanı vardır. Bilincin etrafını saran ve daha çok dışa, maddeye yönelik eylemi gösteren kabuk kısmı, 'yüzeysel ben' olurken öte yandan yaratıcılık, akış ve oluşun olduğu yer ise 'derin ben'dir. Yüzeysel ben akıl, zeka, mantık ve bilim katmanını gösterir. Bu katman, madde ve toplum yaşamlarının pratik koşullarına uymaktan meydana gelmekle birlikte nedensellikte iş görür. Bu benin dokusu tamamen donmuş, edilgin ve cansız fikirlerle örülmüştür. Öte taraftan 'gerçek ben' olan derin benlikte ise belirlenimcilik ve mekanizm yerine, özgürlük, süre ve yaratıcılık hâkimdir (Tunç 1986: XVI).

Bergson'un ben anlayışında bu ikili ben tasarımına uygun olarak ikili bir bellek (hafıza) tasarımı vardır. Bellek her şeyden önce bütün geçmişimizi tamamıyla koruyan bir gerçekliktir. Bu gerçeklik insanda güç halinde her zaman mevcuttur. Kabuk veya yüzeysel benin, pratiğe dönük uyum hareketlerini içeren sadece 'otomat' bir belleği vardır. Bu bellek, hareketleri yeniden meydana getirme yetisidir ve bu anlamda alışkanlığa dayanır (Bergson 2007: 61). Alışkanlıklarla çalışmaktan dolayı mekanikleşmiştir. Ancak bellek beyne ilişkin bir fonksiyon değildir. Belleğin görünürdeki unutkanlık gibi başarısızlıkları, gerçekte onun zihni bölümlerinin değil, onu hareketlendiren işleyişin, beynin başarısızlığıdır. Bizde, geçmişin yitip gittiği izlenimini doğuran beynin işleyiş biçimidir. Beyin, her zaman geçmişi bilinçaltına itmek ve bilinçte sadece şimdiye ait olanları tutmak ve böylelikle dış dünya ile uyum içinde olmamızı sağlamak hususunda bir işleve sahiptir (Tunç 1986: XXVIII). Bu nedenle bizde

kopuk kopuk anılar kalmakla birlikte yine de geçmişî bize bildiren anılar vardır. Bergson'a göre beyin ne düşünce ne duygu, ne de bilinç organıdır sadece belleğin işleyişine yardımcı bir organdır. Beyin inorganik madde ile saf ruh olan bellek veya benlik (karakter) arasındaki uygun edimleri seçme aracıdır. Bu araç uykuda işleyişine ara verdiği için, özgür bellek bilince serbestçe girerek rüya denilen olaylara neden olmaktadır. Bu nedenle rüyalar iş ve yarar bağınıtısından kurtulmuş saf bir düşünce veya benliğimizin kendinden kaynaklanan bir ürünüdür.

Kendi kendine çalışan ve böylece özgürlüğü gösteren gerçek bellek ise ileriye bakan eylemlerimizi yönetme uğraşısı içinde olan seçici ben'imizin arkasında olan bellektir. Geçmişî ve geleceğı, onlarla ilişki isteğıyle gerçek duruma getiren, böylece gerçek süreyi ve gerçek zamanı yaratan bu asıl bellektir (Bergson 2007: 61-62). Geçmişle geleceğın bu karışımını, sadece esas ben'in arkasında olan gerçek bellek anlayabilir. Özgür ve yaratıcı bellek de demeye gelen gerçek bellek, haberimiz olamadan aldığımız gizil duygu ve algılardan meydana gelir ve bu nedenle de atıl değil hareketli bir durumdadır. Bir olgu ve fikri tanımak ve bunların ilişkili oldukları diğer olgu veya fikirler arasındaki yerlerini mantiki olarak belirlemek asıl belleğın işidir (Tunç 1986: XXVII). Saf düşünce ve kuramsal bilgiler, bu belleğın eserleridir. Peki, esas beni oluşturan bu esas belleğın işleyişî nasıldır? Yukarıda da bahsedildiğı üzere Bergson'a göre bellek salt olarak bir anılar deposu ya da eski eşyaların atıldığı bir çekmece değildir. Bir şeyi hatırlamak demek, anılar deposuna girip, geçmişe gitmek değil, hatırlanacak olan o şeyin kendiliğinden kopup gelmesi ve şimdi ile bütünleşmesi demektir. Bellek için geçmişî anımsayarak geriye dönmek mümkün değildir. Çünkü daima büyüyerek geleceğı akan bilinç, kaynağı olan geçmişe asla dönmeyen bir nehir gibidir. O halde şimdideki 'ben'in, anımsamak istediğı olguları bilince getirmek için geçmişe dönmesi olanaklı değildir. Aksine geçmiş, ruhsal hayatımızda meydana getirdiğı tepelerin doğal meyillerinden kayarak, şimdiki ben'e kendiliğinden akar. Ancak hatırlama, geçmiş yaşantıları gösteren anıları içinde numaralar olan bir piyango torbasından çekmek gibi değildir, tam aksine geçmişin gerek duyuldukça kendiliğinden gelip şimdi ile kaynaşmasıdır (Tunç 1986: XXVIII). Bir başka deyişle hatırlamada, gerek duyulan anı ve bilgiler en canlı birliktelikler olarak birbirlerini çağırırlar.

İşte Bergson'a göre bu yaratıcı bellek aracılığıyla insan kendini, sürekli 'anda yaşamını sürdüren bir varlık olmaktan çıkararak değişen, oluşan, sürekli yeni ve bilinmeyene doğru akarak devam eden sürekliliğı olan bir varlık olarak deneyimler. Bu nedenle gerçek bellek ile oluşan 'karakter', "doğduğumuz ve hatta daha önceki zamandan beri yaşadığımız tarihin birikmesidir" (Bergson 1986b: 17). Durmadan büyüüp gelişen bu yaratıcı akışta her şey yenidir ve hiçbir şey önceden bilinemez. Çünkü süre, 'hareketlilik' ile aynı şey olduğundan özü bakımından da 'değişimin' kendisidir. Geçmişin şimdiye taşınmasında, daha doğrusu anımsama ediminde, anımsanan hiçbir biçimde geçmişte

olan değildir. Anımsama ediminde bilinç yeni bir durum daha doğrusu yeni bir yaşantı içinde bulunur. Her ne kadar durumlar aynı diye kabul edilse bile kişinin aynı kişi olduğunu söylemek mümkün değildir. Deneyimleri gösteren yaşantıların sürekli olarak değişmesinden dolayı bunlardan meydana gelen kişiliğimiz ya da benliğimizde sürekli olarak değişir. Kişiliği oluşturan bilinç hallerinin sürekli olarak değişmesiyle de bilincin süresi olan yaşanan zaman yeniden tekrar edilemez. Bu nedenle Bergson, bir evvelkinden bir sonrakine katılan bilinç durumlarını gösteren anların her birinin yeni olduğunu ileri sürer (Bergson 1986b: 17-18). Böylece geçmiş, sanıldığı gibi yitip gitmemekte kesintisiz ilerlemeyle büyüdükçe kendini korumaktadır. İşte Bergson'a göre biz, içinde bulunduğumuz 'şimdi'de geçmişimizin bütünüyle bulunuruz. Geçmişin bu biçimde büyüyerek ilerlemesi kaçınılmazdır ve evrimin ve yaşamın da özüdür (İyi 1999: 81).

SONUÇ

Tüm söylenenleri özetlemek gerekirse, Bergson açısından 'bilimci', 'pozitivist', 'görelilikçi' ve 'zihin/zeka' temelli özellikler taşıyan felsefelerin bilgidan anladıkları bilimsel bilgidir. Bergson ise bilgi ortaya koymada tek araç olarak zekayı gören 'bilimci' anlayışa karşı gözden düşen metafiziğe tekrardan sağlam bir zemin kazandırmayı amaçlar. Bilimci yaklaşıma göre yegane bilgi maddeyi ve mekanı temele alan bilimsel bilgi ve bu bilgiyi elde etmenin aracı olarak da zeka kullanılır. Olguculuk ve Bilimciliğin düşüncede ağırlık kazanmasından dolayı Bergson, metafiziğin temelden sarsıldığını ve böylelikle de gözden düştüğünü düşünerek metafiziğin de bir bilgi ortaya koyma alan olabileceğini ve bir bilgi alanı olması bakımından nesnesi ve bilgi elde etme yöntemi olduğunu dile getirmiştir. Bergson'un buradaki itirazı maddenin varolmadığı ve madde ve tezahürleri üzerine inceleme yapan bilime bir karşıtlık değil, gerçeğin ve hakikatin başka bir görünüşünün de olması kabulünden hareketle başkaca bir düşünme ve düşüncenin mümkün olabileceğini gösterebilmektir. Bu noktada karşı çıktığı düşünme, madde ve mekan temelli ve aynı zamanda soyutlayıcı düşünme biçiminin Antikçağ'dan ve modern bilimin ortaya çıkışından itibaren tek düşünme biçimi olarak kabuledilmesidir. Ancak Bergson'a göre mekan ve zaman merkezli nicelleştirmeye ve ölçmeye dayalı bu düşünme biçimi ise yaşamı, oluşu, değişimi, canlılığı ve insanın psişik yanlarını indirgemeci bir tavır içinde ele alıp açıklamaya çalışmıştır. Bergson açısından söz konusu egemen düşünme biçimi her şeyi tek bir yöntem ve bakış açısı ile açıklama gururu ve yanılışı içindedir ve bunda da başarılı olamamış ve söz konusu edilen konulara özellikle de yaşam, psişik yaşantı, benlik, canlılık gibi konulara ilişkin açıklamalarda boşluklar bulunmaktadır. İşte Bergson maddeyi ele alan nicelleştirici ve ölçüme dayalı zekanın iş gördüğü düşünme biçimi ve bilgi yolu dışında mutlak'ın, yaşamın, hareketin ve değişimin başka bir yolla özellikle de sezgi aracılığıyla bilinebileceğini ifade eder. Bergson'a göre evrenin bir özü varsa bu da değişim ve harekettir ve bilen varlık olarak insanın bu hakikati

kavraması kendi benliğindeki değişim ve akışı deneyimlemesi ile gerçekleşir. Benlik kendine döndüğünde kendinde bir nehir gibi akan bilinç yaşantıları ile karşılaşır ve bu bilinç yaşantıları aynı zamanda bellek aracılığıyla şimdide ortaya çıkar. Geçmiş bilinç yaşantılarının anımsanması onların tekrar etmesi değil yeni olarak bir yaşantı biçiminde ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle Bergson'a göre sezgiyle kavranılan bu içsel yaşam aynı zamanda bir zaman olan süreyi de bize verir. Bunların hepsi bilincin içsel yaşamını gösterir ve bir nesneliliği, matematikselliği ve sembolleştirmeyi göstermez. Dolayısıyla metafizik, bir düşünme ve bilgi alanı ve bu alanın bilgi elde etme yöntemiye sezgidir ve sezgi ile kavranılan ise evrenin de özü olan süre'dir.

KAYNAKÇA

- Bayraktar, Levent; Taşdelen, Demet (2004). Bergson, Felsefe Ansiklopedisi 2, (Editör: Ahmet Cevizci), Etik Yayınları, İstanbul.
- Bergson, Henri (1986). Düşünce ve Devingen, (Çev. Miraç Katırcıoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bergson, Henri (1986). Yaratıcı Tekâmül, (Çev. Şekip Tunç), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bergson, Henri (1998). Metafiziğe Giriş, (Çev. Barış Karacasu), Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara.
- Bergson, Henri (2007). Madde ve Bellek, (Çev. Işık Ergüden), Dost Yayınevi, Ankara.
- Deleuze, Gilles (2005). Bergsonculuk, (Çev. Hakan Yücefer), Otonom Yayıncılık, İstanbul 2005
- İyi, Sevgi (1999). Çağımızda Metafizik Sorunu, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Tunç, Şekip (1986). Yaratıcı Tekâmüle Önsöz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

BÖLÜM 2

MÜZAKERECİ DEMOKRASİNİN REFERANSI OLARAK IMMANUEL KANT'TA HUKUK VE EBEDİ BARIŞ

*Murat SATICI**

1 Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Felsefe Bölümü, msaticister@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8469-3163

Meşru yönetim kavramı, insanların özgür iradelerinin somutlaşması olarak tanımlanmış ve bu kavramın tarihsel gelişimi, özgürlük anlayışındaki farklılıkların etkisiyle büyük bir çeşitlilik kazanmıştır. Bu tarihsel mirasın bir devamı olan müzakereci demokrasi, politika teorisi bağlamında önemli ve yenilikçi bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Müzakereci demokrasi, yasaların ve politikaların, vatandaşların katıldığı kamusal tartışmalar yoluyla şekillendirilmesi gerektiği fikrini taşır. Bu yaklaşım, rasyonel yasama süreçlerini, katılımcı politikayı ve sivil özyönetimi ön plana çıkarır. Kısacası, müzakereci demokrasi; vatandaşların pratik akıl yürütmelerine dayanan politik bir otonomi, şeffaflık ve tartışmayı teşvik ederken, demokratik bir birlik idealini yansıtır. Ancak bu idealler gerçekten uygulanabilir veya arzu edilir mi? Kamusal müzakerecinin sınırları nedir? Çoğulcu çıkarların ve taleplerin var olduğu karmaşık toplumlarda bu tür bir yaklaşım, geniş tabanlı katılım yoluyla sorunları çözebilir mi? Çeşitliliğin olduğu topluluklarda rasyonel çözümlere ulaşmak için vatandaşların müzakerelerine güvenmek makul ve meşru bir beklenti midir?

Meşru iktidar ve demokrasinin siyasi olarak nasıl ilişkilenebileceği sorunu, modernitenin başlangıcından itibaren hem teorik hem de pratik açıdan yoğun tartışmalara sahne olmuştur. Bir yanda, vatandaşların farklı çıkar ve değerlerinden kaynaklanan sivil çatışmaları vurgulayan düşünürler; diğer yanda ise ortak değerler, gelenekler ve ilgiler temelinde bir sivil düzenin mümkün olduğuna inananlar bulunur. Her yaklaşımda iktidar ve demokrasi temel alınmış ve yurttaşların temsilcileriyle birlikte ortak bir yaşam düzenini müzakere ederek oluşturabilecekleri alanlar tanımlanmıştır. Bu bağlamda müzakereci demokrasi, yalnızca çoğunluk ilkesine veya niceliksel katılıma odaklanmak yerine, bireylerin taleplerini ve fikirlerini ifade edebilecekleri, karşılaştırabilecekleri ve eleştirebilecekleri bir süreç olarak ele alınmalıdır. Böyle bir sürecin tanımlanması, sürece katılan bireyleri, tartışma konusu olan talepleri ve bu süreci mümkün kılan ortamı dikkate almayı gerektirir. Bu nedenle, müzakere kavramını analiz etmek, öncelikle kendi yasalarını belirleyen otonom bireyleri, bu bireylerin genel tartışmalara açılacak ilgi ve taleplerini, son olarak da farklılıklarına rağmen bir arada yaşamalarını sağlayacak sivil bir birliği sorgulamayı içerir. Kant'ın terminolojisiyle ifade edilirse, müzakere, her biri otonom öznelerin eylem ve hak maximleriyle ve bu maximlerin evrenselleşebilirliğinin denetlenebileceği bir ortam olarak özneler arası aleniyet veya kamusal idesine (Kant için bu Cumhuriyet'tir) dayanan bir sivil birliğin tesisidir.

Nitekim müzakereci demokrasinin temellerini anlamak için, yasallık, meşruiyet, iktidar ve demokrasi kavramının politika ve hukuk tarihindeki uzun geçmişine ışık tutmak gerekir. Bu bağlamda, Antik Yunan'dan günümüze kadar devam eden yasallık ve meşruiyet tartışmaları, demokrasi, iyi rejim ve erdemli yönetim ideallerinden modern liberal ve sosyalist siyaset modellerine kadar siyaset felsefesinin müzakereci demokrasi tartışmalarının üzerine oturduğu çağdaş aksın önemli referanslarını oluşturmaktadır. Kant, bu tartışmalara eleş-

tirel felsefesiyle önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle otonomi, evrensellik, dünya yurttaşlığı ve barış gibi kavramlarıyla Kant, müzakereci demokrasi için önemli bir referans noktası oluşturur.

Kant, ahlak ve hukuk felsefesi arasındaki uyumu sağlamak için evrensel akıl ilkelerini temel alır. Ahlak felsefesindeki kategorik imperatif, bireylerin eylem ve kararlarını evrenselleşebilirlik açısından test eden bir ilke sunar. Bu ilke, hukukun evrensel bir düzene oturtulmasında da model oluşturur. Özneler arası müzakereyi mümkün kılan bu yaklaşım, bireylerin hak, özgürlük ve mülkiyet taleplerini rasyonel bir zeminde ele almayı hedefler. Sonuç olarak, Kant'ın ahlak-hukuk-politika ilişkisine dair geliştirdiği kavramlar, müzakereci demokrasinin temel yapı taşları arasında yer alır. Bu kavramlar, bireylerin karşılıklı olarak iletişim kurabileceği, birbirlerini eleştirebileceği ve ortak bir zemin oluşturabileceği evrensel bir hukuk düzenini mümkün kılar. Müzakereci demokrasiyi derinlemesine anlamak için, Kant'ın bu ilişkiyi nasıl formüle ettiğini ve evrensel ilkelerin özneler arası ilişkilerdeki rolünü incelemek kritik öneme sahiptir.

Kant'ta Ahlak, Hukuk ve Politika İlişkisi

Kant, ahlak felsefesinde moral eylemlerin meşruluğunu sorgularken, evrensel, biçimsel ve saf akla dayalı bir evrenselleşebilirlik ölçütü geliştirmiştir. Özetle, Kant'ın ahlak anlayışı, istencin ve eylem ilkelerinin evrenselleşebilirliğini test eden basit bir süreç olarak açıklanabilir (Keul, 2002: 261). Bu evrenselleştirme işleminin temel formülasyonu, kategorik imperatifler'de verilmiştir: "Ancak aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun" (...) her defasında, insanlığa, kendi kişisinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun" (Kant, 1995: 38). Bu formüller, akılsal bir ahlak yasası sunmanın yanı sıra öznel eylem ilkelerinin evrenselliğinin ölçütünü de içerir. Ancak, Kant'ın evrensellik formülü, öznel çıkar ve ilgilerin dolayımına yer açan eleştirel bir özneler arası bağlamı işaret eder. Kategorik imperatifin evrensellik testi, moral özneye bir ödev yüklerken aynı zamanda eylemlerimizin etkileyebileceği diğer bireyler karşısındaki sorumluluklarımızı da belirler (Guyer, 2005:285). Bu süreç, bireysel çıkarların özneler arasındaki iletişimsel bir ilgiye dönüşümüdür ve böylece pratik öznellikten özneler arası bir düzene geçiş sağlanır. Bu bağlamda, eylem ilkelerinin evrenselliği (universalitas) herkes için geçerliliği (generalitas) haline gelir (Keul, 2002: 261).

Moral eylemlerin evrenselliğini sağlamak için kullanılan saf akılsal ölçütü Kant hukuk ve politika alanına taşıyarak hukuksal ve politik meşruluk sorunlarının çözümünde bir model olarak görür. Kant'ın ahlak felsefesinde evrenselleşebilirlik testini uyguladığı ölçüt, hukuk ve politika felsefesi bağlamında da aynı önemi taşır. Zira bu ilke, özneler arası uzlaşının ve ahlaki eleştirinin temelini oluşturur. Kategorik imperatif ile Kant'ın yanıtını aradığı temel soru,

ortak bir eylem alanında birbirlerini etkileyen bireylerin nasıl eylemde bulunmaları gerektiğidir. Hukuk ve politika bağlamında bu soru, “nasıl uzlaşmalıyız?” (Keul, 2002: 261) veya “birlikte yaşamın normatif ilkeleri nedir?” şeklinde yeniden formüle edilir.

Kant’ın hukuk felsefesi, ahlak felsefesiyle uyumlu bir biçimde, yasaların, hak ve özgürlük taleplerinin otonom bireyler tarafından evrensellik ve meşruluk açısından değerlendirilebileceği formel ve evrensel bir çerçeve arayışındadır. Kant’a göre, yalnızca bu koşullar altında rasyonel biçimde bireylerin özgürlükleri, diğer bireylerin özgürlükleriyle uyum içinde inşa edilebilir veya hukuksal biçimde güvenceye alınabilir. Bu ölçüt, kategorik imperatifin hukuksal karşılığıdır ve Kant bu ilkeyi şöyle tanımlar: “Herhangi bir eylem, evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğüyle bir arada var olabiliyorsa veya bu eylemin maksiminde herkesin seçme özgürlüğü evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğüyle bir arada varolabiliyorsa haklıdır” (Kant, 1991: 6:230). Görülmektedir ki, ahlak felsefesinde kategorik imperatifin bireyin kişisel eylemlerini evrenselleşebilirlik testine tabi tutması gibi, bu saf akılsal ölçüt de bireylerin hak, özgürlük ve mülkiyet taleplerini sınırlar. Kant, saf pratik aklın, bireylerin hak ve özgürlük taleplerini evrensel hukuksal bir düzenle uyumlu hale getirme potansiyelini vurgular. Bu evrensel hukuk tanımı, bir yandan evrensellik ilkesine dayanırken, diğer yandan özneler arası iletişim ve dolayımı da içerir. Bu yaklaşım, mülkiyet, sözleşme ve sivil birlik kavramlarında somutlaşır. Dolayısıyla Kant’ın hukuk felsefesi, hak ve özgürlük taleplerinin özneler arası iletişimsel bir temelde tartışılmasına olanak tanır (Satıcı, 2020). Şimdi, Kant’ın hukuk felsefesinde bu dolayımı sağlayan ve evrensel hukuk ilkesiyle uyumu denetleyen mülkiyet ve sözleşme gibi temel kavramlar ele alınmalıdır.

Kant’ta Hukukun ve Devletin Dayanağı Olarak Mülkiyet ve Sözleşme

Kant’ın mülkiyet anlayışı, ahlak ve hukuk felsefesinin temel ilkeleriyle uyumlu bir şekilde kurgulanmıştır. Kant’a göre mülkiyet, sadece bir nesneyi fiziksel olarak ele geçirme, işgal etme ya da sahip olma anlamına gelmez. O, mülkiyeti fiziksel sahiplenmeden daha öte bir düzeyde, rasyonel bireylerin aralarında kurdukları sosyal ve hukuksal ilişkiler bağlamında ele alır. Kant için fiziksel sahiplenme, *geçici mülkiyet* olarak adlandırılır, bir mülkü sadece fiziksel biçimde ele geçirmeyi ve işgal etmeyi işaret eder. Ancak bu tür bir mülkiyet, Kant’ın asıl önem verdiği *kavranabilir mülkiyet*’ten farklıdır; bir ele geçirme, elinde bulundurma veya fiziksel işgal olma anlamında diğer özneler tarafından onaylanmamış, sahipliği üzerinde uzlaşmamış bir elde tutmadır. Kavranabilir mülkiyet, bireylerin birbirlerinin özgürlüklerini ve haklarını ihlal etmeden, üzerinde uzlaşmaya varılan ve böylece bir düzen içinde sahip oldukları mülkiyet biçimidir. Kant mülkiyeti şöyle tanımlar: “Tek taraflı seçimimle, başka birini bir şeyi kullanmaktan alıkoymanın, ona başka türlü sahip olamayacağı bir yükümlülük yükleyemem; bu yüzden bunu ancak, bu şeye ortak

olarak sahip olanların tümünün birlikte yaptıkları bir seçim aracılığıyla yapabilirim” (Kant, 1991: 6:261).

Kant’ın mülkiyet teorisinde, mülkiyetin temeli, bireylerin birbirlerinin özgürlüğünü sınırlamaksızın nesnelere üzerinde hak iddia edebilmesine dayanır. Bu hak iddiası, tek taraflı bir irade beyanından ziyade, tüm bireylerin üzerinde hemfikir olduğu bir düzeni gerektirir. Yukarıda aktarılan tanım, mülkiyetin yalnızca bir bireyin iradesine değil, toplumun tüm üyelerinin özgür iradesine dayanması gerektiğini açıkça ortaya koyar. Bu bağlamda, Kant, Rousseau’nun “edinilmiş mülkiyet” anlayışını takip eder (Rousseau, 1998: 87, 2006: 15); ancak bu mülkiyet türünü bir yabancılaşma olarak değil, özneler arası bağın kurulduğu bir zeminde değerlendirir.

Kant’a göre, mülkiyet, yalnızca bir bireyin bir nesne üzerindeki tasarruf hakkını değil, aynı zamanda bu hakkın evrensel hukuk ilkesiyle uyumlu bir biçimde güvence altına alınmasını ifade eder. Böylece mülkiyet, bireylerin özgürlüklerini hem koruyan hem de sınırlandıran bir hukuki düzenin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Böylece Kant için hukukta içerilen hukuk yasası, evrensel yasalar uyarınca herkesin özgürlüğü üzerine tamamen karşılıklı uzlaşımın ve zorlamanın evrensel bir ilkesi olarak da temsil edilebilir. Rasyonel hukuk, özgürlük ve zor kullanma arasındaki karşılıklı ilişki, eşitliğin, simetrinin ve karşılıklılığın benzer yapısal karakteristiğini kanıtlar (Kersting, 1992: 346).

Mülkiyetin bu şekilde tanımlanması, hem kamusal bir normatif çerçeveye olan ihtiyacı hem de mülkiyetin doğal durumdan çıkıp hukuki bir düzende ele alınması gerektiğini ortaya koyar. Fiziksel bir sahiplenme, hukukun bulunmadığı doğal bir durumda geçerli olabilir; ancak Kant’a göre, özgürlük ve adalet ilkeleri çerçevesinde düzenlenmiş bir sivil hukuk düzeni, mülkiyetin meşruiyetini sağlar. Bu nedenle, mülkiyet hakkı, her adalet sisteminin rasyonel bir bileşeni olarak değerlendirilir. Kant, bu bağlamda, mülkiyetin yalnızca fiziksel bir durum olmadığını, aynı zamanda bireylerin özgürlüklerini evrensel hukuk ilkeleri doğrultusunda koruma ve düzenleme gerekliliğini vurgular. Söz konusu mülkiyetin ve hakların güvenceye alınması üzerinde uzlaşan rasyonel bireylerin tesis ettikleri bağıntı, toplum sözleşmesi aracılığıyla hukuk ve devlet sisteminin kurucu ve iradi kaynağı ve eylemi olacaktır. Böylece geçici mülkiyetin var olabildiği doğal durum ile mülkiyetin teminat altına alındığı sivil durum arasındaki farka işaret ederek Kant, özneler arasında tesis edilebilecek bir uzlaşımın hem imkanını sağlayacak hem de gerekliliğini verecek sivil bir birlik tanımlar.

Kant’ın sözleşme anlayışı, modern hukuk ve politika felsefesinin temel taşlarından biri olan “toplum sözleşmesi” kavramını farklı bir bağlamda ele alır. Kant’a göre toplum sözleşmesi, bireylerin kendi otonomilerini koruyarak bir hukuk düzeni içinde yaşamalarını mümkün kılan bir düzenlemedir. Sözleşme, bireylerin birbirlerine karşı olan hak ve yükümlülüklerini tanıdıkları,

özgürlüklerinin sınırlarını karşılıklı olarak kabul ettikleri bir uzlaşma sürecidir (Riley, 1982: 125). Kant, toplum sözleşmesini bireylerin dışsal özgürlüklerini tamamen devrettikleri bir düzenleme olarak görmez. Hobbes'un savunduğu biçimde, bireylerin tüm haklarından feragat ederek bir *Leviathan*'a boyun eğmesi (Hobbes, 1651), Kant için kabul edilemezdir. Ona göre, bireyler sivil topluma katılmak adına özgürlüklerinden feragat etmezler; aksine, özgürlüklerini korumak ve güvence altına almak için bu topluma katılırlar. Bu bağlamda, otorite ve otonomi arasındaki gerilimi çözmek için Kant, zor kullanma otoritesinin özgürlükle çelişmediğini ve hatta özgürlüğü korumanın bir aracı olduğunu savunur.

Kant, zor kullanma otoritesini, bireylerin özgürlüklerini engelleyen her türlü eylemi önlemek için gerekli bir araç olarak tanımlar. Ona göre, bir bireyin özgürlüğüne yönelik bir engelleme, özgürlüğün evrensel yasalara uygun olan kullanımına zarar verir. Dolayısıyla zor kullanma otoritesi, bireylerin özgürlüklerini korumaya yönelik bir mekanizma olarak meşrudur. Ancak bu otorite, keyfi bir şekilde değil, evrensel hukuk ilkeleri doğrultusunda kullanılmalıdır. Diğerlerinin özgürlüğüne tecavüz etme biçimindeki zor kullanmak, özgürlüğün genel kuralıyla uyumsuz olduğundan dolayı Kant, zor kullanma kavramına pekiştirme kavramına uygun bir anlam yükleyerek yeniden tanımlar (Patterson, 1996: 343). Kant zor kullanmayı şu şekilde tanımlar: "(...) bir etkinin engellenmesine karşı koyan direnç, bu etkiyi destekler ve onunla tutarlıdır, baskı, özgürlüğe karşı bir engelleme veya dirençtir ve özgürlüğün belirli bir kullanımının kendisi, evrensel yasalara uygun gelen özgürlükle tutarlıdır, yani haklıdır" (Kant, 1991: 6:231). Burada korunmak istenen ilke, otonomi, özgürlük ve "özgürlüğün engellenmesinin engellenmesi" olarak bir zor kullanma otoritesidir. Bu noktadan itibaren otonomi ve zor kullanma otoritesini birbirleriyle çelişmeyen kavramlar olarak belirleyen Kant, hukuk aracılığıyla bu iki kavramı özdeşleştirir ve bu özdeşleştirmeyi toplum sözleşmesi çatısı altına alır.

Sözleşme kavramı, Kant'ın ahlak ve hukuk felsefesi arasında kurduğu köprüyü de açıkça ortaya koyar. Ona göre, toplum sözleşmesi, bireylerin evrensel hukuk ilkeleri doğrultusunda birbirlerinin haklarını tanıyıp tanımadığını test eden bir düzenlemedir. Bu açıdan bakıldığında, sözleşme, Kant'ın ahlak felsefesindeki evrenselleşebilirlik ilkesinin bir türevi olarak görülebilir. Hukuk düzeni, bireylerin özgürlüklerini koruma altına almak için dışsal yaptırımlara dayanırken, bu düzenin temelinde moral bir çerçeve bulunur. Kant, hukuk felsefesinin görevinin, hukukun ödevleriyle uyumlu olan dışsal yaptırım koşullarını belirlemek olduğunu savunur (Baynes, 1992: 19). Bu bağlamda, hukuk ve ahlak yasalarının hem ayrıştığı hem de birbirini tamamladığı bir düzen kurar. Hukuk yasaları, bireylerin dışsal uyumunu düzenlerken, ahlak yasaları, bireylerin iradelerinin moral belirlenimini esas alır. Ancak her iki yasa türü de özgürlüğün yasalarıdır ve bu nedenle birbirleriyle uyumlu bir çerçevede işler.

Kant'ın sözleşme teorisi, modern politika ve hukuk felsefesindeki meşruiyet sorununa da yanıt verir. Toplum sözleşmesi, bireylerin haklarını ve özgürlüklerini evrensel bir çerçevede koruyan bir düzenleme olarak, otoriteyi ve özgürlüğü bir araya getirir. Böylece Kant, evrensel bir barış ve dünya yurttaşlığı idealine zemin hazırlayan bir hukuk anlayışı geliştirir. Bu anlayış, mülkiyet, haklar, özgürlük ve adalet arasındaki ilişkiyi özneler arası bir dolayım temelinde yapılandırarak, modern toplumun temellerini rasyonel ve normatif bir perspektiften açıklar. Kant, bir devletin kurulması ve bu kuruluşun meşruiyetinin temellendirilmesi bağlamında, insanların ortak bir birlik oluşturmak üzere dışsal özgürlüklerinden vazgeçmeleri sonucunda toplum sözleşmesini tesis ettiklerini öne sürer. Ancak Kant, bu zorunluluğun bireylerin otonomilerini tamamen terk etmelerini gerektirdiği bir durumda, sivil topluma girişin meşru bir gerekçesi olamayacağını ifade eder. Bu yaklaşım, politik otorite ile bireysel otonomi arasında var olan gerilimi ortaya çıkarır. Kant, bu gerilimi çözmek için ahlak felsefesinden türeyen saf akıl ilkelerini temel alır. Ona göre, bireyin diğer öznelerin eylem ilkelerini dikkate alarak kendi yasasını koyması, otonomi ile otoritenin bir arada var olabileceğini gösterir.

Ahlak ve hukuk felsefesi arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, Kant ahlaki yasalar ile hukuki yasalar arasında bir ayrım yapar. Hukuk yasaları, bireylerin dışsal uyumuna yönelirken, ahlaki yasalar bireylerin iradesini belirler. Bu yasalar, özgürlüğün yasalarıdır ve birbirleriyle uyum içerisindedir. Kant, hukuk yasalarını moral yasalardan bağımsız düşünmese de, hukukun pratik gerekliliklere uygun bir şekilde inşa edilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, Kant'ın dünya yurttaşlığı ve ebedi barış anlayışında somutlaşır. Kant, hukuku ve politikayı ahlak ile uyumlu bir çerçevede değerlendirirken, dünya yurttaşlığı ve ebedi barış ideleri aracılığıyla kamusal tartışma, müzakere, diyalog ve iletişim temelinde barışa ulaşabileceğini öne sürer.

Aleniyet İlkesi, Kamusal Hukuk ve Ebedi Barış

Kant, ahlak, hukuk ve politika arasında bir uyum fikri ortaya koyar ve bu bağlamda "aleniyet ilkesi"ni evrensel hukuk ve adaletin temel bir koşulu olarak sunar. İnsanların eylem ve kararlarının açık bir şekilde tartışmaya açılmasını savunan Kant, bu ilkeyi ahlak ve hukuk düzeninin rasyonel bir zeminde inşa edilmesi için vazgeçilmez olarak görür. Aleniyet ilkesi, bireysel ilgi ve önyargılardan bağımsız bir şekilde evrensel yasalara uygun olan eylemleri ve iddiaları değerlendirmenin bir yolu olarak işlev görür. Kant'a göre, başka insanların haklarıyla ilgili olan ve dayandığı genel kurallar aleniyetle uzlaşmayan bütün eylem ve davranışlar hak ve adalete aykırıdır (Baynes, 1992: 19). Nihayetinde aleniyet ilkesi, Kant için tüm ulusal veya uluslararası hukuk sitemlerinin temel haklılık ve meşruiyet dayanağı olmak zorundadır.

Kant'ın *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme* adlı çalışmasında ele aldığı "aleniyet ilkesi", bireylerin kişisel çıkarlardan arındırılmış, evrensel iletişim

kurallarına uygun bir tartışma ortamı oluşturmasının gerekliliğini vurgular. Bu ilke, bireylerin düşüncelerini ve eylemlerini açık bir şekilde kamuoyuna sunmasını ve karşılıklı müzakereyle ortak bir zemin oluşturmasını teşvik eder. Başka bir ifadeyle, aleniyet ilkesi, insanın düşüncelerini bireysel çıkarlarının sınırlarını aşarak geniş bir toplumsal alana yaymasını öngörür. Bu yaklaşım, yalnızca kişinin kendi adına konuşma hakkını savunmakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin özgür düşüncelerini ifade ederek daha geniş bir kamusal tartışmaya katkıda bulunmasını zorunlu kılar. Aleniyet ilkesi, insanlara eylemleri ve hukuksal her türlü iddiayı yargılamalarının a priori akılsal ölçütünü vermektedir. Dolayısıyla “bu ölçütü, öne sürülen hukuksal iddianın (praetensio iuris) haklı olup olmadığını anlamak için, hemen, teorik aklın bir tür uygulaması biçiminde kullanabiliriz” (Kant, 1984: 261). Bilindi üzere Kant’ın ahlak felsefesinin temelinde, eylemlerin evrensel bir ölçütle değerlendirilebilmesi fikri yatar. Bu ölçüt, ancak düşüncenin kamusal alanda özgürce tartışılabilirdiği bir ortamda ortaya çıkabilir. İnsanlar, birbirlerinin bakış açılarını dikkate alarak, özneler arası bir anlayış ve iletişim geliştirdikçe evrensellik, kamusalılık ve ortak bir akıl oluşturma süreci mümkün hale gelir. Bu bağlamda, Hannah Arendt’in şu sözleri dikkate değerdir: Kişinin düşüncesinin erişim alanı ne kadar geniş olursa -aydınlanmış bireyin farklı bakış açıları arasında hareket etmesini sağlayacak alan ne kadar geniş olursa- düşünmesi de o kadar geniş olacaktır” (Arendt, 2005: 342). Kamusal alanda aklını kullanan birey, yalnızca kendi düşüncelerini ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda başkalarını da muhatap olarak kabul etmek zorundadır. Bu durum, öznelerarasılığı ve bireyler arasındaki karşılıklı tanımaya dayalı bir iletişim zeminini gerektirir. Kant, ebedi barışın inşası için aleniyet ilkesini, hukukun, ahlakın ve politikanın evrensel bir temel taşı olarak görür. Ona göre, insanların karşılıklı iletişim ve tanıma yoluyla inşa ettikleri bir düzen, barışın ve toplumsal uyumun da temelidir.

Kant’ın ortaya koyduğu aleniyet ilkesi, aklın kamusal ve özel kullanımı arasındaki farklılıkları anlamayı gerektirir. Kant, *Aydınlanma Nedir?* adlı çalışmasında bu ayrımı şu şekilde açıklar:

Kendi aklını kamu hizmetine kullanmaktan (der öffentliche Gebrauch), bir kimsenin, örneğin bir bilginin bilgisini ya da düşüncesini, yani aklını, onu izleyenlere, okuyanlara yararlı olacak bir biçimde sunmasını anlıyorum. Aklın özel olarak kullanılmasından da kişinin, kendi işi ve memuriyeti çerçevesinde, kendisine emanet edilen topluma ilişkin bir hizmeti ya da görevi yerine getirmesi diye anlıyorum (Kant, 1984: 215).

Kant, Aydınlanma’yı bireylerin akıl yürütme süreçlerini geliştirerek kendi kendilerine rehber olabilecekleri bir özgürleşme süreci olarak tanımlar. Aydınlanma, bireylerin akıllarını eleştirel bir şekilde kullanmaları yoluyla mümkün olur. Bu eleştirel düşünme kapasitesi, bireylerin haklarını ve özgürlüklerini dile getirebilecekleri bir müzakere ortamı oluşturur. Kant’a göre, bu süreç, insanların farklı bakış açılarını dikkate alarak ortak bir iletişim dili geliştirdiği

bir ilerleme sürecidir. Dolayısıyla Kant'a göre, sürekli olarak gelişen insanlık ve akıl, Aydınlanma'ya giden yoldaki akla dışsal tüm bağımlılıkları yavaşça aşmakta ve "insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu bu ergin olmayış durumundan kurtuluşuyla ilgili güçlükler yavaş yavaş da olsa giderek azalmaktadır" (Kant, 1984: 215).

Kant'ın Aydınlanma'ya ilişkin bu görüşü, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda devletlerin de eylemlerini açık ve şeffaf bir şekilde yürütmesi gerektiği fikrine dayanır. Kant, bireylerin eleştirel düşünce yoluyla özgürleşmesini, toplumsal ilerlemenin ve ebedi barışın temel taşı olarak görür. Bu süreç yavaş ilerleyen, ancak sürekli bir gelişimi ifade eder. Kant, insanlık tarihini "aydınlanmakta olan" bir süreç olarak betimler ve her kuşağın, bir sonraki nesil için bu süreci daha ileri taşıma sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini belirtir. Bu süreç yavaş ama sürekli olduğu için Kant, mevcut durumda değil, ileride olması gereken bir şeyi ifade etmektedir. Aynı zamanda, bu düzeye doğru ilerleme, hangi çağda yaşamış olurlarsa olsunlar, Kant'ın bakış açısıyla, insanların bir sonraki kuşaklara dair kayıtsız kalamayacakları bir "yükümlülük" (Kant, 1992: 28) olarak görülür. Bu yükümlülük eğer ebedi barış isteniyorsa iradi olarak üstlenilmelidir. Bu yönüyle ebedi barışa doğru insanların yavaş ama sürekli ve birlikli ilerleyişi, Kant'ın terminolojisindeki anlamıyla, bir ödev olarak görülebilir. Bu bağlamda, ebedi barış düşüncesi bir "ufuktur (...) gerçekleştirilmeye güçsüz olursa da geriye bir ödev ve görev kalır" (Flsch, 2000: 18).

Bu nedenle Kant, barış düşüncesini ahlaki, hukuki ve politik bir düzlemde temellendirerek dünya barışı anlayışına önemli bir katkı sunar. Kant'ın kritik sisteminin transandantal yöntemselliğinin, özgürlük, otonomi ve otorite ilişkisi, evrensel yasa projesi ve nihayetinde ulusal ve uluslararası rasyonel hak ve hukuk doktrininde cisimleşen felsefi çabası, ebedi barışın koşullarını serimlemeye imkan veren hatta bu koşulları içeren uluslararası barış, insan hakları ve kozmopolit yurttaşlık girişimlerine temel olmuştur. Aleniyet ilkesi, kamu hukuku, devletler hukuku ve dünya yurttaşlığı hukuku gibi farklı düzlemler için temel bir çerçeve sağlar. Kant, hukukun amacına ulaşabilmesi için açık ve şeffaf kurallarla şekillendirilmesi gerektiğini vurgular. Ebedi barış, yalnızca bireyler arası ilişkilerde değil, devletler ve uluslararası toplumlar arasındaki ilişkilerde de bu ilkelere dayanan bir düzenlemeyi gerektirir. Kant, bu bağlamda, ahlak, hukuk ve politikayı birbirine bağlayan bir uyum fikri geliştirmiştir. Bu uyum, bireylerin ve toplumların barışçıl bir şekilde bir arada yaşamalarını mümkün kılacak bir sistemin temelidir. Zira Kant'a göre, ebedi barış yalnızca bir ideal değil, ulaşılması gereken bir hedeftir. İnsanlık, birbirine saygı duyan, iletişim ve müzakere yollarını benimseyen bir şekilde ilerledikçe, bu hedefe ulaşmak mümkün hale gelecektir. Kant, bu süreci insanlık tarihindeki gelişimin bir parçası olarak görür ve barışın, özneler arası ilişkilerdeki ilerlemenin bir sonucu olduğunu savunur. Bu nedenle Kant, barış düşüncesini ahlaki, hukuki ve politik bir düzlemde temellendirerek dünya barışı anlayışına önemli

bir katkı sunar. Kant'ın kritik sisteminin transandantal yöntemliliğinin, özgürlük, otonomi ve otorite ilişkisi, evrensel yasa projesi ve nihayetinde ulusal ve uluslararası rasyonel hak ve hukuk doktrininde cisimleşen felsefi çabası, ebedi barışın koşullarını serimlemeye imkan veren hatta bu koşulları içeren uluslararası barış, insan hakları ve kozmopolit yurttaşlık girişimlerine temel olmuştur.

Sonuç: Kant'ın Günümüz Tartışmalarındaki Yeri

Kant'ın düşünceleri, özellikle müzakereci demokrasi tartışmalarında önemli bir referans noktasıdır. Hukuk felsefesindeki hak, mülkiyet, sözleşme, dünya yurttaşlığı ve ebedi barış gibi kavramlar, günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Bu kavramlar, müzakereci demokrasinin ifade özgürlüğü, sivil kamusal alanların inşası ve yasaların meşruiyetine ilişkin temel meselelerle doğrudan ilişkilidir. Kant'ın eleştirel felsefesi, bu tartışmalarda yol gösterici bir rol oynar. Günümüz problemleri karşısında müzakereci demokrasinin bir çözüm olarak ele alınmasında müzakereci demokrasi teorisyenlerinin Kant'ı hem eleştirerek hem de ona referans ederek öne çıkarmaları dikkat çekicidir. Örneğin, Habermas'a göre aleniyet ilkesi, mevcut haliyle ne politik meşruiyet sorununa ne de politik eylem ihtiyacına tam anlamıyla yanıt verebilir. Bu ilkenin, özgürlüğün eşitlik temeline dayalı olarak herkes için erişilebilir hale getirildiği yeni bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç duyduğu belirtilir. Bu bağlamda Habermas, temel haklar ile politik haklar arasındaki ilişkinin düzenlenmesi ve yasaların meşruiyetinin sağlanması sorunlarına çözüm olarak, liberal ve cumhuriyetçi geleneklerin eleştirel bir senteziyle oluşturduğu, müzakereci demokrasi ve hukuk anlayışını temel alan kamusal alan çözümlemesini sunar.

Habermas'a göre, "(...) meşruluğun kaynağı, bireylerin önceden belirlenmiş iradesi değildir; daha ziyade bu iradenin oluşması, yani bizzat müzakere edilme sürecidir. (...) Meşru karar, genelin iradesini temsil etmez, ancak genelin müzakeresinden ortaya çıkan bir karardır. (...) Müzakere ilkesi hem bireyci hem de demokratiktir. (...) Meşru yasanın, genel iradenin ifadesi değil, genel müzakerenin bir sonucu olduğunu kabul etmeliyiz" (Habermas, 1997: 43). Bu yaklaşımı geliştirirken Habermas, transandantal düşünce ile modern liberal demokrasi anlayışının yanı sıra temsili demokrasinin eksikliklerine de dikkat çeker. Teorisi, felsefe tarihi, psikoloji, dil, hukuk ve politika felsefesi alanlarında yapılan bir yeniden değerlendirme niteliği taşır. Habermas, saf transandantal aleniyet anlayışını doğrudan benimsemek yerine, kamusal akıl kavramını demokratikleştirme çabasıyla birleştirir. Aynı zamanda, Kantçı aklın kamusal kullanımı ve aleniyet ilkesinin korunabilmesi için prosedürel bir rehberlik sunmayı önerir (Satıcı, 2014: 147).

Seyla Benhabib ise, modern liberal yansızlık ilkesiyle bireylerin her türlü ilgi ve çıkarından bağımsız, saf akıl tarafından evrensel yasallığı tesis edecek bir

kamusal tartışmaya giremeyeceğini hatta burada bir uzlaşının çıkmayacağını, bu koşulların diyaloga bile imkan vermeyeceğini belirtir. Ona göre, Kant'ın da işaret ettiği ve bir kamusal tartışmanın ve aleniyetin rasyonel koşulları olarak betimlediği koşullar, "(...) kendi kendisine şeffaf olan ve kendi kendisini temellendiren akıl; yerinden çıkmış ve cisimselliği giderilmiş özne; tarihsel ve kültürel olumsuzluğun ötesinde yer tutan bir Arşimetvari hareket noktasını bulmuş olma kuruntusudur" (Benhabib,1999: 20). Benhabib'in burada dile getirdiği eleştiri, Kant'ın ahlaki yasa için zorunlu gördüğü rasyonalitenin, öznenin tarihsel, çıkar odaklı ve kültürel bağlamlarından soyutlanarak kurulması gerektiği fikrine yöneliktir. Ona göre, Kant'ın ahlaki yaşamı temellendiren evrensel rasyonel yasa anlayışı, aklın otonomisi çerçevesinde şekillenir; ancak bu yaklaşım, aklın toplumsal, tarihsel ve kültürel bağlamlardan ayrı düşünülemediği gerçeğini göz ardı eder. Benhabib, aklın kendisini şekillendiren bağlamları eleştirebilme yetisine sahip olduğunu, ancak bu bağlamlardan tamamen sıyrılarak saflaşmasının veya şeffaflaşmasının mümkün olmadığını vurgular. Ona göre, evrensel rasyonalitenin toplumsal koşullardan bağımsız bir şekilde inşa edilmesi olanaksızdır. Bunun yerine, Kant'a referansla demokrasinin bir normu olarak, ahlaki saygının ve ahlakın Kantçı otonom özne kavramı temelinde ele alınmasının önemine dikkat çeker (Benhabib,1999: 117). Benhabib demokrasinin metafizik yanlısamalardan sıyrılan söylemsel ve dilsel etkileşimlerle müzakereye dayalı bir şekilde tanımlanması gerektiğini öne sürer. Evrenselliğin ahlaki söyleşi modeli aracılığıyla yeniden formüle edilmesinde Benhabib, Kantçı evrenselliği eleştirse de Kantçı otonom öznelliğe dayanan ahlaksal saygıyı ve ahlaki demokrasinin bir normu olarak gören liberal geleneğin yaklaşımıyla ortaklaşır (Satıcı, 2023: 181).

Yukarıdaki iki örnekte de görüldüğü üzere, müzakereci demokrasi, öznelararasılığa, kamusal iletişime ve eleştiriye dayalı bir tartışma ortamı gerektirir. Bu tür bir tartışma, Kant'ın eleştirel felsefesine atıfta bulunmadan yapılamaz. Kısacası, müzakereci demokrasi üzerine yapılacak herhangi bir tartışma Kant'a karşı veya Kant'la birlikte yapılabilir; ancak Kant'sız bir tartışma düşünülemez.

KAYNAKÇA

- Arendt, Hannah. (2005), "Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Notlar", İstanbul: Cogito. 41-42.
- Baynes, Kenneth. (1992), *The Normative Grounds of Social Criticism*, New York:State University of New York Press.
- Benhabib, Seyla. (1999), *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı.
- Benhabib, Seyla. (1999), "Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru", *Demokrasi ve Farklılık*, ed. Seyla Benhabib, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı, 101-140.
- Guyer, Paul. (2005), "Kant'ın Ödevler Sistemi", *Cogito*, İstanbul:Yapı Kredi Yay. Sayı: 41-42,
- Kant, Immanuel. (1984), "Sürekli (Ebedi) Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme", *Seçilmiş Yazılar* (derleyen ve çeviren Nejat Bozkurt), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas Jürgen. (1997), *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul: İletişim.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. London: Green Dragon, 1651.
- Hutchings, Kimberley. (1996), *Kant Critique and Politics*, London: Routledge.
- Jörg Flsch. (2000), "When Will Kant's Perpetual Peace Be Definitive?", *Jurnal Of The History Of International Law*, vol: 2.
- Kant, Immanuel. (1995), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. Ioanna Kuçuradi Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, Immanuel. (1984), "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt", *Seçilmiş Yazılar*, derleyen ve çeviren Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kant, Immanuel. (1992), *Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi*, çev. Uluğ Nutku, Adana: *Artı Bilim Kültür ve Sanat Dergisi*,
- Kant, Immanuel. (1991), *Metaphysics of Morals*, trans. Mary Gregor, New York: Cambridge University Press.
- Kersting, Wolfgang. (1992), "Politics, Freedom And Order: Kant's Political Philosophy". *The Cambridge Companion to Kant*, edited by Paul Guyer, New York: Cambridge University Press.
- Keul, Hans-Klaus. (2002), "Subjectivity And Intersubjectivity: Remarks on The Concept of Freedom in Kant and Habermas", *The Jurnal Of Value Inquiry*, 36.
- Patterson, Dennis. (1996), *A Companion To Philosophy Of Law and Legal Theory*, Blackwell Publishing.
- Riley Patrick. (1982), *Will and Political Legitimacy*, Harvard University Press.,

- Rousseau, Jean-Jacques. (1998), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynakları*, çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yay.
- Rousseau, Jean-Jacques. (2006), *Toplum Sözleşmesi*. Çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Satıcı, Murat. (2020), *Kant'ın Hukuk Felsefesi*, İstanbul: Doruk.
- Satıcı, Murat. (2023), “Meşruiyet, İktidar ve Demokrasi: Seyla Benhabib’in Müzakereci Demokrasi Modeli”, *İktidar ve Demokrasi: Çağdaş Tartışmalar*, Editör: Sibel Kiraz, Ankara: Nobel, 169-195.
- Satıcı, Murat. (2014), “Modernitenin Mirası ve Krizi Olarak Demokrasi ve Ötesi”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Güz, sayı: 18, 133-152.

BÖLÜM 4

EBEVEYN TUTUMLARININ MADDE KULLANIMI ÜZERİNE ETKİSİ

Şevval GÜMÜŞAY ÖNCEL¹

Zeynep TEZEL²

1 ORCID: 0000-0001-9287-4917

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi
Anabilim Dalı

sevvalgumusay@gmail.com

2 ORCID : 0000-0001-6421-5965

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi
Anabilim Dalı

ztezel@kku.edu.tr

GİRİŞ

Ebeveyn tutumları, bireyin kişilik gelişimi, sosyal davranışları ve yaşam boyunca sergilediği seçimler üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Aile ortamı, çocuğun dünyayı algılamasında ve çevresiyle kurduğu ilişkilerde temel bir yapı taşı olarak öne çıkar. Aile içerisindeki iletişim biçimi, sevgi, disiplin ve destek dengesi, çocuğun sağlıklı bir birey olma sürecini şekillendirirken aynı zamanda riskli davranışlara yatkınlık veya direnç geliştirmesine de zemin hazırlayabilmektedir.

Son yıllarda, madde kullanımı önemli bir halk sağlığı sorunu haline gelmiştir. Erken yaşta maddenin kötüye kullanımı, bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyebilecek ciddi bir problem olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, ebeveynlerin sergilediği farklı tutumlar, çocukların madde kullanımına karşı olan tutumlarını ve eğilimlerini doğrudan etkileme gücüne sahiptir.

Bu çalışmada, ebeveyn tutumlarının madde kullanımı üzerindeki rolü değerlendirilecektir. Araştırmanın amacı, ebeveynlerin çocuklarıyla kurduğu ilişkinin madde kullanımı üzerindeki potansiyel etkileri üzerine farkındalık yaratmaktır.

BAĞIMLILIK KAVRAMI

Bağımlılık, bireylerin biyopsikosozial durumlarını olumsuz etkileyen bir maddeyi kullanma ya da belirli bir davranışı kontrolsüz bir şekilde tekrarlamak arzusudur (Şahin, 2007; Yıldız, 2016; Orford, 1985; Balcıoğlu ve Abanoz, 2009;Savcı, 2015). Maddeyi ya da davranışı bırakamama ya da kontrol edememepatolojik bir davranıştır (Egger ve Rauterberg,1996;Uzba,2009).

1964 yılında tıbbi terminolojiye *bağımlılık* olarak giren madde kullanımı; beynin ödül yollarında (dopaminerjik sistem) yoğun bir uyarım yaratarak kullanıcıya zevk ve yükselme hissi veren (Sağlam vd., 2003; Seferoğlu ve Yıldız, 2013; Akvardar vd., 2011; Kaya ve Şahin, 2013), bireylerde kontrol kaybına, psikolojik, fiziksel ve sosyal alanlarda olumsuz sonuçlara yol açan (Henderson, 2001; Doğan, 2001) yalnızca bireyi değil, aynı zamanda bireyin ailesini, çevresini ve sonuç olarak toplumu da etkileyen önemli bir toplum sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir. Bağımlılık sürecinde zaman içinde; o maddeye karşı tolerans gelişmekte, madde alımı artarak devam etmekte, kişinin yaşamında birtakım sorunlara yol açmasına rağmen kullanımı sürdürülmekte ve alımın azalması veya bırakılması durumunda yoksunluk belirtileri ortaya çıkmaktadır (Toker vd., 2012; Ögel, 2015; Ögel, 1997; Kaya ve ark.2019; Saloner ve ark. 2019).

“Bağımlılık” teriminin olumsuz çağrışımı nedeniyle, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı 5’te (DSM-V)bağımlılık terimi yerine **madde kullanım bozukluğu**tanımı getirilmiştir(Köroğlu, 2015).

MADDE BAĞIMLILIĞI

Madde bağımlılığı, psikoaktif maddelerin kullanımını sonucunda beynin işlevlerinin değişmesiyle ortaya çıkan ve bu maddelerin kullanımıyla birlikte beyindeki normal algı, duyu ve güdü süreçlerinin etkilendiği bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2004; Düşmez, 2019; Seyman, 2000; Xiao vd., 2006).

Spielberger'e göre (2004) madde bağımlılığı, yasal veya yasadışı maddelerin aşırı tüketiminden kaynaklanan bilişsel, davranışsal ve fizyolojik sorunları tanımlayan bir klinik terimdir. Hem birey hem de çevresi için zararlı sonuçlara yol açmasına rağmen sürekli bir uyuşturucu arayışı ve kullanımı ile karakterize edilen kronik bir beyin hastalığıdır (Benjamin ve Chidi, 2014). Madde kullanım bozukluğu, özellikle beyindeki ödül sistemi ve diğer ilgili sistemleri de etkileyerek kişinin duygusal, düşünsel ve davranışsal süreçlerinde değişimlere yol açan bir durumdur; bu durum sahte bir iyi olma hali yaratır (Gürpınar ve Tokçuoğlu, 2006; Ögel vd., 2014).

Tolerans, madde kullanımında önemli bir göstergedir ve madde bağımlılığının en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Özden, 1992). Kullanılan maddenin dozunun her geçen gün artması, bağımlılığın daha da derinleşmesine yol açar. Bunun yanı sıra daha yüksek dozlara ihtiyaç duyulması ve sürekli kullanım, maddenin etkisinin azalması şeklinde değerlendirilir. Etki seviyesindeki bu azalmanın toleransın arttığını gösterdiği kabul edilmektedir (Çam ve Engin, 2014). Yoksunluk ve tolerans, madde tüketiminin döngüsünü oluşturur.

MADDE KULLANIM BOZUKLUĞUNUN NEDENLERİ

Biyolojik Etkenler:

Epidemiyolojik araştırmalar, bağımlılık üzerindeki genetik etkilerin orta ve yüksek seviyelerde olduğunu (Goldman vd.,2005),genlerin bağımlılık yapıcı hastalıklara karşı %30-60 oranında kalıtsallık sağladığını (Bevilacqua ve Goldman, 2009; Wormer, 2003; Kreek vd.,2005),madde kullanımına yatkınlık, kullanıma başlama, sürdürme ve bağımlılık geliştirme aşamalarında rol oynadığını göstermektedir (Li ve Burmeister, 2004; Li vd., 2020).

Bireysel Etkenler:

Bağımlılığın başlaması ve sürdürülmesinde bireyin kişilik özellikleri kritik bir faktördür (Akvardar vd., 2012; Balcı ve Gargalık, 2020). Madde kullanan bireylerde; hazzı erteleyememe, özgüven eksikliği, kaygı, bencillik ve sosyal beceri yetersizlikleri, çocukluk döneminden gelen bağlanma sorunları, utangaçlık, pasiflik, dış dünyadan kendini izole etme gibi duygusal eğilimlerin daha fazla olduğu(Ögel, 2010; Kahvecioğlu, 2020; Kaya vd.,2014; Erdoğan Kaya, 2019)ve akademik başarıya daha az önem verdikleri (Lichtigfeld ve Gil-

Iman, 1998) ifade edilmektedir.

Düşük benlik saygısı, madde bağımlılığı açısından önemli bir risk faktörü(Charalampous vd.,1976; Uba vd., 2013) aynı zamanda bireyin duygusal zorluklarla başa çıkma yeteneğindeki yetersizliklerindişa vurumudur (Davison ve Neale, 2004). Düşük benlik saygısına sahip bireylerin duygu ve davranışlarını kontrol etmek,olumsuz duygularla başa çıkmak ve bu duyguları kontrol altında tutabilmek amacıyla madde kullanma eğiliminde oldukları saptanmıştır (Yıldız ve Çapar, 2010; Tokar vd., 2011).

Madde ile ilk temasta önemli bir diğer etkenin kişideki merak duygusu olduğu belirlenmiştir (Ögel ve Liman, 2003, akt., Gökler ve Koçak, 2008). Bağımlılık davranışının ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde öfke kontrolündeki eksiklik, heyecan arayışı (Palmgreen vd., 2007, akt., Ögel vd., 2015; Townsend, 2016), dürtüsellik ve yenilik arama gibi kişilik özelliklerininönemli olduğu bildirilmektedir(Ögel vd.,2015; Kaya, 2011).

Ruhsal ve Psikiyatrik Sorunlar:

Madde kötüye kullanımı depresyon, anksiyete, paranoya, halüsinasyonlar gibi akıl sağlığı sorunları ve duygusal bozukluklarla ilişkilendirilmiştir (Murphey vd.,2013). Bağımlı bireylerin çoğu “antisosyal kişilik bozukluğu” tanısı almıştır(Ögel, 2010; Tarlacı, 1997; Erdoğan Kaya, 2019). Depresyon ve anksiyete, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, madde kullanımı için risk faktörleri arasında sayılmaktadır (Wexler, 1991; Bushra vd., 2013; Segal, 2000; Whitesell vd., 2013).

Çevresel Etkenler:

Maddenin kötüye kullanımının birçok nedeni olabilir; bunlardan biri bireyin sosyal çevresidir (Hacıhasanoğlu vd., 2009). Bireylerin madde ile tanışmasının başlıca sebepleri arasında;aile yapısı, arkadaş çevresi ve yakın sosyal ilişkiler bulunmaktadır. Madde kullanımına başlama sürecinde, içsel dürtülerden ziyade sosyal etkileşimler (maddeye ulaşım, arkadaş baskısı ve sosyal tutumlar) etkili olmaktadır (Akbaş ve Mutlu, 2016; Bahar, 2018). Toplumun madde kullanımını olumsuz bir şekilde değerlendirmemesi risk faktörlerindedir (Davison ve Neale, 2004; Tosun, 2008). Ayrıca, yasalar ve maddeye kolay erişim gibi çevresel etkenler de bu maddeleri deneme olasılıklarını arttırmaktadır (Tam ve Foo, 2012). Sosyoekonomik düzey madde kullanımının sıklığından ziyade, hangi tür maddelerin kullanıldığı üzerinde etkili olmaktadır (Öztürk vd.,2019).

Ergenlik, Akran Baskısı ve Popülarite:

Madde bağımlılığı riski genellikle ergenlik öncesi dönemde başlamakta, 18-22 yaşları arasında zirve yapmakta ve 25 yaşından itibaren azalmaktadır (Pumariega vd.,2014). Madde deneme yaşının düşmesi “kullanım bozukluğu”

haline dönüşümünü kolaylaştırmaktadır (Büber, 2020). Göç, okula devam etmeme ve yetersiz denetim gibi koşullar da yatkınlığı arttırabilmektedir (Demirci vd.,2016; Kulak ve Griswold, 2019). Akran baskısı ve algılanan popülerlik, ergenlerde madde kullanımını artıran önemli bir diğer etmendir (Tucker vd.,2001; Diego vd., 2003). Ergenler, madde kullandıklarında akran gruplarında popülerliklerini artıracaklarına inanarak bu tür alışkanlıklara daha fazla yönelmektedirler (Tucker vd.,2001; Trucco vd., 2011).

AİLE İŞLEVSELLİĞİ VE EBEVEYN TUTUMLARI

Aile, toplumun en küçük birimi olarak hem bireysel hem de toplumsal yaşamda büyük bir öneme sahiptir. Bireyler beden ve ruh sağlığı için gerekli olan sevgi, şefkat, ilgi ve bakımı aile ortamında bulurlar. Sağlıklı bireyler, huzurlu ve sağlıklı aile ortamlarında büyürler. Ailenin işlevlerini yerine getirip getirememesi, bireyin çevreye uyum sürecini etkilemektedir (Bostan, 1993; Kumbasar ve Bulut 1997; Yavuzer 1998; Balcı 1999; Kulaksızoğlu 2004). Çocuk büyüdükçe aile dışındaki sosyal çevre (okul ve akran grupları) etkili olmaya başlasa da bireyin kişilik gelişiminde, kişisel ve sosyal uyumunda ebeveyn-çocuk ilişkisinin kalitesi önem arz etmekte (Bostan, 1993; Türküm vd.,2005), ailenin psiko-sosyal gelişim üzerindeki etkileri yalnızca erken çocukluk dönemini değil, ergenlik ve yetişkinlik dönemini etkilemektedir (Bowen, 1978; Kağıtçıbaşı, 1996; Falcke vd. 2008).Aile işlevselliğinin sağlıklı bir temele dayandığı bir sistemde yetişmek, bireyin gelecekte sağlıklı bir aile yapısı oluşturmaya önemli katkıları sağlamaktadır (Bowen, 1978; Gladding, 1998; Çavuşoğlu, 2007;Sabatelli ve Bartle-Haring, 2003).

Aile işlevleri, aile sistemi aracılığıyla her bireyin bireysel ihtiyaçlarının ve psiko-sosyal gereksinimlerinin karşılandığı eylem ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Hallaç ve Öz, 2014). Epstein vd., (1993), aile işlevlerini; problem çözme, iletişim, sağlıklı rol dağılımı, duygusal bağlılık, duygusal ilişkiler, davranış kontrolü ve genel işlevler olarak kategorize etmiştir. Olson (1993), aile işlevlerini; hem aile içinde hem de çevrede karşılaşılan zorluklara ve değişikliklere uyum sağlama yeteneği olarak tanımlamıştır. Dai ve Wang (2015) aile işlevselliğini; aileye özgü özellikler ve ailenin yerine getirmesi beklenen sorumluluklar olarak tanımlanmaktadır. Matejevic ve Jovanovic (2011) ailenin işlevlerini; biyolojik işlev, psiko-sosyal işlev ve ekonomik işlev olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirmektedir.

İşlevsel ailelerin en belirgin özelliği, sorunların çözümünde işlevsel bir yapı sergilemeleridir (Nichols, 2013). Sorunları çözebilen ve birlik içinde olan aileler sağlıklı olarak nitelendirilmektedir (Kandemir Çelik, 2017). Satir'e göre (2001), sağlıklı ailelerde fertlerin öz değeri yüksektir ve aile içindeki iletişim doğrudan, açık, net, belirgin ve dürüsttür. Aile işlevselliği yüksek olan ailelerin üyeleri, hem kendi aralarında hem de diğer insanlarla kurdukları ilişkilerde daha güçlü ve sağlıklı bağlar kurmakta ve daha az psikolojik sorun yaşamak-

tadır(Petrocelli vd.,2003; Arslantürk, 2009;Nazlı, 2009; Toly, 2009;Söylemez, 2011).Drotar'ın çalışmasına göre (1997), ebeveynlerin ve ailenin işlevselliği ile çocukların psikososyal uyumu arasında sıkı bir ilişki vardır. İyi uyum sağlamış aileler ve ebeveynler, bireylerin olumlu psikososyal uyum geliştirmelerine yardımcı olurken uyum sağlamada zorluk yaşayan ailelerde büyüyen bireylerde genellikle uyum sorunları görülebilmektedir. Algılanan aile desteği ile ruhsal problemler arasında negatif bir ilişki bulunduğu dair araştırma bulguları, ailenin sağladığı sosyal desteğin ne kadar önemli olduğunu doğrulamaktadır (Kumbasar ve Bulut, 1997; Türküm vd., 2005; Gündüz, 2006).

Aile işlevlerinden birinin yerine getirilmemesi, aile işlevselliğini bozmakta ve alkol ve madde bağımlılığı gibi birçok kişisel ve toplumsal sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Küçükşen vd., 2016). Ergenlerle ilgili yapılan araştırmalar, karşılıklı sevgi ve tutarlı disiplinin olduğu ailelerde madde kullanımının daha az olduğunu göstermektedir (Polat, 2012;Çifci ve Polat, 2011).

madde bağımlısı çocukların ailelerinde genellikle ailenin eğitimsizliği, parçalanmışlık durumu, aile içi şiddet, ebeveynlerin kötü alışkanlıkları, ebeveynlerin çocuklara karşı ilgisizliği, okul eğitimine yeterince önem verilmesi ve çocukların para kazanması için sokağa gönderilmesi gibi etkenlerin ön planda olduğu görülmektedir (Barker ve Hunt, 2004).

EBEVEYN TUTUMLARI

Anne babaların çocuklarıyla sağlıklı ve etkili bir iletişim kurabilmesi için güvenli, saygılı, duyarlı, işbirliğine dayalı ve duygu ile düşüncelerini paylaşabilen bir tutum sergilemeleri önemlidir (Perris vd.,1994; Yaşar vd.,2003). Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzları, çocukların psikososyal, bilişsel, dilsel, cinsel ve fiziksel gelişimlerini önemli ölçüde etkiler. İçinde sevgi ve saygı dolu ilişkilerin bulunduğu bir ailede çocukların gelişimi desteklenirken; huzursuz ve çatışmalı bir aile ortamı, çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Senemoğlu, 2003).

Olumlu ve destekleyici ebeveyn tutumları çocuğun gelişimine olumlu katkı sağlarken, olumsuz ve kısıtlayıcı tutumlar bazı ruhsal problemlerin gelişmesine neden olabilir (Seven, 2008; Kaya vd., 2012). Çocukluk döneminde anne-baba ihmali ve çocukların özsaygılarının zedelenmesi yetişkinlikte depresyona yatkınlığa yol açabilmektedir (Enns vd.,2002). Ebeveynlerin aşağılayıcı tutumları, olumsuz eleştirileri, sevgiden yoksun bırakmaları veya suçlayıcı davranışları, çocuğun duygularını ve davranışlarını düzenleme becerisini olumsuz etkilemektedir (Morris vd., 2007). Duygu düzenlemede zorlanan çocuklar, öfke ve kızgınlık gibi olumsuz duygularını yönetmek için bir başkasını ya da kendine yönelik uygun ve işlevsel olmayan stratejiler geliştirmektedir(Eisenberg vd, 1998). Araştırmacıların gruplandırılmaları doğrultusunda ebeveyn tutumları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Otoriter Ebeveyn Tutumu:

Otoriter ebeveynler çocuklarının davranışları üzerinde fazla kontrol sahibidirler, çocuklarına katı kurallar koyarak cezalandırma yöntemine başvururlar, görüşlerini ve taleplerini dikkate almazlar, bu nedenle ailede baskıcı, hoşgörüsüz ve sert bir atmosfer hâkimdir. Çocuklar, sıklıkla küçümsenir ve olumsuz eleştirilere maruz kalırlar (Yıldız Bıçakçı, 2004). Otoriter bir ortamda yetişen çocuklar genellikle korkak, uyumlu, otoriteden çekinen ve başkalarına karşı saldırgan bir tutum sergilerken, otorite zayıfladığındaisankâr bir tutum geliştirebilirler (Yıldız, 2004). Otoriter ebeveynlik tarzıyla büyüyen çocuklar, genellikle akademik başarıda daha fazla performans gösterirler ancak yanı sıra sosyal becerileri zayıf, özsaygıları düşük ve daha yüksek depresyon seviyelerine sahip olabilirler (Rodrigo vd.,2014).

İlgisiz/Kayıtsız Ebeveyn Tutumu:

İlgisiz/kayıtsız ebeveynler, çocuklarının fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarına kayıtsız kalırlar (Kaya vd., 2012). Bu tür ebeveynler, çocuklarını yalnız bırakma, görmezden gelme veya dışlama eğilimindedirler. Sonuç olarak, çocuk kendini yalnız hisseder ve güven duygusu sarsılır.

Serbest Ebeveyn Tutumu:

Bu tutumu sergileyen ebeveynler, çocuklarının doğru veya yanlış davranışlarına karışmazlar, hatalarına tepki göstermezler,çocuklarına geniş bir özgürlük tanırırlar, eğitim yaklaşımlarında cezalandırma yöntemini kullanmaz veya uygulamazlar, neredeyse hiç denetim ve kontrolün bulunmadığı bir tutum içinde olabilirler. (Aydın, 2002; Sak vd., 2015). Bu tür bir aile ortamında büyüyen çocuklar, sosyal becerilerde eksiklik gösterir, öz disiplinleri zayıf olur ve bağımsızlıklarını yeterince yönetemezler (Santrock, 2014), istediklerini elde edemediklerinde hayal kırıklığı yaşayabilirler (Kaya vd., 2012). Ebeveynler, çocukların dürtülerine, istek ve davranışlarına genellikle olumlu ve kabulleniçi tepkiler gösterirler. Toplumda kabul gören kurallar ve değerler önemsenmez ve bu değerler çocuklara aktarılmaz (Baumrind, 1966; Dönmezer, 2009; Özgüven, 2010; Çağdaş ve Şahin Seçer, 2011).

Dengesiz/Kararsız Ebeveyn Tutumu:

Bu tutuma sahip olan anne babaların farklı zaman dilimlerinde aldıkları kararlarda tutarsızlıklar gözlemlenmekte, bazen aşırı hoşgörülü ve serbest bir yaklaşım sergilerken bazen de engelleyici, baskıcı ve cezalandırıcı bir tutum benimsemektedir. . Çocukla ilgili belirli kurallar mevcut olsa bile bu kurallara bazen uyulmakta bazen de uyulmamaktadır. Bu tür bir aile ortamında yetişen çocuklar, hangi durumda nasıl bir davranış sergileyecekleri konusunda sık sık kararsızlık yaşayabilmektedirler (Aydın, 2002; Dursun, 2010). Bu durum, çocuğun doğru ya da yanlış davranışlar hakkında net bir görüş geliştirememesine neden olmakta, çocuk için ciddi karmaşalara yol açmaktadır (Yersel, 2019).

Aşırı Koruyucu Ebeveyn Tutumu:

Aşırı korumacı olan aileler, çocuğun deneyim yoluyla öğrenme fırsatını engelleyerek sağlıklı gelişimlerini olumsuz etkilerler (Yavuzer, 2008; Özgüven, 2010; Çağdaş, 2012; Yavuzer, 2000; Özyürek, 2015). Olaylara seyirci kalan çocuklar, karar almakta zorluk çekmekte, hedeflerine ulaşmak için destek aramakta ve sorunları başkalarının çözmesini beklemek gibi bir davranış biçimi geliştirmektedirler (Alisinanoğlu, 2003).

Aşırı korumacı ebeveynlik tarzıyla yetiştirilen çocuklar genellikle bağımsız hareket etme yeteneğinden yoksundur, başkalarının haklarına saygı gösteremezler, gruplarla etkileşimde zorluk çekerler, bencil ve inatçı davranışlar sergileyebilirler ve sosyal ilişkilerde zayıflık gösterebilirler. Bilişsel esneklik kazanmaları genellikle daha uzun bir süreç alır. İstediklerini kabul ettirme, kabul görme ve başarı elde etme konusunda sıkıntı yaşayabilirler. (Kulaksızoğlu, 2008; Çağdaş, 2012; Yavuzer, 2008). **Demokratik Ebeveyn Tutumu:**

Demokratik bir tutumun benimsendiği ailelerde çocuklerebeveynleri tarafından birey olarak kabul edilir ve ailenin karar süreçlerinde görüşleri dikkate alınır, duygu ve düşüncelerine değer verilir, kurallara uymadığında fiziksel veya duygusal şiddet içermeyen yöntemler uygulanır ve engelleyici davranışlar sergilenmez (Weiss, 1998).

Bu şekilde yetişen çocuklar girişimci, yaratıcı, fikirlerini özgürce ifade edebilir, sorunlarla başa çıkabilir, alternatif çözümler üretebilir ve yüksek benlik algısına sahiptirler (Pekşen Akça, 2012; Roopnarine vd.,1990).Kendine güvenen, sorumluluk sahibi ve sosyal açıdan işbirlikçi olarak yetişen bu çocuklar daha az kaygılıdırlar ve içsel ile dışsal davranış problemleri açısından da daha düşük seviyelerde sorun yaşarlar (McGillicuddy De Lisi ve De Lisi, 2007; Yavuzer, 2019).

Helikopter/Mükemmeliyetçi Ebeveyn Tutumu:

Helikopter ebeveynlik kavramı, psikoterapist Haim Ginott tarafından 1969 yılında ortaya atılan bir kavramdır. Bu terim, bir çocuğun annesini “helikopter” olarak tanımlamasıyla ortaya çıkmıştır (Padilla-Walker ve Nelson, 2012). Helikopter ebeveynlerin en belirgin özelliği, çocukların kapasitesinin üzerinde hedefler belirleyerek bu hedeflere ulaşmalarını beklemeleridir (Odenweller vd., 2014; Ymanoğlu, 2009). Baskı altında kalan çocuklar, beklentileri karşılayamadıklarında başarısızlık ve güvensizlik hissi yaşarlar (Stewart vd.,2001; Kalkan ve Odacı, 2007; Gui ve Koropeckyj-Cox, 2016).

Helikopter ebeveynlere sahip çocuklar ise akranlarına kıyasla daha sık öfke nöbetleri, depresyon ve kaygı sorunları yaşamaktadırlar (Fischer vd.,2007; Schiffrin vd., 2014). Ayrıca, bu çocuklarda akranlarına göre daha sık psikosomatik rahatsızlıklara rastlanmıştır (Schiffrin vd., 2014).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına göre, aile içi ilişkilerin bireylerin madde kullanımını etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Araştırmalar ebeveyn tutumlarının, çocukların madde kullanımına yönelik tutum ve davranışlarını önemli ölçüde şekillendirdiğini göstermektedir.

Mutlu (2013)'ya göre; aile içinde sağlıklı iletişim eksikliği ve çocuklarla kurulan bağın güçlü olmaması, aşırı koruyucu veya aşırı disiplinci ebeveyn tutumlarıyla birleştiğinde, ergenlerde kimlik karmaşası ve düşük özsaygı gibi sorunlara yol açmakta, ergenlerin sağlıklı baş etme mekanizmaları geliştirememesine ve dolayısıyla madde kullanımına yönelmelerine zemin hazırlamaktadır.

Kolay Akfert vd., (2009) ve Atlam ve Yüncü (2017) üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmalarında, sigara, alkol ve madde kullanımı ile aile dinamikleri, değerler ve ebeveyn tutumları arasında önemli ilişkilerin varlığından söz etmektedirler.

Derin vd., (2021) çalışmalarında, otoriter ebeveynlik tarzının çocukların madde kullanımı üzerinde koruyucu bir faktör olduğunu bildirmektedirler.

Tütüncü (2020)'nin bulgularına göre; aile tutumlarının depresyon, kaygı bozuklukları, bipolar bozukluk, yeme bozuklukları, şizofreni ve takıntı-zorlantı bozukluğu gibi çeşitli psikopatolojilerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Özellikle çocukluk döneminde yaşanan fiziksel ve cinsel istismar, ihmal ve ebeveynlerin alkol veya madde bağımlılığı öyküsünün olması, madde ile ilişkili bozuklukların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır.

Bekircan vd.'nin (2022) bulgularına göre, öğrencilerin madde bağımlılığı farkındalık düzeyinin düşük olması, ailelerin de bağımlılık konusundaki bilgi eksiklikleri maddenin kötüye kullanımına yönelik tutumların olumsuz yönde şekillenmesine sebep olmaktadır.

Yanardağ ve Özkan (2021), Erincik vd. (2022), Karataş (2020) ve Duman (2021)'in araştırmalarında madde kullanım bozukluğu olan 13-18 yaş arası çocukların ebeveynleri ile olan ilişkileri derinlemesine incelenmiş, aile içindeki olumsuz duygusal iklimin, çocukların sağlıklı bir şekilde gelişimini engellediği ve madde kullanımına yönlendiren bir zemin oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda, madde bağımlılığı sorununun çözümünde aile yapısının güçlendirilmesi ve ebeveyn tutumlarının gözden geçirilmesi gerektiği açıktır.

Hisar vd. (2020)'nin çalışmasında 15-25 yaş aralığındaki madde kullanım bozukluğu olan bireylerde aile işlevlerinin, öfke ve zorbalık davranışı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; öfke kontrol güçlüğü ve aile içindeki problem çözme becerilerinin yetersiz olması, zorbalık davranış-

larını artıran etkenler olarak ön plana çıkmakta, madde kullanan bireylerin aile dinamiklerinin bozulması, ebeveynlerin tutumlarının değişmesi ve genel olarak aile içi işlevlerin zayıflaması, zorbalık davranışlarını artıran faktörler arasında sayılmaktadır.

Hendekci ve Gök Uğur (2021)'un çalışmasında, ergenlerin yaşlarının artmasıyla beraber ebeveynleriyle olan ilişkilerinin zayıfladığı ve buna bağlı olarak riskli sağlık davranışlarının arttığı bildirilmektedir. Özellikle, ebeveynlerin eğitim düzeyinin, çocuklarının sağlıklı ilişkiler geliştirmesine katkı sağladığı, annesi yükseköğrenim görmüş olan ergenlerin ebeveynleri ile daha sağlıklı bağ kurdukları ve bu durumun madde kullanımı gibi riskli davranışları azalttığı ifade edilmektedir.

Ebeveynlerin çocuklarına karşı sergilediği tutumlar, sadece bağımlılık riski açısından değil, aynı zamanda çocukların genel psikososyal gelişimi açısından da belirleyici bir etken olarak öne çıkmaktadır.

Ailelere Yönelik Koruyucu ve Destekleyici Öneriler

Aileler, çocuklarıyla açık ve güvene dayalı bir iletişim kurmalıdır. Destekleyici ve anlayışlı bir yaklaşım benimsemek maddenin kötüye kullanımını riskini azaltabilir.

Aşırı otoriter ya da aşırı hoşgörülü yaklaşımlar çocukların riskli davranışlara yönelme olasılığını artıracığından aileler çocuklarına karşı tutarlı ve dengeli bir disiplin anlayışı sergilemelidir.

Aile üyeleri, çocuklarına sağlıklı alışkanlıklar ve olumlu değerler kazandırmak için onlara iyi birer rol model olmalıdır.

Ebeveynler için çevrimiçi eğitim programları ve videolar geliştirilmeli, sürekli olarak bilgi alabilecekleri erişim kaynakları sağlanmalıdır.

Ebeveynlerin, çocuklarının duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını daha iyi anlamaları ebeveyn tutumlarının çocukların madde kullanımını nasıl etkilediği hakkında farkındalık kazanmaları için ebeveyn eğitim programları hazırlanarak katılımları sağlanmalıdır.

Ailelerin benzer zorluklarla karşılaşan ebeveynlerle iletişim kurabileceği, deneyim paylaşımı yapabileceği destek grupları oluşturulmalı ve katılımları için aileler teşvik edilmelidir.

Birincil Basamak; Koruyucu ve Önleyici Stratejiler

Madde kullanımını engellemenin en etkili yolu, önleyici ve koruyucu stratejilerin erken yaşlardan itibaren uygulanmasıdır. Bu aşamada, bireylerin madde kullanımıyla hiç tanışmaması için gerekli bilgilendirme, farkındalık ve eğitim çalışmalarının yapılması kritik önem taşır. Bu süreçte, özellikle aileler ve eğitim kurumları başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerine yönelik

kapsamlı eğitim programları geliştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

İkincil Basamak: Tedavi ve Müdahale Süreçleri

Madde bağımlılığına yakalanan bireyler için tedavi, bağımlılığın tıbbi ve psikososyal yönlerini ele alan çok boyutlu bir süreçtir. Etkili tedavi, bireyin sadece fizyolojik yoksunluğuyla değil, aynı zamanda bağımlılığa yol açan psikolojik ve çevresel faktörlerle de mücadele etmeyi gerektirir. Dolayısıyla, tedavi sürecinde entegre bir yaklaşım benimsenerek; ilaç tedavisi, psikoterapi, danışmanlık hizmetleri ve aile desteği gibi farklı tedavi yöntemleri bir arada uygulanması önem arz etmektedir.

Üçüncül Basamak: Rehabilitasyon ve Sosyal Entegrasyon

Tedavi sonrası dönemde bireyin topluma yeniden entegrasyonu, madde bağımlılığının tekrarlamasını önlemek adına kritik bir adımdır. Rehabilitasyon süreci, bireyin eski alışkanlıklarına dönmeden, topluma faydalı bir birey olarak yaşamını sürdürebilmesi için gerekli destek ve kaynakların sağlanmasını içerir. Rehabilitasyon süreçlerinde, bireylerin aileleri ve yakın çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmasına yardımcı olacak destek programları oluşturulabilir.

KAYNAKLAR

- Akbaş, G. E. ve Mutlu, E. (2016). Madde bağımlılığı tedavisi gören kişilerin bağımlılık ve tedavi deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 27(1), 101-122.
- Akvardar, Y., Arıkan, Z., Berkman, K., Dilbaz, N., Oral, G., Uluğ, B., Uzbay, İ., Aknür Annette, S., Bilici, M. ve Tamar Gürol, D., (2011). *Madde bağımlılığı tanı ve tedavi klavuzu el kitabı*. TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Akvardar, Y., Arıkan, Z., Berkman, K., Dilbaz, N., Oral, G., Uluğ, B. ve Zorlu, N. (2012). *Madde bağımlılığı tanı ve tedavi kılavuzu el kitabı*. TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Alisinanoglu, F. (2003). Çocukların denetim odağı ile algıladıkları anne tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 97-107.
- Arslantürk, C. T. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin kendi ebeveynlerinden algıladıkları destek ile ailenin fonksiyonelliği arasındaki ilişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Atlam, D. H. ve Yüncü, Z. (2017) Üniversite öğrencilerinde sigara, alkol, madde kullanımı bozukluğu ve ailesel madde kullanımı arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 161-170.
- Aydın, B. (2002). *Gelişim Psikolojisi*. İstanbul: SFN Baskı.
- Bahar, A. (2018). Uyuşturucu madde kullanımının nedenleri ve bağımlılık oluşum sürecinde iletişimsel yaklaşımların rolü ve önemi: Polis kayıtları üzerinden olgusal bir inceleme. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 55, 1-36.
- Balci, Ş. ve Gargalık, E. (2020). Narsisistik kişilik özellikleri ile sosyal medya kullanımı arasında bir bağlantı var mı? *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 125-140.
- Balci, T. (1999). Yetiştirme yurdu ile ailesi yanında kalan öğrencilerin kişisel ve sosyal uyum düzeylerinin okul başarısına etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun.
- Balcioğlu, İ. ve Abanoz, Y. (2009). Madde bağımlılığı, intihar, sanık psikolojisi. *Dirim Tıp Gazetesi*, 84(1), 15-20.
- Barker, J. C. ve Hunt, G. (2004). Representations of family; a review of the alcohol and drug literature. *International Journal of Drug Policy*, 15(6), 347-356.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887- 907.
- Bekircan, E., Ün, İ., Ayyıldız, N. İ. ve Usta, G. (2022). Üniversite öğrencilerinde madde bağımlılığı farkındalığı benlik saygısı ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 1-7.
- Benjamin, A. & Chidi, N. (2014). Drug abuse, addiction and dependence. *Pharmacology and Therapeutics*, 327-350.
- Bevilacqua, L. & Goldman, D. (2009). Genes and addictions. *Clinical Pharmacology*

and Therapeutics, 85(4), 359.

- Bostan, S. (1993). 14-16 Yaş Ergenlerin Uyum Düzeylerinin Ve Ana Baba Tutumlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. *Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Aronson.
- Bushra, R., Aslam, N. & Ahmed, K. Z. (2013). Drug misuse, dependence and addiction. *Journal of Applied Pharmaceutical Science*, 3(3), 1-7.
- Büber, A. (2020). *Çocuk ve ergen psikiyatrisi güncel yaklaşımlar ve temel kavramlar*. Ercan E. S., Bilaç, Ö., Perçinel Yazıcı, İ., Kütük, M. Ö., Işık, Ü. vd. (Edt.). Adana: Akademisyen Kitapevi.
- Charalampous, K. D., Ford, B. K. & Skinner, T. J. (1976). Self-esteem in alcoholics and nonalcoholics. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 37(7), 990-994.
- Çağdaş, A. (2012). *Anne-baba-çocuk iletişimi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çağdaş, A. ve Şahin Seçer, Z. (2011). *Anne baba eğitimi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çam, O., Engin, E. (2014). *Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği bakım sanatı*. İstanbul: Tıp Kitabevi.
- Çavuşoğlu, F. N. (2007). Evli çiftlerin kendi aile yapı ve işlevselliklerinin, aile orijinleri ile karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.
- Çifci, E. ve Polat, G. (2011). *Alkol ve madde bağımlısı ergenler ve aileleri: Güçlendirme yaklaşımı temelinde sosyal hizmet müdahalesi*. Ankara: Maya Akademi.
- Dai, L. & Wang, L. (2015). Review of family functioning. *Open Journal of Social Sciences*, 3, 134-141.
- Davison, G. & Neale, J. (2004). *Anormal Psikoloji* (Çeviri: İ. Dağ). İstanbul: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Demirci Çiftçi, A., ve Yalçın, Ö. (2016). Alkol ve madde kullanım bozuklukları. İçinde A. Pekcanlar Akay, E. S. Ercan (Edt.), *Çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları*. (ss. 470-527). Ankara: Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği Yayınları.
- Derin, G., Okudan, M. ve Aşıcıoğlu, F. (2021). Alkol ve madde kullanım bozukluklarında ailevi risk faktörleri. İçinde E. Öztürk (Edt.). *Aile psikopatolojisi* (ss. 118-126). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Diego, M. A., Field, T. M. & Sanders, C. E. (2003). Academic performance, popularity, and depression predict adolescent substance use. *Adolescence*, 38(149), 35-43.
- Doğan, Y. B. (2001). Madde kullanımı ve bağımlılığı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 4(4).
- Dönmezer, İ. (2009). *Ailede iletişim ve etkileşim*. Ankara: Hegem.
- Drotar, D. (1997). Relating parent and family functioning to the psychological adjustment of children with chronic health conditions: What have we learned? What do we need to know? *Journal of Pediatric Psychology*, 22(2), 149-165.

- Duman, M. Z. (2021). Van'da madde kullanımı ve bağımlılığı etkileyen ailesel faktörler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (45), 313-336.
- Dursun, A. (2010). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Davranış Problemleriyle Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. *Doğuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, İzmir.
- Düşmez, S. (2019). Alkol kullanım bozukluğu hastalarında dürtüsellik, motivasyon ve ödül öğrenmenin sağlıklı kontrollerle karşılaştırılması. Tıpta Uzmanlık Tezi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı*, İzmir.
- Egger, O., Rauterberg, M. (1996). *Internet behaviour and addiction*. Unpublished Master's Thesis. *Eindhoven University of Technology, Swiss Federal Institute of Technology (ETH)*, Zurich.
- Eisenberg, N., Cumberland, A. ve Spinrad, T. L. (1998). Parental socialization of emotion. *Psychological Inquiry*, 9 (4), 241-273.
- Enns, M. W., Cox, B. J. ve Clara, I. (2002). Parental bonding and adult psychopathology: Results from the US national comorbidity survey. *Psychological Medicine*, 32(6), 997-1008.
- Epstein, N. B., Keitner, G. I., Miller, I. W. & Bishop, D. S. (1993). The McMaster model: View of healthy family functioning. In F. Walsh (Ed.). *Normal family processes* (pp. 138-160). New York: Guilford Press.
- Erdoğan Kaya, A. (2019). Alkol Ve Madde Bağımlılığında Duygu Dışavurum ve Kişilik Özellikleri İle Hastalık Seyrinin İlişkisi. Tıpta Uzmanlık Tezi. *Sakarya Üniversitesi, Tıp Fakültesi*, Sakarya.
- Erincik, A., Çelikay Söyler, H. ve Gürbüz, A. N. (2022). Dokuzuncu sınıf lise öğrencilerinde madde kullanımının duygu düzenleme ve bağlanma stilleri ile ilişkisinin incelenmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(12), 1747-1764.
- Falcke, D., Wagner, A. & Mosmann, C. P. (2008). The relationship between family-of-origin and marital adjustment for couples in Brazil. *Journal of Family Psychotherapy*, 19(2), 170-186.
- Fischer, J. L., Forthun, L. F., Pidcock, B. W. & Dowd, D. A. (2007). Parent relationships, emotion regulation, psychosocial maturity and college student alcohol use problems. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(7), 912-926.
- Gladding, S. T. (1998). *Family Therapy: History, theory and practice*. New Jersey: Prentice-Hall
- Goldman, D., Oroszi, G. & Ducci, F. (2005). The genetics of addictions: Uncovering the genes. *Nature Reviews Genetics*, 6(7), 521-532.
- Gökler, R., Koçak, R. (2008). Uyuşturucu ve madde bağımlılığı. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 89-104.
- Gui, T., Koropecjy-Cox, T. J. (2016). I am the only child of my parents: Perspectives on future elder care for parents among Chinese only-children living overseas. *Journal of Cross- Cultural Gerontology*, 31(3), 255-275.

- Gündüz, U. H. (2006). Uyum sorunları olan öğrencilerin anne-baba, öğretmen ve kendileri tarafından bu sorunun ele alınış biçiminin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, İzmir*.
- Gürpınar, D. ve Tokuçoğlu, L. (2006). Bağımlılık yapan maddeleri kullanmak için duyulan arzu ve bu maddelerle ilgili rüyalar. *Bağımlılık Dergisi*, 7(1), 38-43.
- Hacıhasanoğlu, R., Türkleş, S., Yıldırım, A., ve Karakurt, P. (2009). Lise öğrencilerinde madde bağımlılığı ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 10(3), 111-123
- Hallaç, S. ve Öz F. (2014). Aile kavramına kuramsal bir bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(2), 142-15.
- Hendekci, A. ve Gök Uğur, H. (2021). Ergenlik dönemi öğrencilerinin riskli sağlık davranışları, anne baba ergen ilişkileri ve etkileyen etmenler. *Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), 134-146. <https://doi.org/10.53424/balikesirsbd.842248>
- Henderson, E. C. (2001). *Understanding addiction*. Jackson Mississippi: University Pres of Mississippi.
- Hisar, T., Kızılkurt Ö. K. ve Dilbaz, N. (2020). 15-25 yaşları arasındaki madde kullanım bozukluğu olan bireylerde öfke ve aile işlevlerinin zorbalık davranışı üzerine etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). The autonomous-relational self: A new synthesis. *European Psychologist*, 1(3), 180-186.
- Kahvecioğlu, S. (2020). Alkol ve madde kullanım bozukluğu olan erkeklerde narsisizm düzeylerinin nüks ve tedavi motivasyonu ile ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *İşık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Kalkan, M. ve Odacı, H. (2007). Psikolojik doğum sırası ve ana-babaya bağlanma: Okul öncesi öğretmen adayları üzerine bir çalışma. *E-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences*, 5(3), 810-819.
- Kandemir Çelik, Ö. (2017). Engelli Bir Çocuğu Sahip Ailelerin Sosyodemografik Özellikleri ve Aile İşlevsellikleri İle Ebeveynlerin Uyuşturucu Madde, Alkol ve Sigara Kullanım Davranışları Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Karataş, Z. (2020). Madde kullanım bozukluğu olan yetişkinlerin sorunlarının açıklanmasında aile işlevleri ve çeşitli demografik değişkenlerin rolü. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 31(1), 70-105.
- Kaya, A., Bozaslan, H. ve Genç, G. (2012). Üniversite öğrencilerinin anne-baba tutumlarının problem çözme becerilerine, sosyal kaygı düzeylerine ve akademik başarılarına etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 208-225.
- Kaya, E., Akpınar, D. ve Akpınar, H. (2019). Bağımlılığın patofizyolojisi. *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Tıp Dergisi*, 6(3), 166-170.
- Kaya, Z. (2011). Madde Kullanan ve Kullanmayan Ergenlerin Kişilik Özellikleri ve

Benlik Saygısı Açısından Karşılaştırılması. Doktora Tezi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi*, İzmir.

- Kaya, Z., Yüncü, Z. ve Karaca, R. (2014). Madde kullanım bozukluğu olan ergenlerde kişilik ve psikolojik özellikler ile benlik saygısının incelenmesi. *Current Psychiatry and Psychoneuropharmacology*, 4(2), 5-13.
- Kolay Akfert, S., Çakıcı, E. ve Çakıcı, M. (2009). Üniversite öğrencilerinde sigara-alkol kullanımı ve aile sorunları ile ilişkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 10, 40-47.
- Köroğlu, E. (2015). *Psikiyatri sözlüğü*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Kreek, M. J., Nielsen, D. A., Butelman, E. R. & LaForge, K. S. (2005). Genetic influences on impulsivity, risk taking, stress responsivity and vulnerability to drug abuse and addiction. *Nature Neuroscience*, 8(11), 1450-1457.
- Kulak, J. A. & Griswold, K. S. (2019). Adolescent substance use and misuse: Recognition and management. *American Family Physician*, 99(11), 689-696.
- Kulaksızoğlu, A. (2004). *Ergenlik dönemi: Ailede çocuk eğitimi*. Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Kulaksızoğlu, A. (2008). *Ergenlik psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kumbasar, H. ve Bulut, I. (1997). Uyum bozukluğu tanısı konan üniversite öğrencilerinin aile işlevlerini değerlendirme biçimleri. *Yeni Symposium*, 35(4), 126-131.
- Küçükşen, K., Şener, M. M., Tekin, H. H. ve Demirel, B. (2016). Madde bağımlısı bireylerde aile işlevselliği ve sosyal destek algısı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 12(53), 199-212.
- Li, L., Lin, C., Liang, L. J., Feng, N., Pham, L. & Hien, N. T. (2020). Evaluating an intervention for family members of people who use drugs in Vietnam. *Social Science & Medicine*, 43(1).
- Li, M. D. & Burmeister, M. (2004). New insights into the genetics of addiction. *Nature Reviews Genetics*, 10(4), 225-231.
- Lichtigfeld, F. J. & Gillman, M. A. (1998). Antidepressants are not drugs of abuse or dependence. *Postgraduate Medical Journal*, 74(875), 529-532.
- Matejevic, M. D. & Jovanovic, D. R. (2011). The functionality of families with children with special needs from the systemic perspective. *Psychology and History*, 10(1), 57- 66.
- McGillicuddy De Lisi, A.V., De Lisi, R. (2007). Perceptions of family relations when mothers and fathers are depicted with different parenting styles. *The Journal of Genetic Psychology*, 168(4), 425-442.
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S. & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development*, 16 (2), 361-388.
- Murphey, D., Barry, M., Vaughn, B., Guzman, L. & Terzian, M. (2013). Adolescent health highlight: Use of illicit drugs. *Child Trends*.

- Mutlu, E. (2013). Madde bağımlılığında ailenin rolü. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 2, 13-17.
- Nazlı, S. (2009). *Aile danışmanlığı* (5. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Nichols, M. P. (2013). *Aile terapisi kavramlar ve yöntemler* (Çev: O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Odenweller, K. G., Booth-Butterfield, M. & Weber, K. (2014) Investigating helicopter parenting, family environments, and relational outcomes for millennials, *Communication Studies*, 65(4), 407-425.
- Olson, D. H. (1993). Circumplex model of marital and family systems: Assessing family functioning. In F. Walsh (Ed.), *Guilford family therapy series. Normal family processes* (pp. 104-137). New York: Guilford.
- Orford, J. (1985). *Excessive appetites: A psychological view of addictions*. Chichester: Wiley.
- Ögel, K., Koç, C., Aksoy, A., Başabak, A. ve Evren, C. (2014). *Sigara, alkol ve madde bağımlılığı tedavi programı (SAMBA)*. İstanbul: Yeniden Yayınları.
- Ögel, K. (1997). *Uyuşturucu maddeler ve bağımlılık*. İstanbul: Cep Üniversitesi İletişim.
- Ögel, K. (2010). *Para, alkol ve madde kullanım bozuklukları: Tanı, tedavi ve önleme*. İstanbul:Yeniden Yayınevi.
- Ögel, K. (2015). *Bağımlı aileler için rehber kitap*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Ögel, K., Koç, C., Başabak, A., İşmen, E. M. ve Görücü, S. (2015). Bağımlılık profil indeksi klinik formunun (BAPİ-k) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Bağımlılık Dergisi*, 16(2), 57-69.
- Özden, Y. (1992). *Uyuşturucu madde bağımlılığı*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Özgüven, İ. E. (2010). *Ailede iletişim ve yaşam*. Ankara: Pdrem.
- Öztürk, M., Ögel, K., Evren, C. ve Bilici R. (2019). *Bağımlılık tanı, tedavi, önleme*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.
- Özyürek, A. (2015). Çocuk ve aile içi ilişkiler. İçinde Y. Aydoğan ve G. Gültekin Akdu-man (Edt.) *Çocuk ruh sağlığı*. (ss.71-98) Ankara: Eğiten Kitap.
- Padilla-Walker, L. M. & Nelson, I. J. (2012). Black hawk down? Establishing helicopter parenting as a distinct construct from other forms of parental control during emerging adulthood. *Journal of Adolescence*, 35(5), 1177-1190.
- Pekşen Akça, R. (2012). Ana-babaların çocuk yetiştirmede aşırı koruyucu olmaları. *Akademik Bakış Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 1-13.
- Perris, C., Arrindell, W. A. & Eiseman, M. (1994). *Parenting and psychopathology*. New York: Wiley & Sons Inc.
- Petrocelli, J. V., Calhoun, G. B., & Glaser, B. A. (2003). The role of general family functioning in the quality of the mother-daughter relationship of female African-American juvenile offenders. *Journal of Black Psychology*, 29(4), 378-392.

- Polat, G., (2012). Madde Bağımlısı Ergenlerin Tedavi Sonrası Toplumla Yeniden Bütünleşme Deneyimleri ve Sosyal Sermaye Yaklaşımı Temelinde Sosyal Hizmet Müdahalesi. Doktora Tezi. *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Pumariega, A. J., Burakgazi, H., Unlu, A., Prajapati, P. & Dalkılıç, A. (2014). Substance abuse: Risk factors for Turkish youth. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 24(1), 5-14.
- Rodrigo, M. J., Byrne, S. & Rodríguez, B. (2014). Parenting styles and child well being. In: S. Ben-Arieh, F. Casas, I Frönes & J. Korbin (Eds.) *Handbook of child well-being* (pp. 2173-2196). Dordrecht: Springer.
- Roopnarine, J., Church, C. & Levy, G. (1990). Day care children's play behaviors: Relations hips to mothers' and fathers' assessments of their parenting behaviors, marital stress, and marital companionship. *Early Childhood Research Quarterly*, 5, 335-346
- Sabatelli, R. M. & Bartle-Haring, S. (2003). Family of origin experiences and adjustment in married couples. *Journal of Marriage and Family*, 65(1), 159-169.
- Sağlam, E., Uzbay, T. ve Beyazyürek, M. (2003). Madde bağımlılığının psikofarmakolojik özellikleri. *Bağımlılık Dergisi*, 4(2), 81-87.
- Sak, R., Şahin Sak, İ.T., Atli, S. ve Şahin, B.K. (2015). Okul öncesi dönem: Anne baba tutumları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 972-991.
- Saloner, R., Paolillo, E. W., Umlauf, A., et al. (2019). Conditional effects of lifetime alcohol consumption on methamphetamine - associated neurocognitive performance. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 25(8), 787-799.
- Santrock, J.W. (2014). *Child development*. New York: Mc Graw Hill Education.
- Satir, V. (2001). *İnsan yaratmak* (Çev: S. Yeniçeri). İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Savcı, G. (2015). Türkiye'de Yaşayan Lgbt Bireylerinde Sosyal Uyum ve Bağımlılık İlişkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. *Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Schiffirin, H. H., Liss, M., Miles-McLean, H., Geary, K. A., Erchull, M. J. & Tashner, T. (2014). Helping or hovering? The effects of helicopter parenting on college students' well-being. *Journal of Child and Family Studies*, 23(3), 548-557.
- Seferoğlu, S. S. ve Yıldız, H. (2013). Dijital çağın çocukları: İlköğretim öğrencilerinin Facebook kullanımları ve internet bağımlılıkları üzerine bir araştırma. *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 2(Çocuk ve Medya Özel Sayısı), 31 - 48.
- Segal, D. L. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-IV-TR*. Washington: American Psychiatric Association.
- Senemoğlu, N. (2003). *Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Seven, S. (2008). *Çocuk ruh sağlığı* (1. Baskı). Ankara: Pegem Net Yayıncılık.
- Seyman, I. (2000). Uyuşturucu sorununun Türkiye'deki boyutları. Yayımlanmamış

Yüksek Lisans Tezi. *Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

- Söylemez, İ. (2011). Evlilikte uyum ve aile işlevleri ölçeği geliştirme: Güvenirlilik ve geçerlik çalışması. Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, *Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi*, Ankara.
- Spielberger, C. (2004). *Encyclopedia of applied psychology*. Cambridge: Academic Press.
- Stewart, A., Stewart, E. A., Campbell, L. F. (2001). The relationship of psychological birth order to the family atmosphere and to personality. *The Journal of Individual Psychology*, 57(4), 42-60.
- Şahin, M. (2007). Madde Bağımlılığı Konusunda Türkiye’de Yapılmış Olan Lisansüstü Üzerine Bir Değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi. *Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.
- Tam, C. L. & Foo, Y.C. (2012). Contributory factors of drug abuse and the accessibility of drugs. *International Journal of Collaborative Research on Internal Medicine & Public Health*, 4(9), 1621-1625.
- Tarlacı, N., Yeşilbursa, D., Türkcan, S., Saatçioğlu, Ö. ve Yaman, M. B. (1997). B kümesi kişilik bozukluklarında kendini yaralamanın özellikleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 8, 29-35.
- Toker Uğurlu, T., Balcı Şengül ve Şengül, C. (2012). Bağımlılık psikofarmakolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(1), 37-50.
- Toker, T., Tiryaki, A., Özçürümez, G. ve İskender, B. (2011). Madde kullananlarda çocukluk örselenme yaşantılarının, madde kullanma eğilimi, benlik saygısı ve başa çıkma tutumları ile ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 89-92.
- Toly, V.A.B. (2009). Normalization and family functioning in families with a child who is technology dependent. Yayınlanmamış Doktora Tezi. *Case Western Reserve University, Frances Payne Bolton School of Nursing*, Cleveland, Ohio.
- Tosun, M. (2008). Madde bağımlılığına genel bakış. *Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Townsend, M. C. (2016). Maddeyle ilgili bozukluklar (Çev: D. Hiçdurmaz). İçinde C. T. Özcan & N. Gürhan (Edt.), *Ruh sağlığı ve psikiyatri hemşireliğinin temelleri: Kanıta dayalı uygulama bakım kavramları* (ss. 278-334). Ankara: Akademisyen Tıp Kitapevi.
- Trucco, E. M., Colder, C. R., Bowker, J. C. & Wiczorek, W. F. (2011). Interpersonal goals and susceptibility to peer influence: Risk factors for intentions to initiate substance use during early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 31(4), 526-547.
- Tucker, J. S., Green Jr, H. D., Zhou, A. J., Miles, J. N. V., Shih, R. A. & D’Amico, E. J. (2001). Substance use among middle school students: Associations with self-rated and peer-nominated popularity. *Journal of Adolescence*, 34(3), 513-519.
- Türküm, A. S., Kızıldaş, A., Bıyık, N. ve Yemenici, B. (2005). Üniversite öğrencilerinin aile işlevlerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 5(1), 229-262.

- Tütüncü, S. (2020). Derleme: Köken aile tutumlarının psikopatoloji üzerine etkisi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi (GPD)*,1(1), 49-56.
- Uba, I., Yaacob, S. N., Talib, M. A., et al. (2013) Effect of self-esteem in the relationship between stress and substance abuse among adolescents: A mediation outcome. *International Journal of Social And Humanities Sciences*, 3, 214–217.
- Uzbay, İ.T. (2009). Madde bağımlılığının tarihçesi, tanımı, genel bilgiler ve bağımlılık yapan maddeler. *Türk Eczacılar Birliği Yayını/Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 21(22),5-15.
- Weiss, L. (1998). *Çocuğumu nasıl anlarım?* (Çev: S. Köseoğlu). İstanbul: Beyaz Yayıncılık.
- Wexler, M. (1991). Adolescent drug use and psychological health: A longitudinal inquiry: Comment. *American Psychologist*, 46(2), 165.
- Whitesell, M., Bachand, A., Peel, J., Brown, M. (2013). Familial, social, and individual factors contributing to risk for adolescent substance use. *Journal of Addiction*, Article ID: 579310.
- WHO-World Health Organization. (2004). *Neuroscience of psychoactive substance use and dependence*. Geneva: World Health Organization
- Wormer, K. V. & Davis D. R. (2003). *Addiction treatment: A strengths perspective*. Avustralya: Brooks/Cole.
- Xiao, Z., Lee, T., Zhang, et al. (2006). Thirsty heroin addicts show different fMRI activations when exposed to water-related and drug-related cues. *Drug Alcohol Depend*, 83(2), 157–162.
- Yamanoğlu, Ü. (2009).Çocuk Yetiştirmede Aile Modeli. Lisans Bitirme Tezi. *Newport International Universty, Davranış Bilimleri Anabilim Dalı*, İstanbul.
- Yanardağ, R. ve Özkan, Y. (2021). Madde kullanan 13-18 yaş arası çocukların anne-babaları ile ilişkilerinin incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(73), 2080-2096.
- Yaşar, M. C., Aral, N. ve Kandır, A. (2003). *Okul öncesi eğitim*. İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- Yavuzer, H. (1998). *Anne baba ve çocuk* (2. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2000). *Eğitim ve gelişim özellikleriyle okul çağı çocuğu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2008). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2019). Çocuk yetiştirmede farklı ebeveyn tutumları. İçinde H. Yavuzer(E-dt.), *Ana- baba okulu* (s.115-127). İstanbul: RemziKitabevi.
- Yersel, Z. (2019). Çocuk ve Ergenlerde Anne-Baba Tutumu ve Bağlanma Durumunun Algıladıkları Benlik Saygısı ve Çocukluk Çağı Narsisizmi ile İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. *Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Yıldız, E. (2016). *Bağımlılık terimleri sözlüğü*. İstanbul: Truva Yayınevi.

- Yıldız, M., Çapar, B. (2010). Ortaöğretim öğrencilerinde benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(3), 103-131.
- Yıldız, S.A. (2004). Ebeveyn tutumları ve saldırganlık. *Polis Bilimleri Dergisi*, 6(3-4), 131-150.
- Yıldız Bıçakçı, M. (2004). Annesi Çalışan ve Çalışmayan Çocukların Anne-Baba Tutumlarını Algılamalarının ve Benlik İmajlarının İncelenmesi. Doktora Tezi. *Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

BÖLÜM 4

TIP EĞİTİMİ VE SAĞLIK ANKSİYETESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Enise Kübra Korkmaz¹

Elif Ünal²

1 Yüksek lisans öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum bilimleri Fakültesi, Psikoloji A.D., Samsun, • korkmazenisekubra@gmail.com • > 0009-0000-3825-6034

2 Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum bilimleri Fakültesi, Psikoloji A.D., Samsun, • elif.unal@omu.edu.tr • > 0000-0002-2237-4105

GİRİŞ

Sağlık tüm insanlar için önemli ve temel konulardan biridir. Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımı ile sağlık kavramı yalnızca fiziksel sağlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak da tam bir iyilik halini ifade etmektedir (WHO, 2020). Sağlık alanının gelişmesinde önemli bir noktada olan tıp fakülteleri ülkemizde son yıllarda daha da gelişmekle birlikte tıp eğitimi alan öğrenci sayısı ve tıp fakültesi sayısında da hızlı bir artış gözlenmektedir (Pıçakçıefe vd., 2023). Tıp eğitiminin eğitim süreci olarak diğer eğitimlere nazaran uzun süreli olması, maliyetli olması, çalışma koşullarının güçlüğü, mesleğin risk ve sorumluluk gerektirmesi gibi nedenlerle tıp öğrencilerinin duygu durumlarını etkileyebilecek bir eğitim süreci olduğu ifade edilmektedir (Karaoğlu, vd., 2011). Karapıçak ve arkadaşları (2012) Türkiye örneğindeki çalışmasında ise genel anksiyete düzeyleri ile sağlık kaygısı düzeyleri arasında anlamlı tutarlılık ifade etmişlerdir. Dolayısıyla günlük yaşantısında kaygılı kişilik örüntüsü görülen bireyler sağlık anksiyetesi düzeyleri açısından da risk altında olduğu düşünülmektedir. Tıp eğitimi alan veya sağlık alanında eğitim alan öğrencilerin eğitim süreçlerinde yakın zamanda incelemek durumunda kaldıkları hasta ve hastalıklara yönelik kendilerinde de aynı hastalığın olduğuna ilişkin endişe duymalarının ise önemli ve yaygın bir durum olduğu bilinmektedir (Aulia, Marchira, Supriyanto ve Pratiti, 2020). Tıp eğitimi alan öğrenciler için sağlık anksiyetesi önemli bir konu haline gelmektedir. Yapılan bir çalışmada da tıp fakültesinde okuyan öğrencilerin %17'sinin sağlık kaygısı bildirdiği görülmektedir (Ezmeirly, Farahat, 2019). Tıp fakültesi eğitiminde kaygı düzeyini etkileyebilecek pek çok faktör bulunmakla birlikte tıp öğrencilerinde tıbbi bilgi ve odağın artmasıyla da birlikte sık tetkik yaptırma ve sağlık sistemine ulaşım kolaylığının da sağlık anksiyetesi problemini tetikleyebileceği düşünülmektedir. Bu gibi durumlar bazı çalışmalarla tıp öğrencilerinin olası belirtilerini sağlık durumları ile ilişkilendirme olasılıklarının bu konudaki bilgi düzeyleri ve tıbbi bilginin varlığının aracılığı nedeniyle daha yüksek olması olarak açıklanmaktadır (Zahid, M. vd., 2016; Waterman, L. vd., 2014). Ayrıca bireyin sağlığına yönelik algıladığı tehdit hissiyle oluşan kaygı ile birlikte hastalıklar konusunda bilgi düzeyinin henüz yeterli olmasının eşlik etmesinin bireyde sağlık kaygısına yönelik patolojik bir tehdit oluşturabileceği, bu konudaki bilgi düzeyinin önem arz ettiği ifade edilmektedir (Jungmann ve Witthöft, 2020). Dolayısıyla tıp eğitimi alan bireylerin sağlık anksiyetesi yaşamaları üzerinde tıp eğitimi alma sürecindeki bilgi ediniminin olası etkileri önem kazanmaktadır. Bununla birlikte sağlık anksiyetesi sık tetkik yaptırma veya kaçınma ile kendini gösteren yoğun kaygılı bir süreç olmasıyla bireyin kendisi, ailesi, sağlık çalışanları ve sağlık sistemi için önemli bir sorun haline gelebilmektedir (Deale, 2007).

Tıp eğitimi alma sürecinde sağlık anksiyetesi düzeylerinin incelenmesi önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle bu der-

lemenin amacı tıp eğitimi alma sürecindeki bireylerin sağlık kaygısı düzeylerini literatürde varolan çalışmalar ışığında incelenmesidir. Daha kapsamlı bir yazı ele alınabilmesi için belli kavramların açıklanmasının önemli olduğu düşünülmüş sağlık anksiyetesi ve tıp eğitimi başlıklar halinde ele alınmasıyla literatüre yönelik bilgilerin detaylandırılması amaçlanmıştır.

Sağlık Anksiyetesi

Anksiyete kavramı, olası beklenebilecek bir probleme ilişkin duyulan endişe olarak tanımlanmaktadır. Vücudun yaşamaya dönük olarak hayattaki olası şartlara uyum gerçekleşmesi amacıyla tehlikelere karşı verdiği doğal bir tepki olarak açıklanmakta ve bir noktaya kadar bu tepki sağlıklı ve gerekli iken belli düzeyi aştığında bireyin işlevselliğini, ilişkilerini ve yaşamın pek çok alanını etkileyen bir problem haline dönüşebilmektedir(Kring, vd., 2015/2013). Sağlık anksiyetesi ise vücuttaki belirtilerin yanlış yorumlanması veya var olan fiziksel bir rahatsızlığın daha ciddi bir hastalık olarak algılanması, bireyin sağlığına yönelik endişe ve yoğun ilgisini içeren bir deneyim olarak tanımlanmaktadır(Reiser, McMillan, Wright, Asmundson, 2014). Sağlık anksiyetesinin yüksek düzeyleri Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı DSM-IV'te (APA 1994) hipokondri veya hipokondriazis olarak tanımlanırken DSM-V'te (APA 2013) Hastalık kaygısı bozukluğu ve Somatik semptom bozuklukları olarak tanımlanmıştır. Sağlık anksiyetesi şiddetli formunda panik atakların tetiklemesi ile başlayan bedensel belirtilerin yoğun hissedilmesi ve hastanın önemli bir sağlık sorunu yaşadığı endişesiyle devam eden bir süreç olarak tanımlanan ve toplumda görece az rastlanan bir hastalıktır(Güler, vd., 2008). Sağlık anksiyetesinin olası tetikleyicilerine bakıldığında ise çevresel ve genetik faktörler, daha önce birey tarafından veya yakınında deneyimlenmiş ciddi hastalık yaşantıları, salgın veya fiziksel ve cinsel istismar etken görülebilmektedir (Demir, 2021). Psikanalitik kurama göre sağlık anksiyetesi ihmal edilme, yoksunluk ve ayrılık durumları ile ilişkilendirilmiştir. Ebeveyne karşı ifade edilemeyen duyguların varlığı ve suçluluk duygusu gibi etkenlerin bireyde bedensel belirtilerin artmasına neden olmasının sağlık anksiyetesine neden olduğu ifade edilmiştir (Lipsitt, 2001). Bilişsel davranışçı kurama göre ise yüksek düzeyde sağlık anksiyetesi yaşayan bireyler, sağlık konusunda edindikleri duyuları ve bilgileri tehdit edici bir felaket şeklinde algırlar. Bunun getirdiği kaygılar ve bedensel uyarılmalarının birleşimi ise bireyde bedensel duyuların katastrofik yorumlanmasına ve hipokondriak panik nöbetlerine sebep olabilmektedir (Karapıçak, vd., 2012). Bununla birlikte sağlık anksiyetesi düzeylerinin artması ile bireyler doktora gitmekten kaçınabileceği gibi çokça sağlık araştırması yapma, doktora çok sık gitme ve sık sık tetkik yaptırma davranışında da bulunabilir. Hastalıkla ilgili uyaranlardan kaçınmanın yanı sıra bireyler hasta olan veya hastalık taşıyabilecek kişilerden kaçınma davranışı ile pasif kaçınma gösterebilirken, hastalık riski olabileceği

bir durumda dahi tetkik yaptırmaktan kaçınma yolu ile aktif bir kaçınma gösterebilirler. Sık doktora gitme ve sık sık tetkik yaptırma güvence alma davranışı olarak yorumlanmakla birlikte bu durum kaygı düzeyinde kısa süreli azalma sağlasa da uzun vadede olumsuz pekiştirici olarak sağlık anksiyetesini sürdürmektedir (Karapıçak, vd., 2012).

Sağlık anksiyetesine yönelik erken teşhis ise oldukça önem arz etmektedir. Tedavinin daha etkili olabilmesini sağlamanın yanında semptomların tıbbi olarak açıklanamamasının sağlık profesyonellerine ve hastalara verdiği sıkıntının minimalize edilmesi için erken teşhis ve yönetim hasta-doktor ilişkisini korumaya yardımcı olur (Harding, vd., 2008). Bununla birlikte sağlık anksiyetesinin erken teşhis edilmesi sağlık anksiyetesini üst düzeyde yaşayan hastaların tıbbi hizmetlere çok fazla para harcaması ve tıbbi kaynakları daha fazla tüketmesinin verdiği mali zararın da azaltılması açısından önem taşımaktadır (Creed, F., Barsky, A., A., 2004). Ayrıca sağlık anksiyetesinin toplumdaki yaygınlığı ve kalıcılık düzeyi toplum üzerinde önemli bir yük oluşturabilecek, ciddi bir toplum sağlığı sorunu haline gelebilecek bir risk olarak görülmektedir (Eilenberg, vd., 2015). Hastaneye başvurularda sağlık anksiyetesi prevalansının arttığı bilinmektedir. Özellikle gastroentoloji bölümüne başvurular göze çarpmakla birlikte sıklıkla endoskopi ve kolonoskopi tetkikleri yaptıran hastaların sağlık anksiyetesi düzeyleri daha da yüksek bulunmuştur (Tyrer, vd., 2019).

Tıp Eğitimi

Tıp eğitimi dinamik yapıda olmakla birlikte insan sağlığına yönelik bilgi ve beceriler edinimini içeren süregelen şekilde yeni gelişmelere açık bir eğitim alanı olarak tanımlanmaktadır (Turan-Özdemir, 2003). Tıp eğitimi dönemi gelişimsel dönem olarak sosyal, duygusal, davranışsal, akademik pek çok değişimin de deneyimlendiği bir süreç olarak tanımlanmaktadır ve bu dönemin sonuna doğru birey yetişkin kimliğine daha da çok bürünmekte ve kendi sağlığı ile ilgili sorumluluğu daha fazla üstlenmektedir (Bahadır, 2009). Tıp eğitimi alma sürecinde yaşanan zorluklarla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda uzun süren bir eğitim olması, klinik alan deneyimlerinde yaşanan güçlükler, akademik gereklilikler tıp fakültesi öğrencilerinin kaygı düzeyleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Fawzy, Hamed, 2017). Tıp eğitimi almamış ve almış olan öğrencilerin karşılaştırıldığı bir çalışmada tıp eğitimi almış olan 1., 2. ve 3. sınıf öğrencileri tıp eğitimi almamış diğer bir bölümden 1. sınıf öğrencilerine göre depresyon ve anksiyete düzeylerinin daha düşük olduğu bulunmuştur (Yıldırım Öztürk, E., N., vd., 2020). 2023 yılında tıp fakültesi son sınıf öğrencilerine yönelik yapılan bir çalışmada tıp eğitimi alan öğrencilerin ruh sağlığıyla ilgili gelecek kaygısı, Tıpta Uzmanlık sınavı kaygısı gibi risk faktörlerinin olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle tıp fakültesi öğrencilerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri açısından izlenmesinin ve stresle başa çıkmaya yönelik koruyucu ortamların oluşturulmasının gerek-

liliği ifade edilmiş ve tıp eğitimi alma sürecinin teorik ve pratik kısımlarıyla ilgili kaygıların değerlendirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (Pıçakçıefe vd., 2023).

TIP EĞİTİMİ VE SAĞLIK ANKSİYETESİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Alanyazına baktığımızda tıp eğitimi sürecinde sağlık anksiyetesi deneyimi ile ilgili yapılan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğunu görmekteyiz. Tıp öğrencilerinin sağlıklı olmaya yönelik daha fazla önlem alma davranışında bulduklarını ve somatik semptomlara daha çok dikkat ettiklerini gösteren ilk kontrollü çalışma 1986 yılında Kellner tarafından 1. ve 3. eğitim döneminde olan tıp fakültesi ve hukuk fakültesi öğrencilerin karşılaştırılmasıyla yapılmıştır. Peru’da 2018 yılında özel bir üniversitede tıp eğitimi almakta olan öğrencilerin sağlık anksiyetesi düzeyleri eğitim yılı açısından incelenmiştir. Çalışma bulgularında eğitim yılı ile sağlık anksiyetesi arasındaki ilişki anlamlı bulunurken diğer sınıflara kıyasla sağlık anksiyetesi en yüksek olan eğitim yılı 2. sınıf öğrencilerinde görülmüştür. Bu bulgular tıbbi bilgilerin henüz temel düzeyde edinilmiş olması ile açıklanmıştır (Robles-Marin, Angelesa, Alvaradoa, 2020). Türkiye örneğinde yapılan çalışmalara baktığımızda ise tıp fakültesinde eğitim almakta olan öğrencilerin eğitimlerinde aldıkları sağlık ile ilgili bilgi edinimlerinin de etkisiyle son sınıflara doğru ilerledikçe sağlık ile ilgili bilinçlilik düzeylerinin arttığına yönelik bulgular içeren çalışmalar mevcuttur (Özgül ve Saatçı, 2021). Yakın zamanda yapılan 223 tıp fakültesi öğrencisi ve 211 tıp dışı eğitim alan öğrencinin katıldığı bir çalışmada tıp fakültesi öğrencilerinin sağlık kaygısı, siberkondria ve internet bağımlılığı düzeyleri incelenmiştir. Sağlık kaygısı düzeyleri tıp fakültesi öğrencilerinde diğer fakülte öğrencilerine göre daha yüksek bulunurken siberkondri ve internet bağımlılığı açısından öğrenciler arasında fark bulunmamıştır (Erdoğan, A., Çalhan, S., 2023). Ülkemizde 2020 yılında Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin sağlık anksiyete düzeyleri üzerine yapılan bir çalışmada da 1. sınıftan 6. sınıfa kadar tüm dönem öğrencilerine sağlık anksiyetesi envanteri uygulanması aracılığıyla ölçüm yapılmıştır. Çalışma sonucunda eğitimin ilk yıllarında sağlık anksiyetesi düzeyleri daha yüksek bulgulanırken sınıf düzeyi arttıkça sağlık anksiyetesinin düştüğü görülmüştür. Bu durum eğitimin ilerlemesi ve bilgi düzeyinin artmasının stres ve kaygı düzeylerini azaltması şeklinde açıklanmıştır (Arslan, B., Özçelik, S., 2020). 2022 yılında Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin sağlık anksiyetesi düzeyleri ve tetikleyicilerini araştırmayı amaçlayan çalışmada da önemli bulgular göze çarpmaktadır. Çalışma sonucunda tıp fakültesi öğrencilerinde %41 gibi yüksek bir oranda sağlık anksiyetesi gözlemlenmiştir. 2. ve 3. sınıf tıp öğrencilerinin sağlık anksiyetesi düzeyi 6. sınıf sağlık anksiyetesi düzeyinden yüksek bulunmuştur. Sağlık anksiyetesi düzeyleri ile düzenli ilaç kullanma, halihazırda bir hastalığın varlığı, yakınlarının sağlıkları ile ilgili endişeli tutum, diğer ruhsal hastalıklar düzeyleri ve çocukluk travması ile de

ilişkili bulundu. Ailesinde bir sağlık çalışanı olan öğrencilerin ise sağlık anksiyetesi daha düşük olarak belirlendi. Bu durum ise çalışmacılar tarafından sağlık sorumluluğunu ailede birine bırakmış olmanın kaygıyı azaltıcı etken olması olarak açıklanmıştır. Bunun yanında özellikle tıp öğrencilerinde ailesi veya kendi sağlığı ile ilgili endişelerini giderme isteğiyle tıp fakültesinde okuma kararını verme, derste öğrenilen hastalıklarla ilgili kendinde belirti arama veya sağlıklı olup olmadıklarıyla ilgili sıklıkla düşünme ve hocalarına sıklıkla sağlıkları ile ilgili sorular sorma davranışları öğrencilerin sağlık anksiyetesine ilişkin önemli ipuçları olarak bulgulanmıştır (Meriç, M., 2022).

Literatürde tıp eğitimi sürecinde yaşanan sağlık kaygısını ‘Medical Student Syndrome’(MSS) veya ‘Tıp Öğrencisi Hastalığı’(TÖH) terimi çerçevesinde ele alan çalışmalara rastlamaktayız (Althagafi vd., 2019; Meriç, M., 2022; Abdulghani, H., M., vd., 2023). ‘Medical Student Syndrome’ belirli bir hastalık üzerine çalışılırken deneyimlenebilen akut hipokondriazis yaşantısı olarak tanımlanmaktadır (Azuri, vd. 2010). Howes ve ark. (1998)’nın MSS kavramı üzerinden yaptığı çalışmasında bu sendroma ilişkin kaygı düzeylerinin tıp öğrencilerinde %70 oranında daha yüksek olduğunu gösterirken Weck ve ark. (2014)’nın yaptığı bir diğer çalışmada ise tıp öğrencilerinin %5-30 arasında sağlık kaygısı yaşadığından bahsedilmiştir. Bunun sebebi olarak bu çalışmaların yeterince kontrollü yapılmadığı düşünülmüş ve bu şekilde yorumlanmıştır (Akt. Althagafi vd., 2019). Bu sendroma ilişkin yapılan 195 tıp fakültesi öğrencisi(95’i henüz klinik öncesi dersleri almış olan) ve 200 tıp dışı üniversite öğrencisi üzerindeki bir çalışmada ise hem tıp eğitimi alan ve almayan öğrenciler hem de tıp eğitimi alan ancak klinik öncesi ve klinik sonrası öğrenciler kıyaslanmıştır. Çalışma bulgularına göre tıp eğitimi alan öğrencilerde hastalıkla ilgili korkular daha yüksek bulunmuş ancak bu farklılık anlamlı bulunmamıştır. Bununla birlikte tıp eğitimi alan öğrenciler diğer öğrencilere göre diyabet, hipertansiyon, baş ağrısı ve kanser gibi hastalıklardan daha sıklıkla endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Klinik öncesi eğitim sürecinde olan öğrencilerin ise üst sınıftaki öğrencilere kıyasla sağlık anksiyetesi düzeyleri anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur. Tıp fakültesinde okumayan öğrencilerde ise sağlık kaygıları nedeniyle doktora gitme oranları tıp öğrencilerine göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur (Althagafi vd., 2019). Ancak bu çalışmada kullanılan ölçeğin standardize çalışmalarının yetersizliği ve örneklemin sadece kadın katılımcılardan oluşması gibi sınırlılıkları bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında MSS kavramı çerçevesinde ele alınan bir diğer yakın zamanlı çalışmada 2023 yılında yayınlanan King Saud Üniversitesi sağlık yüksekokulu öğrencileri (tıp, diş hekimliği, eczacılık ve hemşirelik yüksekokulları) ile gerçekleştirilmiştir. Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin MSS düzeyleri ve akademik performanslarına olası etkisinin tespit edilmesi amacıyla çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma bulgularında çalışmaya katılan sağlık yüksekokulu öğrencilerinin %8,5

'inin MSS'den etkilendiği görülmüştür. Ayrıca not ortalaması 0,20 oranının altında düşüş gösteren öğrencilerin düşmeyen öğrencilere göre hipokondriyak sorun yaşama olasılığı 3.37 kat daha fazla bulunmuştur (Abdulghani, H., M., vd., 2023).

Moss-Morris ve arkadaşlarının 2001 yılında yaptığı çalışmada tıp öğrencileri ve hukuk fakültesi öğrencileri hastalık algısı ve sağlık kaygısı açısından karşılaştırılmıştır. Bu çalışma da yukarıdaki bulguları destekler şekilde 1. sınıf ve 3. sınıf tıp fakültesi öğrencilerinin hastalık algısı hukuk fakültesi öğrencilerinden daha yüksek bulunmuş, 1. sınıf tıp fakültesi öğrencilerinin sağlık kaygısı ve hipokondriazis endişeleri ise 3. sınıf tıp fakültesi öğrencilerinden ve hukuk fakültesi öğrencilerinden yüksek bulunmuştur. Moss-Morris ve arkadaşları (2001) bu durumu hastalıkla ilgili bilgileri öğrenme sürecinde semptomlarla ilgili oluşan bilişsel şemalar aracılığıyla; olası şema ile tutarlı belirti ve bedensel duyumların daha fazla fark edilmesi, şema ile tutarsız semptomların ise göz ardı edilmesi şeklinde açıklamışlardır. Bunun yanında hastalık şemasına yönelik hissedilen korku, kaygı gibi duygusal tepkilerin hipokondriazis ile ilişkilendiğini ifade etmişlerdir (Moss-Morris, vd., 2001). Croyle ve Sande (1988)'nin deneysel çalışması da bu sonuçları desteklemektedir. Şemalar ile tutarlı belirtiler ve bedensel duyumların fark edilirlilik düzeyini incelemeye yönelik bu çalışmada katılımcılardan tahlil alınmış ve tahlil sonuçları ile ilgili katılımcılara yanıltıcı tıbbi tanıların söylenmiştir. Çalışmanın bulgularında deneklerin çalışmacılar tarafından kendilerine söylenen hastalıkla uyumlu ve normal kabul edilebilecek yaygın ve belirsiz semptomları daha fazla ifade ettikleri görülmüştür. Çalışma neticesinde semptom bildirimleri algı ve duyuşsal bilgiyi işleme sürecinde meydana gelen bir değişikliğe verilen normal bir tepki olarak tarif edilmiştir (Croyle, R. T., Sande, G. N., 1988). Dolayısıyla Moss-Morris ve arkadaşları (2001) tıp eğitiminde klinik öncesi dönemde yaşanan hastalıklara yönelik bedensel farkındalık ve stresin artmasını tıp eğitimi sürecinde yaşanabilen normal algısal bir süreç şeklinde tanımlamış ve böylelikle hipokondriazisten ayırmışlardır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sağlık anksiyetesi hakkında bilgi sahibi olunması, olası risk faktörlerinin bilinip önlemlerin erken alınabilmesi bireysel ve toplumsal açıdan önem arz etmektedir. Literatürdeki çalışmalara baktığımızda tıp fakültesinde eğitim görmekte olan öğrencilerin sağlık anksiyeteleri ile ilgili oldukça az çalışmaya rastlamaktayız. Ancak yine de mevcut çalışmalar bize tıp eğitimi sürecinde sağlık anksiyetesinin tetikleyicilerine ilişkin bilgiler sunmaktadır. Mevcut çalışmalarda da gördüğümüz gibi tıp eğitimi alma süreci öğrencilerin sağlık anksiyetesi düzeyleri açısından risk oluşturmaktadır. Yakın zamanda ülkemizde yapılan bir çalışmada da tıp fakültesi öğrencilerinde %41 gibi yüksek bir oranda sağlık anksiyetesi ifade ettikleri gözlemlenmesi konunun önemini daha da vurgulamaktadır (Meriç, M., 2022). Ancak yapılan

çalışmalarla görmekteyiz ki sınıf düzeyi ve bilgi edinim sürecindeki aşamalar sağlık anksiyetesi düzeyleri açısından önem taşımaktadır. Tıp eğitimi sürecinde sağlık anksiyetesi sağlıkla ilgili bilgi edinilen süreçte risk oluştursa da eğitimin ilerleyen yıllarında azaldığını görmekteyiz. Bu nedenle çalışmalara baktığımızda temel bilgilerin edinildiği tıp eğitiminin ilk dönemlerinde sağlık kaygısı benzeri belirtilerin hafif düzeyde seyretmesi olağan bir durum olarak değerlendirilmiş, Azuri ve arkadaşları(2010) tarafından ise bu durum geçici hipokondriazis ile tanımlanmıştır. Ancak yine de sağlık anksiyetesinin yaşandığı ilk yıllarda deneyimlenen yoğun anksiyetenin bireyin yaşantısına olan etkileri üzerinde durulması gerekmektedir. Eğitimin ilk yıllarında olası diğer tetikleyicilerin de varlığıyla genel kaygı düzeyi yüksek olan veya sağlık kaygısını daha yoğun deneyimleyen öğrenciler için bu durumun risk oluşturabileceği, destekleyici çalışmaların düzenlenmesinin gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır.

Araştırmalarda sıklıkla Tıp Öğrencisi Hastalığı kavramı tıp öğrencilerinin deneyimlediği sağlık kaygısı için önemli bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavrama yönelik öğrencilerin sağlık anksiyetesi deneyimlerine önyargı ile yaklaşılıp önemli bazı tanı ve tedavilerin gecikmesine sebebiyet verebileceğini ifade eden görüşler bulunmaktadır. Bu sebeple Tıp Öğrencisi Hastalığı kavramı yerine Tıp Öğrencisi Kaygısı kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı ve eğitime başlangıç sürecinde öğrencilere bu konuda eğitimler verilmesi önerilmektedir. ‘Tıp öğrencisi kaygısı’ kavramı ise hastalıkların öğrenilmeye başlandığı, genellikle tıp eğitiminde ikinci ve üçüncü sınıf gibi yıllarda öğrencilerin hastalıkları kendi vücutlarında arama ve bedensel duyumlarındaki artışla gelen, tıp eğitiminin ilerleyen yıllarında azalan sağlık anksiyetesi olarak tanımlanması daha uygun olduğu düşünülmüştür (Meriç, M., 2022).

Uluslararası alanyazında ve ülkemizde tıp eğitimi alan öğrencilerin ders içeriğinde hastalık odaklı konuların olmasının sağlık anksiyeteleri üzerindeki olası etkisini araştıran çalışmaların henüz yeterli olmadığı görülmektedir. Tıp fakültesinde eğitim almakta olan öğrencilerin sağlık anksiyetesi deneyimlerine yönelik daha fazla nicel ve nitel çalışmanın yapılması, tıp öğrencilerine koruyucu olabilecek destek hizmetlerinin detaylandırılması önem kazanmaktadır. Sağlık anksiyetesinin patolojik boyutunun değerlendirilmesi ve tanısının koyulabilmesi için uzman değerlendirmesi gerekmektedir. Tıp eğitimi almakta olan öğrencilere özellikle eğitimin ilk yıllarında sağlık anksiyetesine yönelik psiko eğitimlerin verilmesi, farkındalık kazandırılması ve destek eğitimlerinin verilmesi kaygının oluşmasını önleyebileceği gibi oluşması durumunda daha kolay baş edilmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Öğrencilerin eğitim sürecinde dönemsel endişelerinin normalize edilmesi, sağlık kaygısı düzeylerinin optimum seviyeye getirilebilmesi için gerektiğinde tıbbi değerlendirmesinin yapılması, uygun tedavi ve psikoterapi desteği-

nin sağlanması önem taşımaktadır.

Çıkar çatışması: Makaleye ilişkin kişisel veya finansal çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkısı: Yazar katkı oranları aşağıdaki gibidir.

Çalışmanın Tasarlanması (Design of Study): EKK (%80), EÜ (%20)

Makalenin Yazımı (Writing Up): EKK (%80), EÜ (%20)

KAYNAKLAR

- Abdulghani, H. M., Marwa, K., Alghamdi, N. A., Almasoud, R. N., Faraj, A. T., Alshuraimi, A. F., ... Khalil, M. S. (2023). Prevalence of the medical student syndrome among health professions students and its effects on their academic performance. *Medicine*, 102(43).
- Althagafi, S., S., AlSufyani, M., H., Shawky, O., A., Afifi, O., K., Alomairi, N., Masoodi, I. (2019). The health anxiety in medical students, a comparative study from taif university: medical student's syndrome revisited. *British Journal of Medical Practitioners*, 12-1.
- APA (1994) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th edition (DSM-IV). Washington, DC, American Psychiatric Association.
- APA (2013) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 5th edition (DSM-V). Washington, DC, American Psychiatric Association.
- Arslan B., Özçelik S. (2020). Tıp fakültesi öğrencilerinde sağlık anksiyetesi ve hipokondri. *Tıp Eğitimi Geliştirme Derneği Kongresi(TEGED)*, İstanbul, Türkiye.
- Aulia, A., Marchira, C. R., Supriyanto, I. ve Pratiti, B. (2020). Cyberchondria in first year medical students of Yogyakarta. *Journal of Consumer Health on the Internet*, 24(1), 1-9.
- Azuri, J., Ackshota, N., Vinker, S., (2010). Reassuring the medical students' disease health related anxiety among medical students. *Medical Teacher*, 32(7). 270-275.
- Bahadır, E. (2009). Sağlıkla ilgili fakültelerde eğitime başlayan öğrencilerin psikolojik sağlamlık düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Creed F, Barsky A. (2004). A systematic review of the epidemiology of somatisation disorder and hypochondriasis. *J Psychosom Res*, 56(4), 391-408.
- Croyle, R. T., Sande, G. N. (1988). Denial and confirmatory search: paradoxical consequences of medical diagnosis. *Journal of Applied Social Psychology*, 18(6), 473-490.
- Deale, A. (2007). Psychopathology and treatment of severe health anxiety. *Psychiatry*, 6(6), 240-246.
- Demir, R. N. (2021). Yetişkin bireylerin sosyal destek, yalnızlık ve sağlık kaygı düzeylerinin incelenmesi: konya örneği.(yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Konya.
- Eilenberg, T., Frostholm, L., Schröder, A., Jensen, J.S., Fink, P. (2015). Long-term consequences of severe health anxiety on sick leave in treated and untreated patients: Analysis alongside a randomised controlled trial. *J Anxiety Disord*, 32:95-102.
- Erdoğan, A., Çalhan, S. (2023). Tıp fakültesi öğrencilerinde siberkondria, sağlık anksiyetesi ve 1 nternet bağımlılığı düzeyleri. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 24: 300-

304.

- Ezmeirly, H., Farahat, F. (2019). Illness anxiety disorder and perception of disease and distress among medical students in western Saudi Arabia. *Saudi Med J*, 40(11), 1144-149
- Fawzy, M., Hamed, S. (2017) Prevalence of psychological stress, depression and anxiety among medical students in Egypt. *Psychiatry Res*, 255,186-94.
- Güler, G., Güler, N., Kocataş, S., Yıldırım, F., Akgül, N. (2008). Bir üniversitede çalışan öğretim elemanlarının sağlıklı yaşam biçimi davranışları. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, 12(3).
- Harding, K. J., Skritskaya, N., Doherty, E., Fallon B.A. (2008). Advances in understanding illness anxiety. *Curr Psychiatry Rep*,10(4), 311-7.
- Jungmann, S. M. ve Witthöft, M. (2020). Health anxiety, cyberchondria, and coping in the current COVID-19 pandemic:Which factors are related to coronavirus anxiety? *Journal of Anxiety Disorders*, 73, 1–9.
- Karaoğlu, N., Batı, A. H., Şenol, Y., Naçar, M., Özer, A., Altıntaş, L., (2012). Türkiye’de tıp eğitimi tıp öğrencilerinin yalnızlık, anksiyete, depresyon düzeylerini ve empatik eğilimlerini etkiliyor mu? *Tıp Eğitimi Dünyası*. 34, 13-18.
- Karapıçak, Ö. K., Aslan, S., Utku, Ç. (2012). Panik bozukluğu, somatizasyon bozukluğu ve hipokondriaziste sağlık kaygısı. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar*, 1(1), 43-51.
- Kellner R., Wiggins R.G., Pathak D. (1986). Hypochondriacal fears and beliefs in medical and law students. *JAMA*, 43(5), 487-9.
- Kring, A. M., Jhonson L. S., Davison, G., Neale, J. (2015). *Anormal Psikoloji*. (Çev. Muzaffer Şahin). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, (Orijinal yayın tarihi 2013).
- Lipsitt, R. D. (2001). The time has come to speak of many things. *Advances İn Mind-Body Medicine*, 17(4), 249-256.
- Meriç, M. (2022). Trakya üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin sağlık anksiyetesi düzeyinin belirlenmesi ve etkileyen etmenler.(uzmanlık tezi). Trakya Üniversitesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı. Edirne.
- Moss-Morris R. and Petrie K. (2001). Redefining medical students’disease to reduce morbidity. *Med Educ*. 35(8): 724–728: 15.
- Özgül, O. Ö., Saatçı, E. (2021). Çukurova üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin sağlık anksiyete düzeyleri ve sağlıklı yaşam biçimi davranışları. *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, 25(3), 84-90.
- Reiser, S. J., McMillan, K. A., Wright, K. D., & Asmundson, G. J. G. (2014). Adverse childhood experiences and health anxiety in adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 38(3), 407–413.
- Robles-Marinos, R., Angeles, A. I., Alvarado, G. F., (2022). [Factors associated with health anxiety in medical students at a private university in Lima, Peru](#). *Revista*

Colombiana de Psiquiatria (English ed.), 51(2) , 89-98

Turan Özdemir, S., (2003). Tıp eğitimi ve yetişkin öğrenmesi. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 29 (2) 25-28.

Tyrer, P., Cooper, S., Tyrer, H., Wang, D., Bassett, P. (2019). Increase in the prevalence of health anxiety in medical clinics: Possible cyberchondria. Int J Soc Psychiatry, 65(7-8), 566-9.

WHO, (2020). <https://www.who.int/publications/i/item/978924000975>

BÖLÜM 5

ÇOCUKLUK DÖNEMİ TRAVMALARININ YETİŞKİNLİK DÖNEMİ PSİKOLOJİSİNE ETKİSİ

Hayrettin Bacanlı¹

¹ Bozok Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi

Giriş

Bireyin psikolojik, sosyal ve biyolojik gelişiminin temellerinin atıldığı evere olarak kabul edilen çocukluk döneminde yaşanan travmatik deneyimler bireyin zihinsel sağlığı üzerinde derin izler bırakabilmektedir. Yetişkinlik döneminde karşılaşılabilecek çeşitli psikolojik sorunların temelini çocukluk döneminde yaşanan travmalar vardır. İhmal, fiziksel ya da duygusal istismar ve aile içi şiddet gibi travmalar bireylerin öz değer algılarını zedeleyerek kaygı bozuklukları, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi sorunların ortaya çıkma riskini artırmaktadır. Araştırmalar, çocukluk travmalarının sadece psikolojik değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler ve mesleki yaşam gibi diğer alanlara da olumsuz etkilerde bulunduğunu göstermektedir

Yaşanan travmalar bireyler arasında farklılık göstermesi, dayanıklılık, sosyal destek ve travmaya verilen anlam gibi faktörlerin önemine işaret etmektedir. Bu bağlamda çocukluk travmalarının yetişkinlik dönemindeki etkilerini incelemek hem bireysel iyileşme süreçlerini desteklemek hem de önleyici yaklaşımlar geliştirmek açısından önemlidir.

Çocukluk Travmalarının Nörobiyolojik Temelleri

Çocukluk döneminde yaşanan travmalar beyin gelişimi ve sinir sistemi üzerinde kalıcı ve derin etkiler yaratmaktadır. Özellikle erken yaşlarda meydana gelen travmalar, beynin stres tepkisi, duygusal düzenleme ve bilişsel işlevlerden sorumlu olan hipokampus, amigdala ve prefrontal korteks gibi bölgelerinde yapısal ve işlevsel değişikliklere meydana gelebilmektedir. Travmaya maruz kalan çocuklarda, stres hormonlarının sürekli yüksek seviyelerde kalması sinir hücrelerinin zarar görmesine, nöroplastisitenin azalmasına ve sinaptik bağlantıların zayıflamasına neden olabilir. Örneğin, savaş veya şiddet gibi ağır travmalara maruz kalan çocuklarda hem psikolojik hem de nörolojik gelişim üzerinde olumsuz etkiler gözlemlenmiştir (Erden & Gürdil, 2009). Travmaların, çocuklarda travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), anksiyete ve depresyon gibi psikiyatrik bozukluklara yatkınlığı artırdığı, aynı zamanda dikkat ve öğrenme becerilerinde gerilemeye neden olduğu da belirtilmiştir (Güvenç & Güvenç, 2010). Çocukluk travmalarının etkileri sadece bireysel gelişimle sınırlı kalmayıp, sosyal ilişkilerde zorluklar, güven kaybı ve sosyal çekilme gibi sonuçlara da yol açabilir (Baran, 1989). Bu etkilerin önlenmesi ve hafifletilmesi için erken müdahale, psikososyal destek ve terapötik yaklaşımların uygulanmasının son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır (Sümengen ve ark., 2019).

Erken dönem travmalar, beyinde kalıcı nörolojik değişimlere yol açarak bireyin yaşam boyu ruhsal ve bilişsel işlevlerini etkileyeceği bildirilmiştir. Araştırmalar, çocuklukta yaşanan sosyal zorlukların beyin gelişimini etkileyerek, nöroplastisiteyi değiştirdiğini ve bu durumun özellikle beynin stresle ilişkili devrelerinde uzun vadeli etkiler yarattığını göstermektedir (Miskolczi

ve ark., 2018). Ayrıca erken yaşam stresi, hipotalamik-pitüiter-adrenal (HPA) eksenini üzerinde kalıcı etkiler bırakarak, stres yanıtının düzenlenmesinde bozulmalara ve psikiyatrik bozukluklara yatkınlığa neden olabilir (Murphy ve ark., 2022). Noradrenalin gibi nöromodülatörlerin erken stresle ilişkili değişimleri, sinir devrelerinde yapısal ve işlevsel adaptasyonlara yol açarak, bireyin gelecekteki stres faktörlerine yanıtını değiştirebilir (Sheppard ve ark., 2024). Hayvan modellerinde yapılan çalışmalar, erken dönemdeki çevresel stresörlerin nöroplastisiteyi ve genetik-epigenetik mekanizmaları etkileyerek, yetişkinlikteki davranışsal ve duygusal dayanıklılığı şekillendirdiğini göstermektedir (Di Segni ve ark., 2017). Bu bulgular, erken dönem travmalarının nörolojik devreler üzerinde karmaşık ve kalıcı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır ve bu etkilerin tersine çevrilmesi için nöroplastisiteyi artıran tedavi yaklaşımlarının potansiyelini vurgulamaktadır (Miskolczi ve ark., 2018).

Duygusal ve Psikolojik Yansımalar

Çocuklukta yaşanan travmalar, bireyin kişilik gelişimini derinden etkileyebilir. Araştırmalar, bu tür travmaların bireyin olumlu kişilik özelliklerini azaltırken (örneğin, kontrol ve duygusal dayanıklılık), olumsuz özellikleri (örneğin, kaygı ve öfke) artırabileceğini göstermektedir (Sudbrack ve ark., 2015). Travmanın etkileri yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda fiziksel sağlık ve sosyal işlevsellik üzerinde de belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Örneğin, travma geçirmiş bireylerde uyku bozuklukları, stres tepkilerinde artış ve azalmış sosyal destek algısı yaygındır (Beilharz ve ark., 2019). Ayrıca, travma ile nevroz gibi olumsuz kişilik özellikleri arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur (Grist ve Caudle, 2021). Bu tür deneyimler, beyin yapılarında nörolojik değişimlere yol açarak duygusal düzenleme ve stres yönetimi becerilerini de etkileyebilir (Dye, 2018). Çocukluk travmaları, bireylerde psikotik benzeri deneyimlere ve gelecekteki ruhsal bozukluklara yatkınlık yaratabileceği düşünülmektedir (Lu ve ark., 2020).

Çocukluk çağı travmasının bireylerin güven, ilişki kurma ve duygusal bağlanma süreçlerini derinden etkilediğine dair somut bulgular bulunmaktadır. Araştırmalar, çocuklukta yaşanan fiziksel, duygusal ve cinsel istismar ile ihmalin, güvenli bağlanmayı olumsuz etkilediğini ve bireylerde korkulu, kaygılı veya kaçınan bağlanma stillerine yol açtığını göstermektedir (Erozkın, 2016). Bu travmalar, yetişkinlikte disosiyasyon ve duygusal düzenleme zorluklarına yol açabilir; bu ilişki genellikle bağlanma kaygısı aracılığıyla gerçekleşir (Kong ve ark., 2017). Çocuklukta yaşanan bu olumsuz deneyimler, aynı zamanda, duygusal işlevsellik ve ilişki kapasitelerinde bozulmalara neden olabilir ve bu etkiler genellikle bağlanma kaygısı ve kaçınma düzeyleri ile ilişkilidir (Van Assche ve ark., 2019). Nörobiyolojik düzeyde, travmanın hipokampus ve amigdala gibi yapılar üzerinde uzun vadeli etkileri olduğu, bunun da duygusal düzenleme ve bağlanma kapasitelerini zayıflattığı bildirilmiştir (Cross ve ark., 2017).

Travma Sonrası Psikolojik Savunma Mekanizmaları

Psikolojik savunma mekanizmaları bireyin içsel ve dışsal stres kaynaklarıyla başa çıkmasına olanak sağlayan bilinçdışı stratejilerdir. Çocukluk döneminden itibaren gelişen savunma mekanizmaları ve bireyin hem biyolojik hem de çevresel etkilerle şekillenen duygusal düzenleme kapasitelerine dayanmaktadır (Békés ve ark., 2024). Savunma mekanizmaları, bireyin duygusal olgunluk seviyesine bağlı olarak olgunlaşmış (ör. mizah) veya olgunlaşmamış (ör. inkar) olarak sınıflandırılabilir. Olgun savunma mekanizmaları, genellikle bireyin stresle daha sağlıklı bir şekilde başa çıkmasını sağlarken, olgunlaşmamış mekanizmalar genellikle duygusal ve psikolojik sorunlarla ilişkilendirilir (Di Giuseppe ve ark., 2022).

Çalışmalar, bu mekanizmaların, bireylerin problem çözme ve başa çıkma stratejileriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle, olumsuz başa çıkma stratejileriyle bağlantılı olan savunma mekanizmaları, bireyin uzun vadeli psikolojik sağlık durumunu olumsuz etkileyebilir (Vally ve ark., 2020). Öte yandan, savunma mekanizmalarının adaptif bir şekilde kullanımı, duygusal düzenleme ve dayanıklılığı artırabilir, bu da bireyin stresli durumlara daha esnek tepkiler vermesini sağlar (Martino ve ark., 2024).

Çocukluk döneminde savunma mekanizmalarının gelişimi, genellikle aile dinamikleri ve erken yaşam deneyimlerine bağlıdır. Bu mekanizmalar, çocuğun duygusal çevresine adaptasyonunu sağlarken, uzun vadede psikolojik dayanıklılığı şekillendirir (Prout ve ark., 2019).

Travma sonrası psikolojik savunma mekanizmaları ve başa çıkma stratejileri, bireylerin yaşadığı travmatik olayların etkilerini hafifletmek için geliştirdiği bilişsel ve davranışsal tepkileri kapsar. Araştırmalar, kaçınma stratejilerinin, özellikle travmanın etkisini işlemekte başarısızlığa yol açarak uzun vadeli psikolojik sorunlara neden olabileceğini göstermektedir (Korem ve ark., 2023). Öte yandan, olumlu başa çıkma stratejileri, travma sonrası büyümeyi teşvik ederek bireylerin travmanın üstesinden gelmesini sağlayabilir (Ogińska-Bulik & Kobylarczyk, 2015). Örneğin, planlama ve problem odaklı stratejiler, travmanın psikolojik etkilerini azaltmada etkili bulunmuştur. Bununla birlikte, kaçınma, kendini suçlama ve inkar gibi stratejiler, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) semptomlarını artırabilir (Richardson ve ark., 2016).

Araştırmalar, savunma mekanizmalarının travma sonrası psikolojik sağlık üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ve mindfulness gibi farkındalık temelli stratejilerin, daha yüksek savunma olgunluğu ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Di Giuseppe ve ark., 2022). Bununla birlikte, bireyin dayanıklılığı ve sosyal destek ağları, travma sonrası semptomların şiddetini azaltmada kilit bir rol oynamaktadır (Hatta ve ark., 2023). Kaçınma stratejileri genellikle travmanın erken dönemlerinde baskın olurken, problem odaklı stratejiler za-

manla daha etkili hale gelir (Hetzl-Riggin & Meads, 2016).

Ruhsal Bozukluklar ve Klinik Yansımalar

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), travmatik bir olayın ardından ortaya çıkan karmaşık bir ruhsal bozukluktur ve genellikle depresyon ve anksiyete bozukluklarıyla ilişkilidir. TSSB, tekrar eden kabuslar, geçmiş olayların zihinde yeniden yaşanması, hiper-uyarılma, ve kaçınma davranışları gibi belirtilerle karakterizedir (Khan ve ark., 2024). Özellikle bu bozukluk bireyin sosyal ve işlevsel yaşamını ciddi şekilde etkiler. Depresyon ve anksiyete, TSSB ile sıkça eşlik eden bozukluklardır ve bu durum hastaların yaşam kalitesini daha da kötüleştirebilir (Pineau ve ark., 2015). Ayrıca TSSB ile ilişkili biyokimyasal değişikliklerin, depresyon ve anksiyete semptomlarının ortaya çıkmasında önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir (Auxéméry, 2018).

TSSB'nin yönetiminde farmakolojik ve psikoterapötik yaklaşımlar kullanılmaktadır. Örneğin, Omega-3 yağ asitlerinin, TSSB semptomlarının ve ilişkili hafıza bozukluklarının iyileştirilmesinde etkili olduğu gösterilmiştir (Alquraan ve ark., 2019). Bunun yanı sıra, internet tabanlı terapiler gibi yenilikçi yaklaşımlar, özellikle çatışma bölgelerinde yaşayanlar için etkili bir alternatif olarak önerilmektedir (Rewar ve ark., 2015). Fakat burada tedavilerin etkinliğini artırmak için TSSB'nin depresyon ve anksiyete bozuklukları ile nasıl etkileşimde bulunduğunu daha iyi anlamak gerekmektedir (Barbano ve ark., 2019).

İyileşme ve Terapi Süreçleri

Travma odaklı psikoterapi yaklaşımları, özellikle TSSB tedavisinde etkinliği kanıtlanmış yöntemler arasında yer alır. Bu yaklaşımlar, bireyin travmatik anılarını işlemesine ve bu anılara bağlı olumsuz düşünce ve duyguları yeniden yapılandırmasına odaklanır (Schnurr, 2016). Özellikle Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) tabanlı yöntemler ve Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR) gibi teknikler, TSSB belirtilerini azaltmada oldukça etkilidir. Bunun yanı sıra, bu terapiler sosyal destek eksikliği, erken yaşta travma deneyimi ve diğer komorbid durumlar gibi bireysel faktörlere göre uyarlanabilir (Keyan ve ark., 2024).

Yeni gelişmeler arasında Şema Terapisi'nin travmaya uyarlanmış versiyonu, yani "travma odaklı şema terapisi," dikkat çekmektedir. **Şema terapisi** erken dönemde oluşan uyumsuz şemaları hedef alarak, bireylerin travmatik deneyimlerin uzun vadeli etkilerini işlemelerine yardımcı olur (Lian & Bono, 2023). Bununla birlikte, travma odaklı terapilerin, terapötik ittifakı zayıflatabileceği endişeleri dile getirilmiş olsa da araştırmalar bu yaklaşımların hem terapötik ittifakı koruduğunu hem de TSSB belirtilerinde belirgin iyileşmeler sağladığını göstermektedir (Chen ve ark., 2020). Travma odaklı psikoterapiler, bireyin travma ile ilgili anıları daha güvenli bir bağlamda yeniden işle-

mesini sağlamak için yapılandırılmış bir çerçeve sunar (Rubenstein ve ark., 2024).

Travma sonrası bireyin zorlayıcı yaşam olaylarından sonra olumlu değişim deneyimleri yaşayabilmesi için kişisel gelişim ve güçlenme çalışmalarının önemli etkileri olabilmektedir. Yapılan araştırmalar travmanın yarattığı zorlukların bireylerin dayanıklılıklarını geliştirme, anlam arayışını derinleştirme ve yaşamlarına farklı perspektiflerle yaklaşma fırsatı sunabileceğini göstermektedir. Örneğin, travma bilincine dayalı bakım modelleri, bireylerin güven ve destek duygularını artırarak iyileşme süreçlerini teşvik etmektedir (Chaudhri ve ark., 2019). Ayrıca, çocukluk travması ile mücadelede psikolojik dayanıklılığın artırılmasının, bireylerin yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyebileceği bulunmuştur (Crosta ve ark., 2018). Aile ve topluluk desteği de travmaya karşı psikolojik dayanıklılığı artırmada önemli bir rol oynamaktadır (Dong ve ark., 2020). Eğitim ortamlarında travma farkındalığına dayalı yaklaşımlar ise bireylerin öğrenme süreçlerinde güçlenmelerine yardımcı olabilir (Clark, 2023).

Sonuç

Çocukluk döneminde yaşanan travmalar bireyin yetişkinlik dönemindeki psikolojik ve sosyal işleyişine kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar da bunu doğrulamaktadır. Çocuklukta maruz kalınan istismar, ihmal ya da diğer olumsuz yaşam olaylarının bireyde özgüven eksikliği, kaygı bozuklukları, depresyon ve ilişki sorunları gibi pek çok olumsuz psikolojik duruma neden olabileceğini göstermektedir. **Özellikle TSSB, çocukluk travmalarıyla sıkça ilişkilendirilmektedir ve bu durum bireyin yetişkinlikte sağlıklı bir yaşam sürdürme kapasitesini sınırlandırmaktadır.**

Çocukluk travmalarının etkilerini azaltmada bireyin dayanıklılığı (resilience), destekleyici bir sosyal çevre ve anlam arayışı gibi faktörler **önemli bir işlevi yerine getirmektedir.** Psikoterapi, travma bilincine dayalı yaklaşımlar ve aile desteği, bireylerin bu tür zorluklarla başa çıkmasına ve yaşamlarında olumlu değişiklikler yaratmasına olanak tanıyabilir. Sonuç olarak; çocukluk dönemindeki travmaların etkilerini azaltmak ve bireylerin sağlıklı bir psikolojik dengeye ulaşmasını sağlamak için çok yönlü yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Bu bireysel ve toplumsal düzeyde travma farkındalığını artırarak, koruyucu önlemler ve iyileştirici müdahaleler geliştirmeyi gerektirmektedir.

Kaynaklar

- Alquraan, L., Alzoubi, K. H., Hammad, H., Rababa'h, S. Y., & Mayyas, F. (2019). Omega-3 fatty acids prevent post-traumatic stress disorder-induced memory impairment. *Biomolecules*, 9(3), 100.
- Auxéméry, Y. (2018). Post-traumatic psychiatric disorders: PTSD is not the only diagnosis. *La Presse Médicale*, 47(5), 423-430.
- Baran, G. (1989). *On yaş çocuklarında davranış bozuklukları ile benlik kavramının gelişimi arasındaki ilişki üzerinde bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Beilharz, J. E., Paterson, M., Fatt, S., Wilson, C., Burton, A., Cvejic, E., ... & Vollmer-Conna, U. (2020). The impact of childhood trauma on psychosocial functioning and physical health in a non-clinical community sample of young adults. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 54(2), 185-194.
- Békés, V., Starrs, C. J., Perry, J. C., Prout, T. A., Conversano, C., & Di Giuseppe, M. (2024). Defense mechanisms are associated with mental health symptoms across six countries. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process, and Outcome*, 26(3), 729.
- Chaudhri, S., Zweig, K. C., Hebbar, P., Angell, S., & Vasani, A. (2019). Trauma-informed care: a strategy to improve primary healthcare engagement for persons with criminal justice system involvement. *Journal of general internal medicine*, 34, 1048-1052.
- Chen, J. A., Fortney, J. C., Bergman, H. E., Browne, K. C., Grubbs, K. M., Hudson, T. J., & Raue, P. J. (2020). Therapeutic alliance across trauma-focused and non-trauma-focused psychotherapies among veterans with PTSD. *Psychological services*, 17(4), 452.
- Clark, C. M. (2023). Integrating trauma-informed teaching and learning principles into nursing education. *Journal of Nursing Education*, 62(3), 133-138.
- Cross, D., Fani, N., Powers, A., & Bradley, B. (2017). Neurobiological development in the context of childhood trauma. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 24(2), 111.
- Crosta, M. L., De Simone, C., Di Pietro, S., Acanfora, M., Caldarola, G., Moccia, L., ... & Di Nicola, M. (2018). Childhood trauma and resilience in psoriatic patients: A preliminary report. *Journal of Psychosomatic Research*, 106, 25-28.
- Di Giuseppe, M., Orrù, G., Conversano, C., Gemignani, A., Ciacchini, R., & Miniati, M. (2022). Mindfulness and defense mechanisms as explicit and implicit emotion regulation strategies against psychological distress during massive catastrophic events. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12690.

Di Giuseppe, M., Orrù, G., Gemignani, A., Ciacchini, R., Miniati, M., & Conversano, C. (2022). Mindfulness and defense mechanisms as explicit and implicit emotion regulation strategies against psychological distress during massive catastrophic events. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12690.

Di Segni, M., Andolina, D., & Ventura, R. (2018, May). Long-term effects of early environment on the brain: lesson from rodent models. In *Seminars in cell & developmental biology* (Vol. 77, pp. 81-92). Academic Press.

Dong, C., Xu, R., & Xu, L. (2021). Relationship of childhood trauma, psychological resilience, and family resilience among undergraduate nursing students: A cross-sectional study. *Perspectives in Psychiatric Care*, 57(2), 852-859.

Dye, H. (2018). The impact and long-term effects of childhood trauma. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 28(3), 381-392.

Erden, G., & Gürdil, G. (2009). Savaş yaşantılarının ardından çocuk ve ergenlerde gözlenen travma tepkileri ve psiko-sosyal yardım önerileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 1-13.

Erozkan, A. (2016). The Link between Types of Attachment and Childhood Trauma. *Universal journal of educational research*, 4(5), 1071-1079.

Grist, C. L., & Caudle, L. A. (2021). An examination of the relationships between adverse childhood experiences, personality traits, and job-related burnout in early childhood educators. *Teaching and Teacher Education*, 105, 103426.

Güvenç, S. (2010). Travmalı Çocuklarda Yoğun Bakım. *Türkiye Klinikleri Pediatric Surgery-Special Topics*, 3(1), 29-42.

Hatta, K., Yati, A. M., Indra, S., Azhari, A., & Muslima, M. (2023). Impact of Resilience and Coping Strategy on Post-Traumatic Symptoms Among Muslim University Students. *Islamic Guidance and Counseling Journal*, 6(1), 18-27.

Hetzel-Riggin, M. D., & Meads, C. L. (2016). Interrelationships among three avoidant coping styles and their relationship to trauma, peritraumatic distress, and posttraumatic stress disorder. *The Journal of nervous and mental disease*, 204(2), 123-131.

Keyan, D., Garland, N., Choi-Christou, J., Tran, J., O'Donnell, M., & Bryant, R. A. (2024). A systematic review and meta-analysis of predictors of response to trauma-focused psychotherapy for posttraumatic stress disorder. *Psychological Bulletin*.

Khan, M. F., Khodve, G., Yadav, S., Mallick, K., & Banerjee, S. (2025). Probiotic treatment improves post-traumatic stress disorder outcomes in mice. *Behavioural Brain Research*, 476, 115246.

Kong, S. S., Kang, D. R., Oh, M. J., & Kim, N. H. (2018). Attachment insecurity as a mediator of the relationship between childhood trauma and adult dissociation. *Journal of Trauma & Dissociation*, 19(2), 214-231.

Korem, N., Ben-Zion, Z., Spiller, T. R., Duek, O. A., Harpaz-Rotem, I., & Pietrzak, R. H. (2023). Correlates of avoidance coping in trauma-exposed US military veterans: Results from the National Health and Resilience in Veterans Study. *Journal of Affective Disorders*, 339, 89-97.

Lian, A. E. Z., & Bono, S. A. (2023). Refining the experiential component of schema therapy for traumatised populations: A new continuum of experiential techniques. *European Journal of Trauma & Dissociation*, 7(4), 100352.

Lu, D., Wang, W., Qiu, X., Qing, Z., Lin, X., Liu, F., ... & Liu, X. (2020). The prevalence of confirmed childhood trauma and its' impact on psychotic-like experiences in a sample of Chinese adolescents. *Psychiatry Research*, 287, 112897.

Martino, G., Viola, A., Vicario, C. M., Bellone, F., Silvestro, O., Squadrito, G., ... & Catalano, A. (2024). Psychological impairment in inflammatory bowel diseases: the key role of coping and defense mechanisms. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process, and Outcome*, 26(3), 731.

Miskolczi, C., Halász, J., & Mikics, É. (2019). Changes in neuroplasticity following early-life social adversities: the possible role of brain-derived neurotrophic factor. *Pediatric Research*, 85(2), 225-233.

Miskolczi, C., Halász, J., & Mikics, É. (2019). Changes in neuroplasticity following early-life social adversities: the possible role of brain-derived neurotrophic factor. *Pediatric Research*, 85(2), 225-233.

Murphy, F., Nasa, A., Cullinane, D., Raajakesary, K., Gazzaz, A., Sooknarine, V., ... & Roddy, D. W. (2022). Childhood trauma, the HPA axis and psychiatric illnesses: a targeted literature synthesis. *Frontiers in psychiatry*, 13, 748372.

Ogińska-Bulik, N., & Kobylarczyk, M. (2015). Relation between resiliency and post-traumatic growth in a group of paramedics: The mediating role of coping strategies. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 28(4), 707-719.

Pineau, H., Marchand, A., & Guay, S. (2015). Specificity of cognitive and behavioral complaints in post-traumatic stress disorder and mild traumatic brain injury. *Behavioral Sciences*, 5(1), 43-58.

Prout, T. A., Malone, A., Rice, T., & Hoffman, L. (2019). Resilience, defense mechanisms, and implicit emotion regulation in psychodynamic child psychotherapy. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 49, 235-244.

Rewar, S., Rewar, P., & Mirdha, D. (2015). Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD): An overview. *International Journal of Behavioral Research & Psychology*, 3(4), 1-7.

Richardson, A. E., Morton, R. P., & Broadbent, E. (2016). Coping strategies predict post-traumatic stress in patients with head and neck cancer. *European Archives of Oto-Rhino-Laryngology*, 273, 3385-3391.

Rubenstein, A., Duek, O., Doran, J., & Harpaz-Rotem, I. (2024). To expose or not to expose: A comprehensive perspective on treatment for posttraumatic stress disorder. *American Psychologist*, 79(3), 331.

Schnurr, P. P. (2017). Focusing on trauma-focused psychotherapy for posttraumatic stress disorder. *Current opinion in psychology*, 14, 56-60.

Sheppard, M., Rasgado-Toledo, J., Duncan, N., Elliott, R., Garza-Villarreal, E. A., & Muhlert, N. (2024). Noradrenergic alterations associated with early life stress. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 105832.

Sudbrack, R., Manfro, P. H., Kuhn, I. M., de Carvalho, H. W., & Lara, D. R. (2015). What doesn't kill you makes you stronger and weaker: How childhood trauma relates to temperament traits. *Journal of psychiatric research*, 62, 123-129.

Sümengen, A. A., Haylı, Ç. M., & Ocakçı, A. F. (2019). Göçün etkilediği çocukların yaşadığı sağlık sorunlarına yönelik uygulamalar ve hemşirenin rolü. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 35(1), 21-27.

Vally, Z., Laconi, S., & Kaliszewska-Czeremska, K. (2020). Problematic internet use, psychopathology, defense mechanisms, and coping strategies: a cross-sectional study from the United Arab Emirates. *Psychiatric Quarterly*, 91(2), 587-602.

Van Assche, L., Van de Ven, L., Vandenbulcke, M., & Luyten, P. (2020). Ghosts from the past? The association between childhood interpersonal trauma, attachment and anxiety and depression in late life. *Aging & mental health*, 24(6), 898-905.